T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞANLIURFA DA NEOLİTİK YERLEŞİMLER VE KÜLTÜREL DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrenci Adı SOYADI

.....PROGRAMI

Ankara, 2025

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞANLIURFA DA NEOLİTİK YERLEŞİMLER VE KÜLTÜREL DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrenci Adı SOYADI

.....PROGRAMI

Tez Danışmanı

Ankara, 2025

ONAY SAYFASI

…….. tarafından hazırlanan "Şanlıurfa Da Neolitik Yerleşimler ve Kültürel Değişim Dinamikleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü …….. Ana Bilim Dalı'ında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		**Kurumu**	**İmza**
Danışman unvan adı soyadı			
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Unvan adı soyadı			
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Unvan adı soyadı			
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Unvan adı soyadı			
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Unvan adı soyadı			
Kabul ☐	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü …… Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

Unvan, Adı Soyad

……

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih (Gün-Ay-Yıl)

İmza

Adı SOYADI

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni her anlamda özgür bırakan, bilimsel düşünceyi yasam biçimi olarak algılamamı sağlayan yüksek lisanstan bu yana her zaman beni destekleyen, takdir ve taltif eden bir öğrencisi olarak değil meslektaşı olarak gören bana hep güvenen sayın hocam Prof. Dr. ……..……’a teşekkür gönül borcumdur. Sevgili hocam, ikinci danışmanım, Doç. Dr. ……’a sabrı, sevecenliği, tezimin her adımında beni yönlendirişi en önemlisi beni hiç yalnız bırakmadığı için sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR i
İÇİNDEKİLER ii
ÖZET iv
ABSTRACT v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ vi
ŞEKİLLER DİZİNİ vii
TABLOLAR DİZİNİ viii
RESİMLER DİZİNİ ix
1. GİRİŞ 1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı 2
1.2. Neolitik Dönem ve Kültürel Değişim Dinamikleri 2
1.3. Şanlıurfa'nın Coğrafi Konumu ve Avlak Alanlarının Önemi 3
1.4. Araştırmanın Yapısı 4
2. ŞANLIURFA'DA TESPİT EDİLEN NEOLİTİK YERLEŞİMLER VE 6
T ŞEKLİNDEKİ DİKİLİ TAŞLARIN ROLÜ 6
2.1. Neolitik Yerleşimler 6
2.1.1. Akeramik Neolitik Dönem (Çanak Çömleksiz Neolitik, PPNA - PPNB) 8
2.1.1.1. Göbeklitepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000) 8
2.1.1.2. Karahan Tepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000) 11
2.1.1.3. Harbetsuvan Tepesi (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000) 13
2.1.1.4. Sefer Tepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000) 15
2.1.1.5. Taşlı Tepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000) 17
2.1.1.6. Kurt Tepesi (Kuça Gura) (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000) 19
2.1.1.7. Nevali Çori (PPNB, M.Ö. 8800-7600) 21
2.1.1.8. Gürcütepe (PPNB, M.Ö. 9000-7500) 24

2.1.1.9. Hamzan Tepe (PPNB, M.Ö. 9000-7500) 26
2.1.1.10. Sayburç (PPNB, M.Ö. 8800-7500) 27
2.1.1.11. Yeni Mahalle Höyüğü (M.Ö. 7500-6500) 29
2.1.1.12. Ayanlar Höyük (M.Ö. 7500-6500) 30
2.1.1.13. Kocanizam Tepesi (M.Ö. 7500-6500) 31
2.1.2. Seramikli Neolitik Dönem (M.Ö. 7500-6000) 33
2.1.2.1. Akarçay Tepe (M.Ö. 7500-6500) 33
2.1.2.3. Mezraa Teleilat (M.Ö. 7500-6500) 34
2.2. T Şeklindeki Dikilitaşların Sosyo-Kültürel Anlamı 36
2.2.1. Mimari Bağlam ve Mekânsal Yerleşim 36
2.2.2. Sembolik İmgeler ve İkonografik Deşifre 39
2.2.3. Kült, Ritüel ve Sosyal Hiyerarşi ile Olası İlişkiler 49
2.3. Avlak Alanlarının Konumu ve Dikilitaşlarla Olası Ekonomik Bağlantıları 52
2.3.1. Tuzak Yapılar ve Av Ekonomisinin Yapısal İzleri 52
2.3.2. Dikilitaşlar ile Avcılığın Mekânsal ve Sembolik Etkileşimi 56
3. NEOLİTİK DÖNEMDE EKONOMİK YAPI VE TARIMA GEÇİŞ DİNAMİKLERİ 61
3.1. Neden T Şeklinde? İkonografinin Sosyal ve Ekonomik Açıdan Yorumlanması 61
3.2. Küçük Ölçekli Yerleşimlerin 5-10 Km Aralıklarla Dağılmasının Nedeni 64
3.3. Avcılıktan Tarıma Geçişin Arkeolojik Göstergeleri 67
3.4. Toplu Avlanma Pratikleri ve Kült Merkezlerinin Fonksiyonu 70
3.5. Ekonomik Ağlar ve Yerleşimler Arası Etkileşim 73
3.6. Ticaret Yolları, Hammadde Dağılımı ve Sosyal Yapılar 78
4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME 82
KAYNAKLAR 95

ÖZET

Şanlıurfa'da Neolitik Yerleşimler ve Kültürel Değişim Dinamikleri

Bu çalışma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa'nın Neolitik dönem yerleşimlerine odaklanarak, bölgedeki kültürel değişim dinamiklerini çok boyutlu bir yaklaşımla incelemektedir. Çalışmada, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, Sefer Tepe gibi başlıca merkezlerde tespit edilen T biçimli dikilitaşların, mimari unsurlar dışında, sembolik ve ritüel işlevlere sahip kült yapılar olduğu ortaya konulmuştur. Avcılık ekonomisi, bu yapıların inşa süreciyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Dikilitaşlar, avla bağlantılı ritüel ve sosyal organizasyonların mekânsal ve sembolik temsilleri olarak değerlendirilmiştir. Şanlıurfa'nın coğrafi yapısı, hayvan göç yollarına ve su kaynaklarına yakınlığı, yerleşimlerin 5-10 km aralıklarla stratejik olarak konumlandırılmasını mümkün kılmıştır. Bu yerleşim planlaması, hem doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı hem de ritüel yaşamın mekânsal organizasyonu açısından önem taşımaktadır. Göbekli Tepe'deki anıtsal yapılar, avlanma sonrası ritüel törenlerin gerçekleştiği kolektif hafıza alanları olarak tasvir edilmiştir. Bu yapıların ikonografisinde sıkça karşılaşılan tilki, yılan, aslan ve akbaba gibi hayvan figürleri, Neolitik sembolizmin temel bileşenleri olarak analiz edilmiştir. Çalışma, av ekonomisinin mimariye, sembolik anlatıya ve toplumsal örgütlenmeye nasıl yansıdığını kapsamlı biçimde irdelemektedir. Dikilitaşların kült, ritüel ve sosyal hiyerarşiyle kurduğu çok yönlü ilişkileri disiplinlerarası bir çerçevede çözümlemektedir. Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin ekonominin dışında kozmolojik ve sosyo-politik bir yapı arz ettiği ve bu yapıların, Erken Holosen toplumlarının dünya görüşlerini taş üzerine inşa ettikleri bir semboller bütünü olduğu tezi ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avcılık Ekonomisi, Göbekli Tepe, Kült Yapılar, Neolitik Dönem, Ritüel, Şanlıurfa, Sembolizm, T Biçimli Dikilitaşlar.

ABSTRACT

Neolithic Settlements and Cultural Change Dynamics in Şanlıurfa

This study focuses on Neolithic settlements in Şanlıurfa, located in the Southeastern Anatolia Region, and examines the cultural transformation dynamics in the area through a multidimensional approach. The research demonstrates that the T-shaped pillars found in key sites such as Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, and Sefer Tepe are not only architectural elements but also cultic structures with symbolic and ritual functions. The hunting economy is directly associated with the construction process of these structures, which are interpreted as spatial and symbolic representations of ritual and social organizations connected to hunting activities. Şanlıurfa's geographical structure, with its proximity to animal migration routes and water sources, has enabled the strategic placement of settlements at intervals of 5 to 10 kilometers. This settlement planning reflects both the sustainable use of natural resources and the spatial organization of ritual life. The monumental structures at Göbekli Tepe are described as collective memory spaces where post-hunt ritual ceremonies were performed. Frequently encountered animal motifs such as foxes, snakes, lions, and vultures in the iconography of these structures are analyzed as key components of Neolithic symbolism. The study thoroughly explores how the hunting economy is reflected in architecture, symbolic narratives, and social organization. It deciphers the multifaceted relationships of the T-shaped pillars with cult, ritual, and social hierarchy within an interdisciplinary framework. It argues that the Neolithic settlements in Şanlıurfa embody not merely an economic structure, but also a cosmological and socio-political one constituting a symbolic corpus through which Early Holocene communities inscribed their worldview onto stone.

Keywords: Cult Structures, Fox, Göbekli Tepe, Hunting Economy, Neolithic Period, Ritual, Şanlıurfa, T-Shaped Pillars.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AÇD : Akeramik Çanak Çömleksiz Dönem

ÇÇN : Çanak Çömleksiz Neolitik

PN : Pottery Neolithic (Seramikli Neolitik)

PPNA : Pre-Pottery Neolithic A (Çanak Çömleksiz Neolitik A)

PPNB : Pre-Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik B)

TBT : T Biçimli Dikilitaş

Km : Kilometre

MÖ :Milattan Önce

M : Metre

Mm : Milimetre

UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

URL : Uniform Resource Locator (İnternet Kaynağı Adresi)

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Şanlıurfa'da Tespit Edilen veya Daha Önceden Tespit Edilmiş Neolitik Yerleşimler 8

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Akeramik Neolitik ve Seramikli Neolitik Dönemler 7
Tablo 2.2. Akbaba Taşına Göre Gökyüzü Haritası.....48

RESİMLER DİZİNİ

Resim 2.1. Göbeklitepe Kazı Alanının Genel Görünümü....9
Resim 2.2. Dikilitaş Üzerindeki Hayvan Motifleri....10
Resim 2.3. Karahan Tepe Kazı Alanının Genel Görünümü....11
Resim 2.4. T Biçimli Dikilitaş Üzerindeki Yılan Motifleri....12
Resim 2.5. Harbetsuvan Tepesi Kazı Alanının Genel Görünümü....13
Resim 2.6. T Biçimli Dikilitaş Üzerindeki Parmak Kabartmaları....15
Resim 2.7. T Biçimli Dikilitaşların Detaylı Görünümü....16
Resim 2.8. Taşlı Tepe'den Çıkarılan T Biçimli Dikilitaş....18
Resim 2.9. Taşlı Tepe'de Bulunan Boğa Başı Biçimli Boncuk....19
Resim 2.10. Kurt Tepesi Yerleşiminin Güneyden Görünümü....20
Resim 2.11. Kurt Tepesi'nden T-Şeklinde Dikilitaşlar....21
Resim 2.12. T-biçimli Dikilitaş Görseli....23
Resim 2.13. İnsan Başı Heykeli....24
Resim 2.14. Hamzan Tepe yerleşiminde ortaya çıkarılan dairesel planlı yapı kalıntıları ...26
Resim 2.15. Hamzan Tepe'de bulunan "T" şeklindeki dikilitaş örneği....27
Resim 2.16. Kabartma tekniğiyle işlenmiş insan ve hayvan figürleri....29
Resim 2.17. Göbekli Tepe'deki D Bölümü'nde bulunan T şeklindeki sütun....37
Resim 2.18. Kurt Tepesi Yerleşiminden Kravatlı ve Chevron Motifli Dikmetaş....39
Resim 2.19. Pillar 18 üzerinde tilki betimlemesi.....40
Resim 2.20. H sembolü ve hilal motifli sütun detayı....41
Resim 2.21. Yaban Domuzu Kabartması....42
Resim 2.22. T-şekilli dikilitaş üzerindeki kurt (canis lupus) kabartması....43
Resim 2.23. T-Şekilli Dikilitaş Üzerinde Aslan Kabartması (Göbekli Tepe, Enclosure D)44
Resim 2.24. T-Şekilli Dikilitaş Üzerinde Yılan Kabartması (Göbekli Tepe, Enclosure D) 45
Resim 2.25. Akbaba Taşı Görseli....47
Resim 2.26. Nevari Çori'de Bulunan Kült Yapı....50
Resim 2.27. Yanmış Yabani Sığır Başı ve Boynuzu....54
Resim 2.28. Göbekli Tepe 43 Numaralı Dikilitaş....59
Resim 3.1. Göbekli Tepe, Pillar 18 in Enclosure D....62
Resim 3.2. Neolitik Dönem Kireçtaşı Kap Örnekleri....75

1. GİRİŞ

Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde yer alan Şanlıurfa, tarih boyunca hem coğrafi özellikleri hem de kültürel yapısıyla dikkat çeken bir bölge olmuştur. Fırat Nehri'nin hayat verdiği "Bereketli Hilal" bölgesinde bulunan Şanlıurfa, doğuda Mardin, kuzeyde Diyarbakır, batıda Gaziantep, güneyde ise Suriye ile çevrilidir. Bu stratejik konumu, şehri tarih boyunca ticaret yollarının ve kültürel etkileşimlerin merkezi haline getirmiştir. Özellikle, Şanlıurfa'da keşfedilen Neolitik dönem yerleşimleri, bu bölgenin insanlık tarihindeki rolünü daha da önemli kılmaktadır.

Son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları, Şanlıurfa'nın Neolitik döneme dair önemli bulgulara ev sahipliği yaptığını ortaya koymuştur. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori gibi kült merkezlerinde keşfedilen T şeklinde dikili taşlar**,** bölgedeki kültürel ve ekonomik hayatın önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu dikili taşlar, yerleşimlerin dini, ritüel ve sosyal yapısını simgelerken, avlak alanları ve ekonomik faaliyetlerle de bağlantısı bulunmaktadır. Bölgedeki avcılık faaliyetleri ve tuzak alanları, Şanlıurfa'nın Neolitik dönemdeki yerleşim düzenine ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır. Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin çoğu birbirine yaklaşık 5-10 kilometre mesafede kurulmuştur. Bu yerleşimlerin bu şekilde dağılımı, hem doğal kaynakların hem de avlak alanlarının verimli kullanımını sağlayacak bir stratejiyi işaret etmektedir. Ayrıca, T şeklindeki dikili taşların bu bölgeye özgü mimari ve sembolik bir anlam taşıması, diğer bölgelerde neden benzer yerleşimlerin bulunmadığını da açıklamaktadır. Örneğin, Siirt veya Batman'daki kazılarda bu tür yapılar tespit edilmezken, Şanlıurfa'da bu dikili taşlar yaygın olarak bulunmaktadır. Bu durum, Şanlıurfa'nın coğrafi ve ekolojik avantajlarından kaynaklanmaktadır.

Bu tez çalışması, Şanlıurfa'da bulunan Neolitik yerleşimlerin kültürel dinamiklerini ve bu yerleşimlerin gelişim süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle avlak alanlarının bu yerleşimlerin kurulmasındaki rolü, yerleşimlerin ekonomik yapısı ve T şeklindeki dikili taşların bu yapılarla olan ilişkisi üzerine odaklanılacaktır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, Şanlıurfa'da bulunan Neolitik yerleşimlerin kültürel dinamiklerini incelemek ve bu yerleşimlerin gelişim süreçlerini açıklamaktır. Tezin amacı şu sorulara cevap aramaktır: Şanlıurfa'da Neolitik yerleşimlerin neden birbirine 5-10 kilometre mesafede kurulduğu, T şeklindeki dikili taşların yerleşimlerin ekonomik ve sosyal yapısındaki yeri ve Şanlıurfa'nın neden bu tür yapıların merkezi haline geldiği. Ayrıca, Şanlıurfa'daki avlak alanlarının keşfedilmesi ve bu alanların ekonomiyle olan ilişkisi de çalışma kapsamında değerlendirilecektir.

Bu kapsamda, Şanlıurfa'da kazı yapılan Neolitik yerleşimler, yüzey araştırmalarıyla tespit edilen kült merkezleri ve bu merkezlerin çevresinde bulunan avlak alanları incelenecektir. Tezin amacı, bu yerleşimlerin bölgesel ve uluslararası ölçeklerdeki önemini vurgulamak ve kültürel değişim dinamiklerini anlamaktır.

1.2. Neolitik Dönem ve Kültürel Değişim Dinamikleri

Neolitik Dönem, insanlık tarihinin en kritik dönemeçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, sadece tarım ve hayvancılığa geçişle değil, aynı zamanda yerleşik hayata ve karmaşık sosyal yapıların gelişimine de öncülük etmiştir. Şanlıurfa ve çevresi, Neolitik Dönem'in en önemli merkezlerinden biri olarak, bu geçişin birçok boyutunu ortaya koymaktadır. Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi merkezler, sadece mimari yapılarıyla değil, aynı zamanda avlak alanlarıyla da bu bölgenin neolitik yaşam tarzı üzerindeki etkisini göstermektedir. T şeklindeki dikili taşlar**,** Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi yerleşimlerdeki mimarinin merkezi unsurları olarak dikkat çekmektedir. Bu dikili taşlar, avlak alanlarının sembolik ve ritüel anlamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Yerleşimlerin dini ve sosyal yapısını vurgulamaktadır. Bölgede tespit edilen avlak alanları, yerleşimlerin ekonomik temellerinin avcılıkla sıkı bir bağ içerisinde olduğunu göstermektedir (Çelik, 2018; Çelik ve Ayaz, 2022). Özellikle Şanlıurfa'da keşfedilen büyük tuzak alanları, bölgedeki avcı-toplayıcı ekonominin önemli bir parçası olarak dikkat çekmektedir(Çelik ve Ayaz, 2022). Bu tuzak alanlarının çevresindeki yerleşimlerin 5-10 kilometrelik mesafelerle konumlandırılması, avlanma ve doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanımını sağlamak için stratejik bir yerleşim planı olduğunu göstermektedir (Çelik, 2018; Çelik ve Ayaz, 2022).

Göbekli Tepe kültür bölgesinde, avlak ekonomisi**,** Neolitik Dönem'deki sosyal ve ekonomik yapının temellerinden birini oluşturmuştur. Bu avlak alanları, sadece bölgedeki hayvan türlerini kontrol altında tutmakla kalmamış, aynı zamanda Göbekli Tepe gibi büyük kült merkezlerinin beslenme ihtiyacını da karşılamıştır. Ayrıca, bu alanlar, bölgenin ticaret yolları üzerindeki stratejik konumunu da güçlendirmiştir (Çelik ve Ayaz, 2022; Bozkuş, 2023). Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi yerleşimlerde inşa edilen anıtsal yapılar, avlak ekonomisine dayanan bu sosyal yapının dini ve ritüel boyutlarını da yansıtmaktadır (Çelik ve Ayaz, 2022). T şeklindeki yapılar, bölgedeki sosyal yapının bir göstergesi olmanın yanı sıra, ekonomik ve ritüel fonksiyonlar üstlenmiştir. Göbekli Tepe ve diğer kült merkezlerinde bulunan bu yapılar, sadece sembolik anlam taşımakla kalmamış, aynı zamanda yerleşimlerin ekonomik temellerinin ritüel ve sosyal boyutlarıyla iç içe geçtiğini göstermiştir. Bu yapıların varlığı, Şanlıurfa'nın neden Neolitik Dönem'de önemli bir merkez haline geldiğini açıklamada da önemli bir rol oynamaktadır (Çelik, 2018; Bozkuş, 2023). Şanlıurfa bölgesindeki Neolitik yerleşimler, avlak ekonomisi, T şeklindeki dikili taşlar ve yerleşimlerin sosyal yapısı arasındaki bağlantıları ortaya koymaktadır. Bu dinamikler, bölgedeki yerleşimlerin sadece ekonomik temellere değil, aynı zamanda ritüel ve sosyal ihtiyaçlara dayandığını göstermektedir. Bu bağlamda, Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin kültürel değişim dinamikleri, avcılık, tarım ve sosyal yapıların etkileşimi üzerine kurulmuştur.

1.3. Şanlıurfa'nın Coğrafi Konumu ve Avlak Alanlarının Önemi

Şanlıurfa, tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olan, Mezopotamya ve Anadolu arasında bir geçiş noktası oluşturan eşsiz bir bölgede bulunmaktadır. Fırat Nehri'nin oluşturduğu bereketli topraklar ve su kaynaklarının bolluğu, bölgedeki tarım ve yerleşim faaliyetlerine büyük katkı sağlamıştır. Bu coğrafi avantajlar, Şanlıurfa'yı sadece tarımsal faaliyetler için değil, aynı zamanda avcılık ve ticaret için de önemli bir merkez haline getirmiştir. Neolitik dönemde avcılık, toplulukların hayatta kalabilmesi için kritik bir faaliyettir. Şanlıurfa'da yürütülen arkeolojik çalışmalar, bölgede geniş çapta avlak alanlarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Avlak alanları, avcı-toplayıcı grupların hayvan türlerini takip ederek yerleşim alanlarını seçmelerine ve bu alanları ekonomik olarak kullanmalarına olanak sağlamıştır. Bu stratejik alanlar, hayvanların hareket rotalarına ve doğal su kaynaklarına yakın noktalarda konumlanmış, böylece yerleşimlerin sürdürülebilir bir avlanma ekonomisi ile desteklenmesini mümkün kılmıştır (Çelik, 2018; Bozkuş, 2023).

Göbekli Tepe ve çevresindeki yerleşimlerde bulunan mimari yapılar, avlak ekonomisinin bu bölgede büyük bir öneme sahip olduğunu işaret etmektedir. Özellikle T şeklindeki dikili taşlar, bu yerleşimlerin ritüel ve dini yapılarıyla avcılık arasındaki bağı yansıtmaktadır. Dikili taşlar, yerleşimlerin sosyal yapısını ve toplulukların avlanma faaliyetlerine yönelik ritüellerini sembolize eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Çelik, 2018). Avlak alanlarının, yerleşimlerin birbirine yakın konumlanmasındaki etkisi dikkat çekmektedir. Yerleşimlerin 5-10 kilometre aralıklarla konumlandırılması, bölgedeki avcılık faaliyetlerinin düzenli bir şekilde sürdürülebilmesi ve av kaynaklarının korunmasına yönelik bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu mesafeler, topluluklar arasında ekonomik ve sosyal etkileşimlerin gelişmesine de olanak sağlamıştır. Şanlıurfa'daki avlak alanları, yerleşimlerin uzun süre varlıklarını sürdürebilmeleri için kritik bir kaynak olmuştur (Bozkuş, 2023). Şanlıurfa'nın coğrafi konumunun bu kadar önemli olmasının bir diğer nedeni, bölgedeki diğer yerleşimlerle olan farklılıkları olarak belirtilmektedir. Şanlıurfa'nın sahip olduğu doğal ve coğrafi özellikler, bu bölgenin Neolitik dönemde merkez haline gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu farklılık, Şanlıurfa'nın benzersiz bir kültürel ve ekonomik yapı geliştirmesine olanak sağlamıştır (Çelik ve Ayaz, 2022; Bozkuş, 2023).

1.4. Araştırmanın Yapısı

Bu tez çalışması, Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin kültürel ve ekonomik yapısını derinlemesine incelemektedir. Çalışmanın her bölümü, Şanlıurfa'nın Neolitik dönemdeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına dair farklı bir boyutu ele alarak, bölgedeki yerleşimlerin oluşum dinamiklerini kapsamlı bir şekilde değerlendirecektir.

Çalışmanın ikinci bölümde, Şanlıurfa'da tespit edilen Neolitik yerleşimlerin karakteristik özelliklerine ve T şeklindeki dikili taşların bu yerleşimlerdeki rolüne odaklanacaktır. Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi önde gelen kült merkezleri bu bölümde detaylı olarak ele alınacak, özellikle T şeklindeki yapıların sosyal ve ritüel anlamı üzerinde durulacaktır. Ayrıca, bu yapıların ikonografik yorumları ve yerleşimlerin sosyal yapılarıyla olan ilişkisi araştırılacaktır. Ayrıca, Neolitik dönemde avlak ekonomisinin gelişimini ve bu ekonominin bölgedeki yerleşim yerlerine olan etkilerini inceleyecektir. Avlak alanlarının keşfi, bu alanların neolitik ekonomide oynadığı rol ve yerleşimlerin bu alanlar etrafında konumlanmasının altında yatan nedenler bu bölümde ele alınacaktır. T şeklindeki yapıların, avcılık ve hayvan tuzaklarıyla olan olası ekonomik bağlantıları da detaylandırılacaktır.

Üçüncü bölüm, Neolitik toplumların genel ekonomik yapısını ve avcılık ile tarım arasındaki geçişi konu alacaktır. Bu bölümde, Neolitik yerleşimlerin tarıma geçişle birlikte nasıl bir dönüşüm yaşadıkları, yerleşik hayatın yayılması ve bölgesel ticaretin nasıl şekillendiği ele alınacaktır. Göbekli Tepe ve diğer kült merkezlerinde gerçekleşen toplu avlanma ve bu avlanmanın kültürel ve ekonomik etkileri bu bölümün önemli konuları arasında yer alacaktır. Bu bölümde ayrıca, Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin ekonomik ağı ve kültürel sürekliliklerini inceleyecektir. Yerleşimlerin ticaret yolları üzerindeki konumu, bu yolların bölge ekonomisine katkısı ve yerleşimlerin birbirleriyle olan ekonomik ve sosyal ilişkileri detaylandırılacaktır. Aynı zamanda, bu bölümde Neolitik dönemde yerleşimlerin aralarındaki mesafelerin nedenleri ve sosyal yapılar üzerindeki etkileri irdelenecektir.

Sonuç olarak, tez boyunca ele alınan tüm bilgiler değerlendirerek Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin bölgesel ve küresel önemi üzerine genel bir değerlendirme sunulacaktır. Bölgedeki yerleşimlerin kültürel ve ekonomik mirası, avlak alanlarının yerleşimlerle olan ilişkisi ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik öneriler bu bölümde belirtilecektir.

2. ŞANLIURFA'DA TESPİT EDİLEN NEOLİTİK YERLEŞİMLER VE T ŞEKLİNDEKİ DİKİLİ TAŞLARIN ROLÜ

2.1. Neolitik Yerleşimler

Şanlıurfa ili ve çevresi, Yakın Doğu Neolitikleşme sürecinin en erken ve en yoğun izlenebildiği bölgelerden biridir. Bölgedeki yerleşimlerin dönemsel dağılımı, çanak çömlek üretiminin varlığı ya da yokluğu temel alınarak Akeramik (Çanak Çömleksiz) Neolitik ve Seramikli Neolitik olmak üzere iki ana evrede değerlendirilmektedir. Bu ayrım, yalnızca kronolojik bir sınıflama değil; mimari düzen, sembolik pratikler ve toplumsal örgütlenme açısından da belirleyici bir çerçeve sunmaktadır (Çelik, 2011; Çelik, 2014; Çelik, 2015).

Akeramik Neolitik döneme tarihlenen Göbeklitepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi, Nevali Çori, Hamzan Tepe, Sayburç, Yeni Mahalle Höyüğü, Ayanlar Höyük ve Kocanizam Tepesi gibi yerleşimler; mimarinin merkezine yerleştirilen T-biçimli dikilitaşlar, seramik üretiminin yokluğu ve yoğun yontmataş endüstrisi ile ortak bir kültürel evreni yansıtmaktadır. Bahattin Çelik'in Şanlıurfa ve Tektek Dağları çevresinde yürüttüğü sistematik yüzey araştırmaları, bu yerleşimlerin tekil örnekler olmadığını; aksine bölgesel ölçekte örgütlenmiş, birbirleriyle ilişkili bir Akeramik Neolitik ağın parçaları olduğunu ortaya koymuştur (Çelik, 2011; Çelik, 2014; Çelik, 2015; Çelik, 2016).

Bu bağlamda özellikle Göbeklitepe ve Karahan Tepe, Akeramik Neolitik dönemde ritüel mimarinin ulaştığı düzeyi göstermesi açısından merkezi bir konumda değerlendirilirken; Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe, Taşlı Tepe ve Kurt Tepesi gibi alanlar, bu merkezlerle ilişkili kült alanları ya da ikincil yerleşimler olarak yorumlanmaktadır (Çelik, 2011; Çelik, 2014; Çelik, 2016). Çelik'in çalışmaları, bu yerleşimlerin mimari ve sembolik repertuarlarının büyük ölçüde ortaklaştığını; T-biçimli dikilitaşların biçim, yerleşim ve bezeme açısından Göbeklitepe geleneğiyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Yeni Mahalle Höyüğü, modern Şanlıurfa kent dokusu içinde yer almasına rağmen, mimari özellikleri, terrazzo tabanları ve seramik yokluğu ile Akeramik Neolitik dönem kapsamında değerlendirilmelidir. Yerleşime ait C14 tarihleme sonuçlarının M.Ö. 11.270–9.400 aralığını işaret etmesi ve tabakaların ağırlıklı olarak Erken PPNB karakteri göstermesi, bu alanın Seramikli Neolitik bağlamda ele alınamayacağını açık biçimde ortaya koymaktadır

(Çelik, 2014; Çelik, 2017a). Benzer şekilde Ayanlar Höyük, yüzey buluntuları ve yontmataş endüstrisi üzerinden Göbeklitepe III ve Nevali Çori ile çağdaş bir konuma yerleştirilmektedir. Ayanlar'da seramik buluntuların yokluğu ve PPNB'ye özgü ok ucu tiplerinin varlığı, yerleşimin Geç Akeramik Neolitik (EPPNB) evreye tarihlendirilmesini desteklemektedir (Çelik, 2017b). Kocanizam Tepesi'nde tespit edilen Nemrik ve Byblos tipli ok uçları da bu yerleşimin PPNA sonu–PPNB başlangıcı bağlamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Çelik, 2011; Çelik, 2014). Seramikli Neolitik döneme tarihlenen Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat ise, çanak çömlek üretiminin ortaya çıkışı, mimari süreklilik ve ekonomik dönüşüm açısından Akeramik Neolitik yerleşimlerden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Bu yerleşimlerde seramik buluntuların varlığı, tabakalanma sürekliliği ve tarımsal üretime dair veriler, Neolitik yaşam biçiminin farklı bir evresini temsil etmektedir (Çelik, 2015).

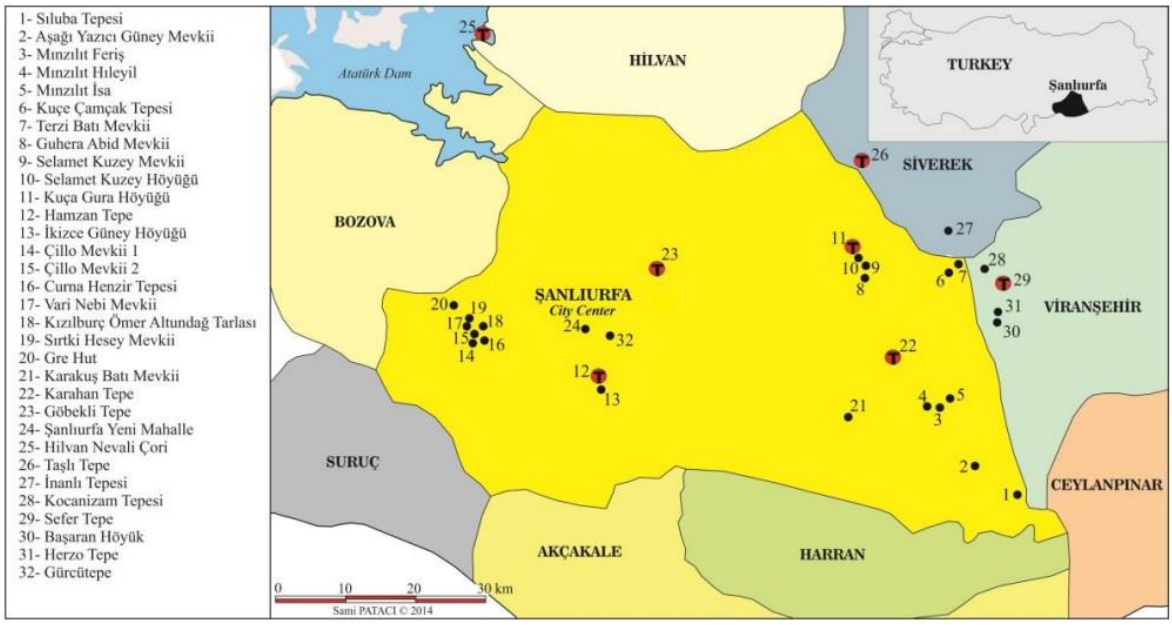
Şanlıurfa'da tespit edilen Neolitik yerleşimler, Akeramik Neolitik (Çanak Çömleksiz Neolitik) ve Seramikli Neolitik dönemler çerçevesinde sınıflandırılmaktadır.

Tablo 2.1. Akeramik Neolitik ve Seramikli Neolitik Dönemler

Yerleşim	Tarih Aralığı (C14 / Göreli)	Seramik Var/Yok	Yontmataş Tipolojisi (Açıklamalı)	Mimari Özellikler	Karşılaştırmalı Bağlam	Dönem Ataması
Göbeklitepe	MÖ ~9600–8000	Yok	**PPNA–PPNB:** Nemrik tipi erken ok uçları ve Byblos öncesi formlar; geç evrelerde standartlaşma görülür	Dairesel/oval megalitik yapılar; T-biçimli dikilitaşlar	Karahan, Sefer, Harbetsuvan ile ortak gelenek	Akeramik Neolitik (PPNA–PPNB)
Karahan Tepe	MÖ ~9500–8000	Yok	**PPNA–PPNB:** Byblos tipli ok uçları baskın; gelişmiş avcılık teknolojisi	Anakaya oyma mimari; yoğun T-biçimli dikilitaş	Göbeklitepe II–III ile çağdaş	Akeramik Neolitik (PPNA–PPNB)
Harbetsuvan Tepe	MÖ ~9000–7800	Yok	**PPNB:** Byblos tipli standart uçlar; geç Akeramik repertuar	Çok evreli mimari; T-biçimli dikilitaşlı yapılar	Karahan çevresi uydu / kült alanı	Akeramik Neolitik (PPNB)
Sefer Tepe	MÖ ~8800–8000	Yok	**PPNB:** Byblos tipli ok uçları; simetrik ve çift yüzeyli üretim	Dörtgen planlı mekânlar; dikilitaş dizileri	Göbeklitepe II, Karahan ile benzer	Akeramik Neolitik (PPNB)
Taşlı Tepe	MÖ ~8800–7800	Yok	**PPNB:** Byblos ve geç PPNB uçları; yerleşik üretim geleneği	T-biçimli dikilitaşlı mimari; bezemesiz sütunlar	Nevali Çori, Göbeklitepe II	Akeramik Neolitik (PPNB)
Kurt Tepesi	MÖ ~8800–8000	Yok	**PPNA sonu–PPNB:** Nemrik + Byblos birlikte; geçiş evresi	T-biçimli dikilitaşlar; taş ocağı izleri	Sefer–Karahan hattı	Akeramik Neolitik (PPNA–PPNB)
Nevali Çori	MÖ ~8800–7600	Yok	**PPNB:** Standart litik repertuar; yerleşik üretim	Kare planlı kült yapıları; terrazzo taban	Göbeklitepe geleneğinin yerleşim formu	Akeramik Neolitik (PPNB)
Hamzan Tepe	MÖ ~9000–8000	Yok	**PPNB:** Byblos ağırlıklı litik endüstri	T-biçimli dikilitaşlı mimari	Karahan–Sefer grubu	Akeramik Neolitik (PPNB)
Sayburç	MÖ ~8800–7600	Yok	**PPNB:** Litik üretim ikincil; sembolik taş işçiliği ön planda	Kabartmalı taş panolar	Göbeklitepe sembolik repertuarı	Akeramik Neolitik (PPNB)
Yeni Mahalle	MÖ 11270–9400	Yok	**Erken–Orta PPNB:** Geçiş karakterli litik repertuar	Terrazzo taban; taş temelli kerpiç yapılar	Nevali Çori, Karahan	Akeramik Neolitik (EPPNB)

Ayanlar Höyük	MÖ ~8200–7600	Yok	**Geç PPNB:** Byblos/Nemrik sonrası standart üretim	Höyük yerleşimi; seramiksiz mimari	Göbeklitepe III, Nevali Çori	Akeramik Neolitik (Geç PPNB)
Kocanizam Tepe	MÖ ~8200–7800	Yok	**PPNA sonu–PPNB:** Nemrik ağırlıklı; erken evre vurgusu	T-biçimli dikilitaş varlığı (tahribatlı)	Sefer–Karahan çevresi	Akeramik Neolitik (PPNA–PPNB)
Akarçay Tepe	MÖ ~7500–6500	Var	**Geç Neolitik:** Seramikle birlikte azalan litik üretim	Taş temelli konut mimarisi	Fırat Havzası PN yerleşimleri	Seramikli Neolitik
Mezraa Teleilat	MÖ ~7500–6500	Var	**Geç Neolitik:** Litik ikinci planda; tarımsal ekonomi	Kerpiç mimari; depolama yapıları	Fırat Havzası PN yerleşimleri	Seramikli Neolitik

Tablo 2.1.'de belirtildiği üzere sıralanmış başlıca Neolitik yerleşimler ele alınacaktır. Şanlıurfa bölgesinde bulunan neolitik dönem yerleşim yerlerinin işaretlendiği harita Şekil 2.1'de gösterilmiştir:

Şekil 2.1. Şanlıurfa'da Tespit Edilen veya Daha Önceden Tespit Edilmiş Neolitik Yerleşimler (Güler ve Çelik, 2015)

2.1.1. Akeramik Neolitik Dönem (Çanak Çömleksiz Neolitik, PPNA - PPNB)

2.1.1.1. Göbeklitepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000)

Göbeklitepe, Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık 15 km kuzeydoğusunda, Germuş Dağları üzerinde konumlanmış, çanak çömleksiz Neolitik Dönem'e (PPNA-PPNB) tarihlenen önemli bir arkeolojik alan olarak bilinmektedir (Sezer, 2023). Coğrafi konumu

itibariyle, güneyde Harran Ovası'na, doğuda Cülap (Balikh) Çayı'na ve kuzeybatıda Urfa tepelerine hâkim bir noktada yer almaktadır. Yaklaşık 9 hektarlık bir alana yayılan Göbeklitepe, Neolitik toplumların ritüel ve sosyo-kültürel dönüşümlerini anlamak açısından önemli bir merkez olarak kabul edilmektedir (Nergiz ve ark., 2023).

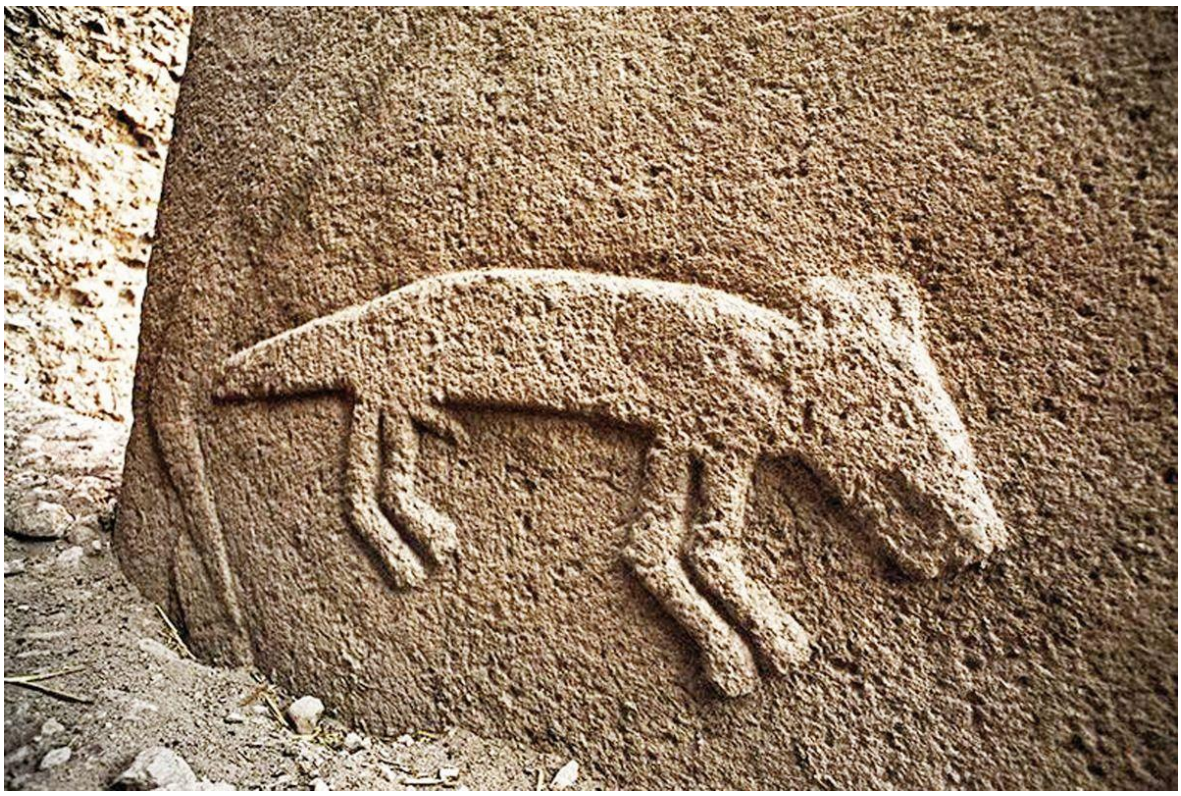
Alan, ilk olarak 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri tarafından yürütülen Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Projesi kapsamında fark edilmiş (Çambel ve Braidwood, 1980), ancak 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü ortaklığında başlatılan kazı çalışmaları ile detaylı bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Harald Hauptmann ve Klaus Schmidt'in liderliğinde 2014 yılına kadar devam eden bu kazılar, Göbeklitepe'nin anıtsal mimari yapısını ve sembolik dünyasını aydınlatmada büyük katkı sağlamıştır. 2014 yılından itibaren Prof. Dr. Necmi Karul'un başkanlığında devam eden çalışmalar, alanın kültürel katmanlarına dair yeni veriler sunmaktadır (Sezer, 2023).

Resim 2.1. Göbeklitepe Kazı Alanının Genel Görünümü (URL-1)

Resim 2.1.'de görüleceği üzere Göbeklitepe'deki kazı çalışmaları, çok sayıda dairesel ve oval planlı yapının varlığını ortaya koymuştur. Bugün itibariyle 9 adet (A-I) anıtsal yapının kazısı tamamlanmış olup, jeofizik taramalar sayesinde en az 21 adet yuvarlak yapının daha varlığı tespit edilmiştir. Bu yapılar, merkezi iki büyük dikilitaş ile çevrelerinde daha küçük çapta dikilitaşların bulunduğu, taş duvarlarla desteklenen megalitik

komplekslerden oluşmaktadır. Resim 2.2.'de verilen örnekte görüldüğü gibi dikilitaşların bazılarında alçak kabartma tekniğiyle işlenmiş insan figürleri, hayvan motifleri ve soyut semboller bulunmaktadır. Yılan, tilki, yabandomuzu ve kuş gibi hayvan motifleri, dönemin sembolik anlatım dünyasına dair önemli ipuçları sunmaktadır (Kurt ve Göler, 2017).

Resim 2.2. Dikilitaş Üzerindeki Hayvan Motifleri (URL-2)

Alanın kronolojik olarak çözümlemesi C14 analizleri ile gerçekleştirilmiştir. III. Tabaka'nın M.Ö. 9600-8800 arasına, II. Tabaka'nın ise M.Ö. 8800-8200 arasına tarihlendiği belirlenmiştir. III. Tabaka, yuvarlak planlı megalitik yapılarıyla tanımlanırken, II. Tabaka kare planlı yapılarla karakterize edilmektedir. I. Tabaka ise Orta Çağ ve modern döneme ait dolgu tabakasından oluşmaktadır (Uzunel, 2022).

Göbeklitepe'de yer alan megalitik yapıların, yerleşimsel kullanımdan çok ritüel ve toplumsal bütünleşme amacıyla inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Alanın stratigrafik yapısı ve arkeolojik buluntuları, buranın belirli bir süreç sonunda bilinçli olarak üstü kapatılarak terk edildiğini göstermektedir. Dolgu içerisinde bulunan hayvan kemikleri ve bitki kalıntıları, dönemde avcı-toplayıcı yaşam biçiminin baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler, Göbeklitepe'nin Neolitik toplumların sosyokültürel yapısı,

sembolik dünyaları ve toplumsal organizasyonlarına dair çok katmanlı bir perspektif sunduğunu ortaya koymaktadır. Göbeklitepe, Neolitik Dönem'deki toplulukların düşünsel dünyaları, kolektif hafızaları ve dönemin kültürel dinamikleri üzerine sağladığı kapsamlı verilerle, çağın en önemli arkeolojik buluntu alanlarından biri olarak kabul edilmektedir (Nergiz ve ark., 2023).

2.1.1.2. Karahan Tepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000)

Karahan Tepe, Şanlıurfa'nın yaklaşık 63 km güneydoğusunda, Tektek Dağları Milli Parkı sınırları içinde yer alan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e (PPNA-PPNB) tarihlenen önemli bir arkeolojik alan olarak bilinmektedir.

Resim 2.3. Karahan Tepe Kazı Alanının Genel Görünümü (URL-3)

Deniz seviyesinden 705 metre yükseklikte konumlanan bu yerleşim, Harran Ovası'nın doğusundaki bir plato üzerine inşa edilmiştir. Toplam alanı yaklaşık 110 dekar olan Karahan Tepe, Göbeklitepe ile eş zamanlı olarak değerlendirilmekte ve bu bölgeye özgü Neolitik dönem kültürel dinamiklerini anlamak açısından önemli bir yer tutmaktadır (Yetmen ve Ateş, 2021). Bölgedeki ilk tespitler, 1997 yılında "Doğu ve Güneydoğu Anadolu İlleri Kültür Envanteri Projesi" kapsamında yapılmış ve bu alan Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır. 2000 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında,

anakaya üzerinde oyulmuş havuzlar ve çakmaktaşı ile obsidiyenden yapılmış çeşitli buluntular ortaya çıkarılmıştır. 2011 ve 2013 yılları arasında yapılan araştırmalarda, yerleşimin T-biçimli dikilitaşlarla karakterize edilen anıtsal yapılarla zenginleştiği belirlenmiş ve bu yapıların toplam sayısının 266 olduğu saptanmıştır (Bingöl, 2018).

2019 yılından itibaren Prof. Dr. Necmi Karul'un liderliğinde gerçekleştirilen kazılar, Karahan Tepe'nin yapısal ve kültürel özelliklerini daha detaylı bir biçimde aydınlatmıştır. Bu kazılarda ortaya çıkan T-biçimli dikilitaşların bazılarında Resim 2.4'de görüleceği üzere yılan figürleri bulunmuş, bu motiflerin dönemin inancı ve sembolizmi ile ilişkili olduğu düşünülmüştür.

Resim 2.4. T Biçimli Dikilitaş Üzerindeki Yılan Motifleri (URL-4)

Aynı zamanda, kazılarda dört ayrı kesim tespit edilmiş ve bunların bazılarında ana kayaya oyulmuş yapılar gözlemlenmiştir. Bu mimari özellikler, Göbeklitepe ile yapısal benzerlikler göstermekte olup, bölgedeki Neolitik toplulukların ortak bir kültürel mirasa sahip olduğunu işaret etmektedir (Özdöl Kutlu, 2020). Karahan Tepe'nin kökensel olarak M.Ö. 9600-8000 yılları arasına tarihlendiği ve PPNA evresinin sonları ile PPNB evresinin başlangıcına denk geldiği C14 analizleriyle belirlenmiştir. Yerleşim alanında su kaynaklarının etkin bir şekilde kullanıldığı ve susuzluk sorununu çözmek için sarnıçların

geliştirildiği anlaşılmaktadır. Derinlikleri 5-8 metre arasında değişen kuyular ve suyun doğal akıntılarla toplandığı havuz benzeri yapılar, Neolitik toplulukların doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanma becerilerini ortaya koymaktadır (Ayaz ve ark., 2022). Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yapılar, Karahan Tepe'nin Neolitik toplumların dini ve sosyal yapılarına dair önemli ipuçları sunduğunu göstermektedir. Yerleşimde bulunan figürinler, yılan derileri ve avcılıkla ilişkili unsurlar, bu toplulukların inancı ve ritüelleriyle ilişkili olabileceğini düşünmeyi mümkün kılmaktadır. Karahan Tepe'nin PPNA ve PPNB dönemleri arasında köprü görevi gördüğü ve bu dönemin kültürel değişim süreçlerini anlamada önemli bir merkez olduğu değerlendirilmektedir (Yetmen ve Ateş, 2021).

2.1.1.3. Harbetsuvan Tepesi (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000)

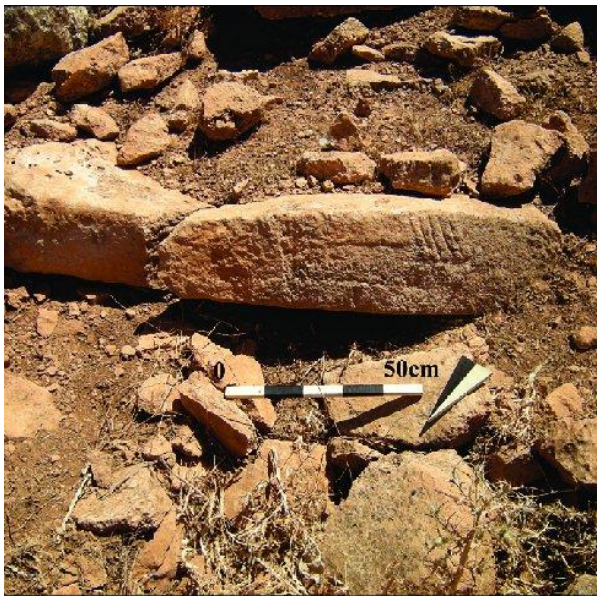
Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa il sınırları içinde, Tektek Dağları olarak bilinen kalkerli platolar arasında yer alan, Resim 2.5'de görüldüğü gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e (PPNA-PPNB) tarihlenen önemli bir arkeolojik yerleşimdir.

Resim 2.5. Harbetsuvan Tepesi Kazı Alanının Genel Görünümü (URL-5)

2014 yılında, Şanlıurfa il sınırları içindeki kırsal alanlarda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından tespit edilmiştir. Deniz seviyesinden 714 metre yükseklikte bulunan bu yerleşim, yaklaşık 6 dekar genişliğindedir

(Çelik, 2019). Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe, Göbeklitepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle gibi PPN yerleşimleri ile benzerlik göstermektedir. Harran Ovası'nın doğu kenarında yer alan bu yerleşim, kayalık bir tepenin zirvesinde konumlanmaktadır. Karahan Tepe'nin yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda, Harran Ovası'nın ise 5 km doğusunda yer almaktadır. En yakın çakmaktaşı yatakları 8 km kuzeydoğusunda ve 10 km güneyinde bulunmaktadır. Yerleşime 15 km uzaklıkta bir bazalt kaynağı da tespit edilmiştir (Şen, 2022). Harbetsuvan Tepesi, arkeolojik bulgulara dayanarak M.Ö. 9000-8200 arasına, yani Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine tarihlendirilmektedir. Kazılarda ibadet yerleri, depolama alanları ve yoğun miktarda yaban hayvan kemiği bulunmuştur. Bu durum yerleşimin bir kült merkezi olabileceğini göstermektedir. Harbetsuvan Tepesi'nin Karahan Tepe'ye bağlı bir uydu yerleşim ya da onun son döneminde ayrışmış bağımsız bir kült merkezi olduğu düşünülmektedir. Yapısal olarak incelendiğinde, kült yapılarından oluştuğu ve en az iki mimari evreden meydana geldiği belirlenmiştir. Birinci evrede kullanılan yekpare taşların işçiliğinin daha kaliteli olması, Karahan Tepe'deki taş ustalarının buraya da katkı sunduğu ihtimalini gündeme getirmektedir (Çelik ve Tosyagülü Çelik, 2020). Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından yürütülen 2014 yılı yüzey araştırmalarında, Harbetsuvan Tepesi'nde tespit edilen T biçimli dikilitaşlar, kült alanının varlığına dair önemli kanıtlar sunmuştur. Kaçak kazılar nedeniyle zarar gören dikilitaşlardan bazılarında, Resim 2.6'da görüleceği üzere parmak kabartmaları gibi detaylar tespit edilmiş ancak 2015 yılında bu kabartmaların tahrip edildiği belirlenmiştir. Bu durum, alanın koruma altına alınması ihtiyacını göstermiştir (Çelik, 2019).

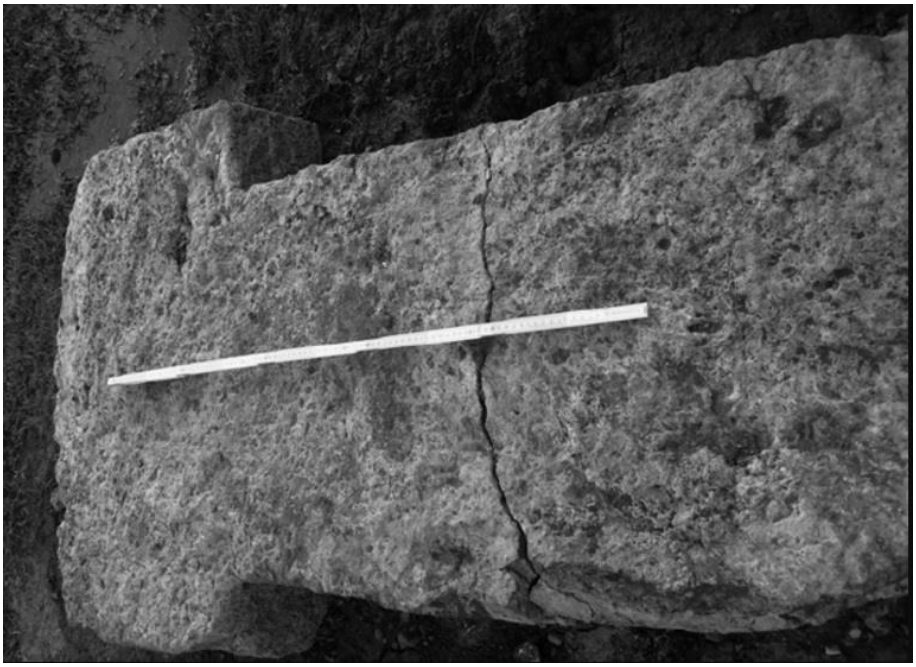

Resim 2.6. T Biçimli Dikilitaş Üzerindeki Parmak Kabartmaları (Çelik, 2016)

2017 yılında, Şanlıurfa Müzesi koordinasyonunda ve Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bahattin Çelik'in bilimsel danışmanlığında kurtarma kazıları başlatılmıştır. Bu kazılar 2017, 2018 ve 2019 yıllarında devam etmiş olup, farklı dönemlerde toplamda 19 adet kazı çukurunda incelemeler gerçekleştirilmiştir. 2019 yılında 7 adet kaçak kazı tahribat çukuru tespit edilmiş, bu alanların bazılarında jeofizik taramalar yapılmıştır. Kazılar sonucunda Harbetsuvan Tepesi'nde belirlenen dikilitaşların boyutları ve mekân düzeni, Nevali Çori ve Göbeklitepe II. tabakasıyla benzerlik göstermektedir. Yerleşim alanında seramik buluntularına rastlanmamış, ancak çakmaktaşı bıçaklar ve yongalar görülmüştür. Bu durum, alanın tamamen PPN dönemine ait olduğunu göstermektedir. Geç Roma ve erken Bizans dönemine ait az sayıda çanak çömlek parçası da tespit edilmiştir. Bu buluntular yerleşim alanının tarihsel sürekliliğini gözler önüne sermektedir. Harbetsuvan Tepesi'nde inşa edilen yapılar, tümülüs mezarların varlığını da gözler önüne sermektedir. İlk mimari aşamanın Karahan Tepe'deki usta taş işçileri tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Bu yerleşim alanı, Neolitik toplumların sosyal ve dini yapılarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamakta ve Şanlıurfa bölgesindeki Neolitik dönemin kültürel dinamiğini çözümlemeye önemli veriler sunmaktadır (Çelik, 2019; Çelik ve Tosyagülü Çelik, 2020; Çelik ve ark., 2023).

2.1.1.4. Sefer Tepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000)

Sefer Tepe, Şanlıurfa il sınırları içerisinde, Viranşehir ilçesine yaklaşık 25 km, Şanlıurfa şehir merkezine ise 72 km uzaklıkta yer alan bir Neolitik dönem yerleşimidir. Deniz seviyesinden yaklaşık 700 metre yükseklikte bulunan ve 7 dönümlük bir alana yayılan Sefer Tepe, kalker ve bazalttan oluşan bir zemin yapısına sahiptir. Yerleşimin çevresinde doğal su kaynakları bulunmaktadır. En yakın su kaynağı yaklaşık 1,5 km mesafededir. Ancak çevresinde çakmaktaşı yataklarının bulunmaması, yerleşime girdi sağlayan ham madde kaynaklarının Tektek Dağları veya Çoban Deresi Mevkii gibi uzak alanlardan temin edilmiş olabileceğini göstermektedir (Çelik ve ark., 2011). Yerleşim alanında en dikkat çekici buluntular, korunmuş durumda olan 16 adet T-biçimli dikilitaştan oluşmaktadır (Resim 2.7).

Resim 2.7. T Biçimli Dikilitaşların Detaylı Görünümü (URL-6)

Bu dikilitaşlar, çift sıralı bir düzende konumlandırılmıştır. Benzer yapısal özellikler Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de de görülmektedir. Sütunlar, ortalama 2 metre uzunluğunda ve 1,5 metre genişliğindedir. Yer yüzeyinden 30-40 cm yüksekliğe kadar çıkmaktadır. Bu yapısal özellikler, Sefer Tepe'nin mimari karakterinin, Göbekli Tepe II. Tabakası ile benzerlik taşıdığını göstermektedir (Bingöl, 2021).

Kazılarda elde edilen bulgular, Sefer Tepe'nin M.Ö. 11.000 civarında kurulduğuna işaret etmektedir. Alanın genel yapısı, çevredeki diğer Neolitik merkezler olan Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Nevali Çori ile benzerlikler taşımaktadır. Sefer Tepe'deki yapılar arasında düzenli duvarlara sahip dörtgen planlı mekanların bulunduğu ve bu mekanlarda kuzey-güney ya da doğu-batı ekseninde konumlandırılmış dikilitaşların yer aldığı görülmektedir. Bu dikilitaşlardan biri, T-biçimli olup, üzerinde geometrik kabartmalar gözlemlenmiştir. Bu figürler, Neolitik dönem toplumlarının sembolik dünyasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Sefer Tepe'de gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, yontma taş aletler ve çakmaktaşından yapılmış Byblos uçları bulunmuştur. Bu buluntular, alanın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait olduğunu desteklemektedir (Çelik, 2019; Çalğan, 2015).

Kazı çalışmalarının analizleri sonucunda, Sefer Tepe'nin Göbekli Tepe II. Tabakası'na benzer özellikler taşıdığı belirlenmiştir. Bu nedenle, Sefer Tepe'nin Çanak Çömleksiz

Neolitik Dönem A'nın (PPNA) sonları ile B evresinin (PPNB) başları arasına tarihlendiği düşünülmektedir. Alanın erken PPNB dönemine ait mimari plana sahip olduğu yönündeki bulgular, devam eden kazı çalışmaları ile daha ayrıntılı olarak incelenmeye devam edilmektedir. Sefer Tepe, Neolitik dönemin sosyal ve mimari yapılarını anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Yerleşim alanındaki dikilitaşların düzeni ve buluntuların karakteri, bu bölgenin Şanlıurfa havzasındaki Neolitik kültürel etkileşim ağı içerisindeki yerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır (Nikolova, 2024).

2.1.1.5. Taşlı Tepe (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000)

Taşlı Tepe, Şanlıurfa'nın 65 km kuzeydoğusunda, Siverek ilçesi sınırlarında yer alan Başbük köyünün yaklaşık 1 km kuzeyinde konumlanan bir Neolitik yerleşim alanıdır. Deniz seviyesinden 740 metre yükseklikte bulunan bu yerleşim, yaklaşık 12 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Anakaya seviyesinden itibaren 4 metre yüksekliğe ulaşan bu alan, kireçtaşı ve bazalt oluşumlarıyla karakterize edilmiştir. Taşlı Tepe, diğer Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri olan Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe ile benzer jeolojik ve kültürel özellikler taşımaktadır (Çelik ve ark., 2011).

Arkeolojik buluntular, yerleşimin mimari elemanlar ve küçük buluntular olmak üzere iki ana kategoriye ayrıldığını göstermektedir. Mimari açıdan en dikkat çekici bulgu, Resim 2.8'de görüleceği üzere T-biçimli dikilitaşların varlığıdır. Bu dikilitaşlardan bazıları, Başbük köyündeki bir evin avlusunda bulunmuş olup, kireçtaşından üretilmiştir. Yerleşmenin güneydoğu yamacında sulama amaçlı yapılan çalışmalar sırasında, 7x8 metre boyutlarında ve 1 metre derinliğinde bir çukurdan dört adet T-biçimli dikilitaş çıkarılmıştır. Bunlar birleştirilerek 152 cm uzunluğunda, 93 cm genişliğinde ve 22 cm kalınlığında bir dikilitaş elde edilmiştir. Üzerinde herhangi bir kabartma ya da kazıma izi bulunmayan bu dikilitaş, Göbekli Tepe II. Tabaka'daki dikilitaşlarla ve Nevali Çori tapınak binasındaki dikilitaşlarla büyük benzerlikler göstermektedir (Çelik, 2014a).

Resim 2.8. Taşlı Tepe'den Çıkarılan T Biçimli Dikilitaş (Çelik, 2014a)

Küçük buluntular açısından değerlendirildiğinde, yerleşimde taş boncuklar, sürtme taş alet parçaları ve çeşitli taş aletler tespit edilmiştir. Ayrıca yeşil nehir taşından yapılmış boğa başı biçiminde bir boncuk da ele geçirilmiştir (Resim 2.9). Yontmataş aletlerin büyük bir kısmının çakmaktaşından yapıldığı ve çoğunun naviform çekirdek, yonga, dilgi ve üretim artıklarından oluştuğu belirlenmiştir. Çakmaktaşından yapılmış aletler arasında ok uçları, silikalı orak-dilgiler ve Byblos tipi ok uçları yer almaktadır. Bunun yanı sıra, yerleşimde obsidiyenden yapılmış aletler oldukça sınırlıdır (Çelik, 2014a). Bahattin Çelik, Taşlı Tepe'nin Göbekli Tepe ve Nevali Çori'deki II. Tabaka kültürel yapılarının dikilitaşlarıyla benzer özellikler taşıdığına dikkat çekerek, bu yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi (PPNA) sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi (PPNB) başlarına tarihlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Taşlı Tepe'de bulunan taş eserlerin tipolojik incelemeleri, yerleşimin PPNA-PPNB geçiş sürecine işaret ettiğini ve bu dönemin teknolojik gelişimlerini yansıttığını göstermektedir (Çelik ve ark., 2011).

Resim 2.9. Taşlı Tepe'de Bulunan Boğa Başı Biçimli Boncuk (Çelik ve ark., 2011)

Kazı sonuçları, Taşlı Tepe'nin bölgedeki diğer Neolitik merkezlerle bağlantılı bir yerleşim alanı olduğunu ve dönemin kültürel dinamiklerini anlamada önemli veriler sunduğunu ortaya koymaktadır. Dikilitaşların düzeni ve mimari kalıntılar, bu alanın Göbekli Tepe ve Karahan Tepe ile benzer bir ritüel işlev taşıyabileceğini göstermektedir (Gürkan, 2016). Dolayısıyla, Taşlı Tepe'nin Neolitik dönem toplumlarının dini ve sosyal yapılarının incelenmesi açısından önemli bir merkez olduğu değerlendirilmektedir.

2.1.1.6. Kurt Tepesi (Kuça Gura) (PPNA-PPNB, M.Ö. 9600-8000)

Kurt Tepesi, Şanlıurfa ilinin 45 km doğusunda, Sumaklı köyünün 3 km güneyinde yer alan Neolitik bir yerleşim alanıdır (Resim 2.10). Deniz seviyesinden 730 metre yükseklikte bulunan ve yaklaşık 10 dekarlık bir alanı kaplayan bu yerleşim, Çoban Deresi Boğazı'na bakan yüksek bir plato üzerinde konumlanmaktadır. Yerleşim, Harran Ovası ile Viranşehir arasında stratejik bir geçit noktası oluşturmaktadır (Çelik ve Çelik, 2023). Yöre halkı tarafından "Kuça Gura" olarak adlandırılan Kurt Tepesi, toprak açısından oldukça fakir, yüksek kalker platoları üzerinde yer alan küçük ölçekli bir höyüktür. Höyük çevresinde Roma dönemine ait kaçak kazılarla tahrip edilmiş birkaç tümülüs bulunmaktadır. Özellikle höyüğün batı kesimi izinsiz kazılar nedeniyle ciddi şekilde zarar görmüştür. Höyüğün kuzey ucunda, yüksek gerilim hatları direğinin çevresinde küçük çöküntüler ve kayaya oyulmuş havuzlar tespit edilmiştir. Ayrıca, yerleşimin kuzeydoğu kesiminde, burada bulunan T-biçimli dikilitaşların çıkarıldığı düşünülen bir taş ocağı bulunmaktadır (Bingöl, 2018).

Resim 2.10. Kurt Tepesi Yerleşiminin Güneyden Görünümü (Çelik, 2014a)

Kurt Tepesi, 2013 yılında Bahattin Çelik'in yürüttüğü "Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması" kapsamında keşfedilmiştir. Yüzey araştırmaları sırasında yerleşim içinde T-biçimli dikilitaşlara rastlanmıştır. Konumu itibarıyla, Kurt Tepesi'nin Karahan Tepe ve Taşlı Tepe yerleşimlerine yaklaşık eşit mesafede olduğu ve bu merkezlerden yaklaşık 15 km uzaklıkta yer aldığı tespit edilmiştir. Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında seramik buluntulara rastlanmamış, ancak çakmaktaşı ve az miktarda obsidyen tespit edilmiştir (Çelik ve Çelik, 2023). Mimari buluntular arasında en dikkat çekici unsurlar, Göbeklitepe'nin II. tabakasındaki yapılarla benzerlik gösteren T-biçimli dikilitaşlardır (Resim 2.11). Bu dikilitaşlardan birinin yüzeyinde, kravat biçiminde bir yiv ile chevron motifleri bulunmaktadır. Bahattin Çelik, bu buluntular ve yapısal benzerlikler ışığında Kurt Tepesi'nin tarihini Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) başı arasına yerleştirmektedir (Bingöl, 2018).

Resim 2.11. Kurt Tepesi'nden T-Şeklinde Dikilitaşlar (Çelik, 2014a)

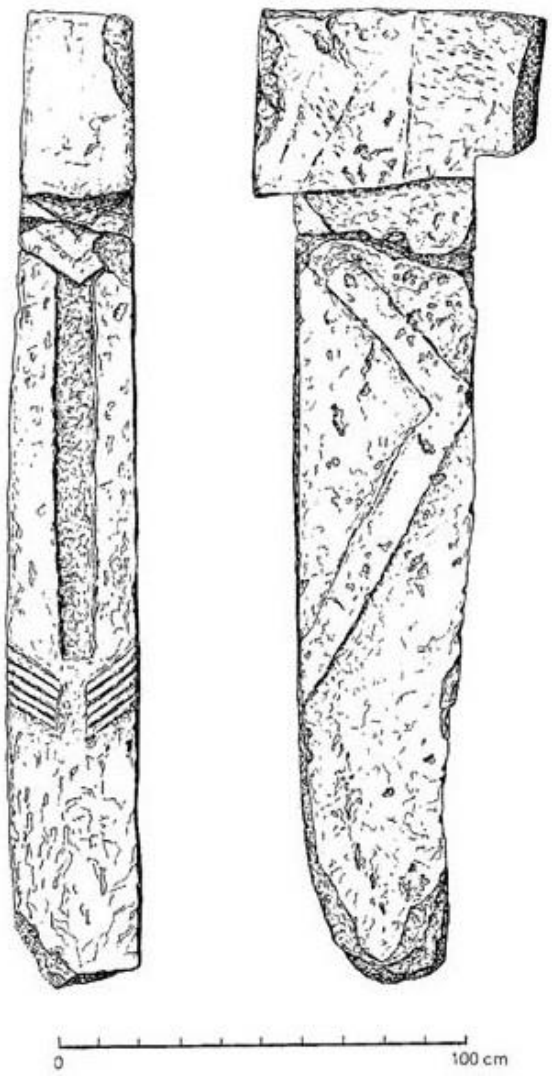
2013 yılı yüzey araştırmaları kapsamında, yerleşimin güneydoğusunda yer alan Kösecik köyünde yapılan çalışmalarda, aynı döneme ait olduğu düşünülen ve kazı sırasında açığa çıkarılmış iki dikilitaş tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Kurt Tepesi'nde sistemli bir kazı çalışması henüz gerçekleştirilmemiştir. Yerleşimde yüzey araştırmaları sırasında elde edilen buluntular arasında, ağırlıklı olarak çakmaktaşından yapılmış aletler ve sınırlı miktarda obsidyen parçaları yer almaktadır. Yontmataş buluntuları arasında uç parçaları, kazıyıcılar, deliciler, Byblos tipi ok uçları ve silikalı orak dilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, obsidiyenden yapılmış dilgiler de tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, Kurt Tepesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in (PPNA-PPNB) bölgedeki önemli merkezlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Şanlıurfa'daki diğer Neolitik yerleşimlerle olan bağlantıları açısından önemli bir araştırma potansiyeli barındırmaktadır (Bingöl, 2021; Çelik ve Çelik, 2023).

2.1.1.7. Nevali Çori (PPNB, M.Ö. 8800-7600)

Nevali Çori, 1980 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiş olup, 1992 yılında Atatürk Barajı'nın suları altında kalmıştır. Şanlıurfa'nın yaklaşık 40 km

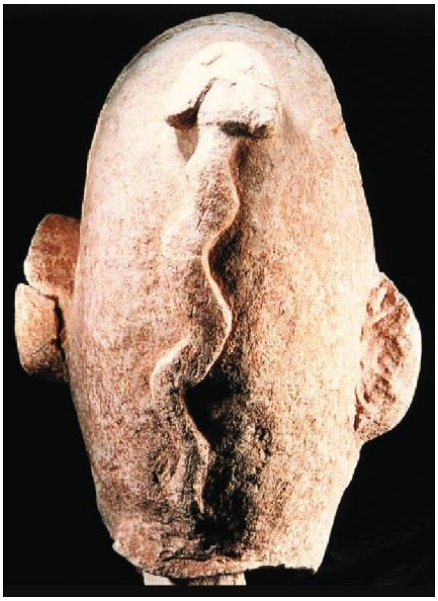
kuzeyinde, Hilvan ilçesine bağlı Kantara Köyü'nün kuzeybatısında, Fırat Nehri'nin doğu ve batı kolları arasında konumlanmaktadır. Deniz seviyesinden 490 metre yükseklikte ve 90 x 40 metre boyutlarında geniş bir teras üzerinde yer alan Nevali Çori, Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi'ne (PPNB) tarihlendirilmektedir. Yerleşim alanının batı kısmında, erozyon nedeniyle bazı buluntular kaybolmuş olsa da, doğu kesimi korunmuştur. Kantara Çayı'nın doğu kıyısında bulunan doğu yamacına "Nevali Çori I", batı yamacına ise "Nevali Çori II" adları verilmiştir. Anıtsal taş heykeltıraşlık eserleri ve kült yapıları ile dikkat çeken Nevali Çori, "Verimli Hilal" bölgesi içinde önemli bir yerleşim olarak değerlendirilmektedir. Mezopotamya'daki erken yerleşimlerin anlaşılması açısından önemli bir noktada yer almaktadır (Güler ve Çelik, 2015).

Nevali Çori'deki kazılar, 1983 yılında Heidelberg Üniversitesi ve Şanlıurfa Müzesi iş birliğiyle başlamış ve 1991 yılına kadar toplam yedi sezon boyunca sürdürülmüştür. İlk kazılar Nevali Çori I bölgesinde gerçekleştirilmiş, ardından Nevali Çori II'de çalışmalar devam etmiştir. Kazılar sonucunda beş yapı katmanı tespit edilmiştir. Bu katmanlarda Roma, İlk Tunç Çağı I, Halaf ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yerleşim izlerine rastlanmıştır. Nevali Çori I'deki beş yapı katmanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e aittir (Ekinbaş, 2018). Yerleşimde açığa çıkarılan en dikkat çekici buluntular arasında kült yapıları yer almaktadır. Bu yapılar, kare planlı salonlardan oluşmakta ve terrazzo tabanlı zeminlere sahip olmalarıyla öne çıkmaktadır. Kült yapılarının güneyden basamaklı bir girişe sahip olduğu ve taş sekiler ile çevrelendiği belirlenmiştir. Kült yapı I, en erken yerleşim katmanıyla ilişkilendirilirken, Kült Yapı II ve Kült Yapı III, PPNB döneminin başlarına tarihlendirilmiştir. Kült yapılarının duvarlarının beyaz kireç sıva ile kaplandığı ve sekilerle çevrili olduğu görülmektedir. Kült yapılarının içinde Resim 2.12'de görüleceği üzere in situ olarak yer alan T-biçimli dikilitaşlar, Göbekli Tepe'de görülen dikilitaşlarla benzer özellikler göstermektedir. Bu taşlar üzerinde insan kolu ve parmak kabartmaları yer almaktadır. Bunların insan figürlerini sembolize ettiği düşünülmektedir (Çiftçi, 2023).

Resim 2.12. T-biçimli Dikilitaş Görseli (Schmidt, 2010)

Nevali Çori'de kazılar sırasında, biri gerçek boyutlardan büyük olan bir insan başı heykeli de bulunmuştur (Resim 2.13). Yüzeyinde belirgin kulaklar ve kırık bir yüz hatları ile dikkat çeken bu heykelin arkasında yılan betimi tespit edilmiştir. Ayrıca, kuş ve insan motiflerinin birlikte tasvir edildiği taş figürinler, kafatası kültüne işaret eden sembollerle birlikte ele geçirilmiştir. Kült yapılarında ayrıca oluk ve yiv bezemeli taş kaplar, figürinler, bakır ve malahit cevherleri gibi sunu nesneleri de bulunmuştur (Bozkurt, 2022).

Resim 2.13. İnsan Başı Heykeli (Schmidt, 2010)

Yerleşimde kullanılan ana yapı malzemesi kireçtaşı olup, duvarlar kalın bir çamur sıva ile kaplanmıştır. Dikdörtgen planlı yapılar, belirli bir düzen içinde yerleştirilmiştir. Tabanlarında kanallar bulunmaktadır. Yapılar üst üste inşa edilerek, Çayönü Neolitik mimarisiyle benzer bir gelişim göstermiştir. Yapılar arasındaki dar geçitler, erişimi kontrollü hale getiren bir plan düzenine işaret etmektedir (Bingöl, 2021). Kazı sonuçları, Nevali Çori'de yaşayan toplumun M.Ö. 9. binyılda tarım, hayvancılık ve avcılık ile geçim sağladığını ortaya koymaktadır. İnsan kemiklerinden elde edilen izotop analizleri, diyetlerinde tarımsal ürünlerin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bununla birlikte, avcılığın da beslenme stratejileri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Hayvan kemikleri arasında ceylan, boğa, domuz, koyun, geyik ve kızıl tilki gibi türler tespit edilmiştir (Hauptmann, 2007).

2.1.1.8. Gürcütepe (PPNB, M.Ö. 9000-7500)

Gürcütepe, Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, Gürcütepe köyü sınırlarında yer almaktadır. Sebze bahçeleriyle çevrili bir alanda bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 470 metre yükseklikte konumlanmıştır. Gürcütepe, toplamda 1300 metre uzunluğunda ve 1200 metre genişliğinde olup, karmaşık bir yerleşim düzenine sahiptir. Höyükler, Harran Ovası'nın kuzeybatısında doğu-batı yönünde dizilmiş beş yayvan tepe ve üç düz alandan oluşmaktadır. Gürcütepe höyükleri Gürcütepe I, II, III, IV, V, VI, VII ve VIII şeklinde numaralandırılmıştır (von den Driesch ve Peters, 1999). Bu yerleşim

alanı 1994 yılında keşfedilmiş ve 1995-1999 yılları arasında Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen "Urfa Projesi" kapsamında kazılmıştır. Gürcütepe II'deki kazılar, tepenin kuzey yamacında gerçekleştirilmiş olup, diğer höyüklerde yüzey araştırmaları yapılmıştır. Kazılar sonucunda, Gürcütepe I, III, IV, VII ve VIII höyüklerinde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait buluntular tespit edilirken, Gürcütepe II ve III'te Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait eserler bulunmuştur. Gürcütepe I, V, VI ve VIII'de Uruk ve Halaf dönemine, Gürcütepe II'de Geç Hellenistik Dönem'e, Gürcütepe II ve V'de ise Roma ve Bizans dönemlerine ait kalıntılar tespit edilmiştir (Hauptmann, 1999).

Gürcütepe II'de 1997 yılında yapılan 2x2 metre boyutundaki sondaj çalışmalarında, höyüğün en alt tabakasının Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç B evresine (PPNB) tarihlendiği belirlenmiştir. 1998 yılında Gürcütepe I, III ve IV höyüklerinde gerçekleştirilen sondaj çalışmaları sonucunda, bu alanların Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in geç B evresinde ilk iskâna açıldığı anlaşılmıştır. Gürcütepe II'de yürütülen kazılarda dörtgen ve küçük hücre planına sahip toplamda yedi yapı ortaya çıkarılmıştır (Schmidt, 2000). Gürcütepe höyüklerinde tespit edilen yapılar arasında taş temelli, pise tekniğiyle inşa edilmiş yapılar öne çıkmaktadır. Haus 1 ve Haus 3 isimli yapılar, taş temel üzerine inşa edilirken, Haus 4 ve Haus 2 yapılarına yalnızca taş temelleri ulaşmıştır. Haus 5, Haus 6 ve Haus 7 tamamen kerpiç yapılar olup taş temel içermemektedir. Haus 3'ün duvar kalınlığı 140 cm'yi aşmaktadır. Ortostat olarak kullanıldığı düşünülen taş levhalarla desteklenmiştir. Benzer bir yapı Mezraa-Teleilat yerleşiminde de tespit edilmiştir. Bu yapının bir sur duvarı olabileceği öne sürülmüştür. Gürcütepe'de bu tür yapılar, düz yerleşimlerde sur inşa etme geleneğinin başlangıcına işaret eden bir mimari gelişim olarak değerlendirilmiştir (Schmidt, 2000).

Kazılarda ortaya çıkarılan taş eserler arasında yüksek kalitede sürtme taş aletler, cilalı baltalar, havaneller, ezgi taşları ve kireç taşından yapılmış heykelcikler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Gürcütepe'de geniş çapta çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış yontmataş aletler bulunmuştur. Gürcütepe I höyüğünde az sayıda çanak çömlek eseri tespit edilmesi, bu alanın Neolitik dönemde çanak çömlekli bir iskâna sahne olmuş olabileceğini göstermektedir (Beile-Bohn ve ark., 1998). Höyüklerde yapılan kazılar sonucu, yerleşimlerin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in (PPNB) sonlarına doğru ilk iskâna açıldığı belirlenmiştir. Harran Ovası'ndaki Gürcütepe höyükleri, Küçük Hedbe ile birlikte bilinen en erken Neolitik yerleşimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Gürcütepe'de ele

geçen hayvan kemikleri üzerinde yapılan analizler, bu bölgede domuz, koyun, sığır ve keçi gibi hayvanların evcilleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır (Schmidt, 2000).

2.1.1.9. Hamzan Tepe (PPNB, M.Ö. 9000-7500)

Hamzan Tepe, Şanlıurfa ilinin sınırları içinde, şehir merkezinin yaklaşık 10 km güneyinde konumlanmış bir Neolitik yerleşimdir. Yerleşim, Harran Ovası'nın batı yamaçlarında, yaklaşık 600 metre rakımda yer almaktadır. "Fatik Dağları" olarak bilinen bölgenin bir parçasıdır. Yakın çevresinde çağdaş PPN merkezleri olarak 10 km mesafedeki Yeni Mahalle ile 25 km uzaklıktaki Göbekli Tepe bulunmaktadır. Hamzan Tepe, ilk olarak Paleolitik dönem boyunca açık hava istasyonu olarak kullanılmış, Neolitik Dönem'de ise küçük ölçekli bir yerleşime sahne olmuştur. Ancak bölgenin su kaynaklarından yoksun olması, uzun süreli bir iskanın gelişmesini engellemiştir. Günümüze kadar yaklaşık 5000 metrekarelik bir alanı korunarak ulaşabilmiştir (Bingöl, 2018).

Resim 2.14. Hamzan Tepe yerleşiminde ortaya çıkarılan dairesel planlı yapı kalıntıları (Çelik 2014a)

Hamzan Tepe'de, şans eseri keşfedilen bir stel ve yerleşim alanında bulunan küçük çukurlar, bu alanda başka dikilitaşların da varlığına işaret etmektedir (Resim 2.14). 2000 yılında Şanlıurfa Kültür Envanteri çalışmaları kapsamında keşfedilen yerleşimde

gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, ana kaya üzerinde oyulmuş havuzlar, yoğun çakmaktaşı aletler ve "T" biçimli dikilitaşlar tespit edilmiştir. 2010 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında, izinsiz kazılarla ortaya çıkarılan dairesel planlı bir yapı kalıntısı bulunmuştur (Resim 2.15). Bu yapı, yaklaşık 4-5 metre yarıçapında olup, ana kaya üzerine inşa edilmiş ve büyük işlenmemiş taşlarla desteklenmiştir (Çalğan, 2015). 2013 yılında Bahattin Çelik tarafından yapılan incelemelerde, Hamzan Tepe'nin mevcut durumunun daha ayrıntılı belgelenmesi sağlanmıştır (Çelik, 2014a).

Resim 2.15. Hamzan Tepe'de bulunan "T" şeklindeki dikilitaş örneği (Çelik, 2010)

Hamzan Tepe'de gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, bölgenin Geç Paleolitik ve Neolitik dönemlerde yerleşim alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak, burada çanak çömlek bulunmamış olması, yerleşimin Göbekli Tepe'nin II. tabakası ve Yeni Mahalle ile çağdaş bir Neolitik merkez olduğunu düşündürmektedir. Yapılan kazılar sonucunda, yerleşimde bulunan çakmaktaşı aletlerin büyük kısmının Geç Paleolitik ve Erken Neolitik dönemlere tarihlendiği belirlenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, Hamzan Tepe'nin PPNA evresinin sonlarına tarihlendirilebileceği ve PPNB evresinin başlangıcında iskâna açılmış olabileceği söylenmektedir. Bölgedeki Neolitik kültürel değişimler göz önünde bulundurulduğunda, Hamzan Tepe'nin Şanlıurfa ve çevresindeki Neolitik yerleşim dinamikleri açısından önemli bir merkez olduğu düşünülmektedir (Çelik, 2014a; Bingöl, 2021).

2.1.1.10. Sayburç (PPNB, M.Ö. 8800-7500)

Sayburç, Şanlıurfa'nın Karaköprü ilçesine bağlı Yoğunburç köyünde yer almaktadır. Adını bulunduğu Sayburç mahallesinden almaktadır. Yerleşimin kuzeyinde Roma dönemine

ait bir yerleşim alanı ve güneybatısında bu dönemle bağlantılı sarnıçlar bulunmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yerleşim, 2021 yılının bahar aylarında, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ne bahçe duvarı yapımında kullanılan dikilitaş parçalarının bildirilmesiyle keşfedilmiştir. Bu tespit üzerine, bölgede bulunan yapının kısmen açığa çıktığının anlaşılması üzerine, müze yönetimi tarafından kurtarma kazılarına başlanmıştır. Yerleşimin büyük bir kısmı, 1949 yılında kurulan modern Sayburç köyünün altında kalmıştır; ancak bölgenin 11.000 yıldan fazla bir süredir iskân gördüğü tahmin edilmektedir (Özdoğan ve Uludağ, 2022).

2021 yılında başlatılan kazı çalışmalarında, kireçtaşı ana kayaya oyulmuş dairesel tabanlı bir yapı keşfedilmiştir. Çapı yaklaşık 11 metre olan yapının duvarları boyunca, ana kayadan oluşturulmuş yaklaşık bir metre yüksekliğinde bir seki yer almaktadır. 60-70 cm genişliğindeki sekinin korunmuş küçük bir bölümü, yapının karşı duvarının ayakta olduğunu göstermektedir. Kuzeybatı çeyreği, betonarme bir binanın altında kalmış olan bu dairesel planlı, çukur tabanlı yapının kuzey bölümü tamamen ortaya çıkarılmıştır. Kazı alanı doğuya doğru genişletildiğinde, yine yuvarlak planlı, doğrudan ana kaya üzerine inşa edilmiş başka bir yapı tespit edilmiştir. Bu ikinci yapı da yaklaşık 11 metre çapındadır ve çukur tabanlıdır (Özdoğan ve Uludağ, 2022). Ana kayadan oluşturulmuş duvar hattı boyunca yaklaşık bir metre yüksekliğinde bir seki bulunmaktadır. Üst kısmının taşla yükseltildiği düşünülmektedir. Sekinin ön yüzeyinde, ana kaya üzerine kabartma tekniğiyle işlenmiş beş figür bulunmaktadır (Resim 2.16). Doğudaki üç figür, önden betimlenen ve fallusunu tutan bir erkek ile onun her iki yanında ağzı açık şekilde betimlenmiş iki leopardan oluşmaktadır. Sahnenin batısında, sırtı bu figürlere dönük bir başka erkek tasviri yer almaktadır. Bu figür, elinde bir yılan (ya da bir çıngırak) tutmakta olup, karşısında iri boynuzlarıyla betimlenmiş bir boğa bulunmaktadır. Tüm figürler arasında yalnızca leoparlar arasındaki adamın rahat bir pozisyonda olduğu görülmektedir. Diğer insan ve hayvan figürleri, düz kabartma tekniğiyle işlenmiştir (Ayaz, 2023).

Resim 2.16. Kabartma tekniğiyle işlenmiş insan ve hayvan figürleri (URL-7)

Bu alanın yaklaşık 60 metre güneyinde, 100x70 metre boyutlarında, muhtemelen kuzeydeki höyükle çağdaş başka bir höyük daha bulunmaktadır. Modern köy yerleşimi nedeniyle tahrip edilen bu alanda, kısa süreli bir kazı çalışması yürütülmüştür. Bu ikinci yerleşimde, birbirine eklemlenerek inşa edilmiş beş yapı tespit edilmiştir ve bu yapıların aralarındaki mekânsal ayrımlar belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Sayburç'taki yapılar, köşe bağlantılarının erken örneklerini yansıtan mimari özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici mimari unsur, duvarlarla birlikte inşa edilmiş payandaların varlığıdır. Bu buluntular, Sayburç'un PPNB evresinin başlarına tarihlendiğini göstermektedir (Özdoğan ve Uludağ, 2022; Ayaz, 2023).

2.1.1.11. Yeni Mahalle Höyüğü (M.Ö. 7500-6500)

Yeni Mahalle yerleşimi, Şanlıurfa kent merkezinde, Harran Ovası, Kaşmer Dağı ve Fatik Dağları ile çevrili bir konumda yer almaktadır. Yerleşimin bulunduğu alan, Karakoyun Deresi'nin eski yatağına yakınında bulunmaktadır. Coğrafi yapısı itibariyle Harran Ovası'na doğru hafif bir eğim göstermektedir. Su kaynaklarına yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle Neolitik Dönem boyunca kesintisiz bir şekilde iskan edilmiştir (Çelik, 2014b). Yeni Mahalle'deki Neolitik yerleşim, 1990-1995 yılları arasında gerçekleştirilen "Dergâh ve Balıklıgöl Çevre Düzenlemesi Projesi" sırasında tespit edilmiştir. 1997 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Harran Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü iş birliğiyle kazı çalışmalara başlanmış, ancak modern kent dokusunun baskısı nedeniyle kazılar sınırlı bir alanda yürütülmüştür. Yerleşim alanının birçok bölümü modern yapılar altında kalmıştır. 1993 yılında bu alanda tesadüfi olarak bulunan "Urfa Heykeli" Neolitik döneme ait en önemli buluntular arasında yer almaktadır (Çelik ve Uludağ, 2018).

Yerleşim alanında gerçekleştirilen kazılarda, terrazzo tabanlar, bazalt söve taşları, yoğun yanık izleri ve çakmaktaşı aletler tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, Şehrin erken Neolitik yerleşim alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Yerleşimde ele geçen karbon örnekleri üzerinde yapılan C14 analizleri, bu alanın M.Ö. 11.270 - 9.400 yılları arasında iskân edildiğini ortaya koymuştur(Çelik, 2017a; Çelik ve ark., 2019). Yeni Mahalle'de bulunan tahıl ve bitkisel kalıntılar, buradaki halkın tarım faaliyetleri gerçekleştirdiğini göstermektedir. Yabani fıstık, arpa, einkorn buğdayı, emmer buğdayı ve yassı bezelye gibi bitkiler tespit edilmiştir. Ayrıca hayvan kalıntıları incelendiğinde, ceylan, yabani sığır, yabandomuzu, koyun, keçi ve tavşan gibi hayvan türlerine rastlanmıştır. Bu veriler, Neolitik dönemde avcılık ve hayvancılığın bir arada sürdürüldüğünü göstermektedir (Şahinalp, 2006). Kazılarda ortaya çıkan mimari yapılar arasında kare planlı taş temelli ve kerpiç duvarlı yapılar dikkat çekmektedir. Bu yapılar, Karahan Tepe, Göbekli Tepe, Nevali Çori ve Sefer Tepe gibi diğer çanak çömleksiz Neolitik merkezlerde görülen mimari unsurlarla örtüşmektedir. Yeni Mahalle yerleşiminin Neolitik dönemdeki en önemli su kaynağının Balıklıgöl kutsal alanı olduğu değerlendirilmektedir (Güzel, 2009).

2.1.1.12. Ayanlar Höyük (M.Ö. 7500-6500)

Ayanlar Höyük, Şanlıurfa il merkezinin 30 kilometre batısında, Ayanlar Köyü'nün kuzeyinde konumlanan önemli bir Neolitik yerleşim alanıdır. Bölge halkı tarafından "Gre Hut" olarak adlandırılan bu höyük, yaklaşık 140 dekarlık bir alanı kaplamakta olup, 10 metre yüksekliğe ve 250x300 metre boyutlarına sahiptir. Deniz seviyesinden 733 metre yükseklikte bulunan höyük, tamamen kalkerli bir yapıya sahiptir ve en yakın bazalt kaynağı höyüğün 2 kilometre doğusunda yer almaktadır. Modern tarımsal faaliyetler, özellikle höyük üzerinde yetiştirilen fıstık ağaçları ve kuzey-güney yönünde geçen asfalt yol, yerleşimin yüzeyinde ciddi tahribatlara yol açmıştır (Güler ve Çelik, 2015). Ayanlar Höyük, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması" kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda keşfedilmiş ve 2013 yılında Şanlıurfa Müzesi'ne getirilen iki Neolitik eserle bilimsel kayıtlara geçmiştir. Yerleşim alanında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, höyüğün PPN (Çanak Çömleksiz Neolitik) ve Bizans Dönemi'ne ait buluntular içerdiğini ortaya koymuştur. Höyük, toplamda altı tepeye sahiptir ve çevresindeki küçük yerleşim merkezleriyle birlikte büyük bir yerleşim alanı oluşturduğu düşünülmektedir. Çevrede yapılan çalışmalarda, bu koloniyle bağlantılı yedi küçük merkez daha tespit edilmiştir. Bu merkezlerde de Neolitik Dönem'e ait çanak çömlek buluntularına rastlanmıştır.

Yerleşimlerin konumu, Ayanlar Höyük'ün çevresinde gelişmiş uydu yerleşimler şeklinde örgütlendiğini göstermektedir (Bingöl, 2018).

Jeomorfolojik olarak ana kaya üzerine kurulu olan Ayanlar Höyük, Göbekli Tepe ve Karahan Tepe ile birlikte bölgedeki en büyük üç Neolitik merkezden biri olarak kabul edilmektedir. Höyük ile Karahan Tepe arasında yaklaşık 66 kilometrelik bir mesafe bulunurken, Göbekli Tepe ile arasındaki mesafe 32 ile 37 kilometre arasında değişmektedir. Bu eşit uzaklıklar, Neolitik Dönem boyunca bu yerleşimler arasında kültürel ve ekonomik etkileşimlerin olabileceğini düşündürmektedir (Çelik, 2017b). Yüzey araştırmalarında, höyüğün çeşitli dönemlere ait buluntular içerdiği belirlenmiştir. Özellikle, Bizans Dönemi'ne ait çanak çömlekler, Neolitik döneme ait çakmaktaşı ve obsidyen aletler, sürtme taş aletler ile taşa oyulmuş küpler ele geçirilmiştir. Köyde bulunan ve kireç taşından yapılmış tabanı oyuk taş bir kap, sütun olarak kullanıldığı düşünülen bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Bizans Dönemi'ne ait yerleşim izleri höyüğün küçük bir bölümünde tespit edilirken, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait buluntular höyüğün diğer tüm kesimlerinde yoğun olarak ele geçmiştir. Höyüğün zirvesinde ise Bizans Dönemi'ne ait mezarlara rastlanmıştır (Güler ve Çelik, 2015). Arkeolojik bulgular ışığında Ayanlar Höyük, Göbekli Tepe'nin III ve II katmanlarıyla benzerlik göstermektedir. Nevali Çori, Hâllen Çemi, Körtik Tepe ve Hasankeyf'te tespit edilen kültürel yapılarla ortak özelliklere sahiptir. Bu nedenle, yerleşim Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) başlangıcı arasına tarihlendirilmektedir. Höyükte PPNA evresine ait yontmataş buluntularına rastlanmamış, daha çok PPNB'ye ait Byblos ve Nemrik tipi aletlerin bulunduğu belirlenmiştir. Bu aletlerin Göbekli Tepe'nin II tabakası ve Karahan Tepe'den ele geçen buluntular ile benzerlik göstermesi, Ayanlar Höyük'ün Erken ve Orta PPNB evresine tarihlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Çelik, 2017b; Bozkurt, 2022). Yerleşim alanında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, 2015 yılı itibarıyla tespit edilen üç önemli eser Şanlıurfa Müzesi'ne kazandırılmıştır. Bu eserlerden ikisi taş alet, biri ise oyulmuş bir aslan parçasıdır. Diğer arkeolojik buluntuların tamamı Neolitik Dönem'e aittir (Çelik, 2017b).

2.1.1.13. Kocanizam Tepesi (M.Ö. 7500-6500)

Kocanizam Tepesi, Şanlıurfa il merkezine 60 km, Viranşehir ilçesine 27 km ve Sefer Tepe'ye 3 km mesafede yer alan Kocanizam köyü sınırları içinde konumlanmaktadır. Bu alan, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPN) ile Erken Bizans Dönemi'ne ait kalıntılar

içermektedir. Özellikle Neolitik dönem açısından önemli bir yerleşim alanı olarak değerlendirilmektedir. Yaklaşık 654 metre yüksekliğindeki kireçtaşı kayalığı üzerinde yer alan bu alan, 10 dekarlık bir yüzey alanına sahiptir. En yakın su kaynağı 1,5 km, taşocağı ise 1 km mesafede bulunmaktadır. 2011 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Kocanizam Tepesi'nde erken Bizans Dönemi'ne ait çanak çömlek ve mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, PPN Dönemi'ne tarihlenen dilgiler, çakmaktaşı üretim kalıntıları, tek ve çift kutuplu çekirdekler gibi taş aletler de ele geçirilmiştir. Özellikle Nemrik tarzı ok uçları, kazıyıcılar, tepeli dilgiler ve silikalı orak-dilgiler, bölgenin Neolitik Dönem'deki taş alet endüstrisini anlamak açısından önemli buluntular arasında yer almaktadır. Ayrıca, çakmaktaşı buluntularının yanı sıra, obsidyenden yapılmış dilgi parçalarına da rastlanmıştır. Neolitik dönem topluluklarının günlük yaşantısına dair ipuçları sunan diğer buluntular arasında ezgi taşları ve havan elleri dikkat çekmektedir (Güler ve ark., 2012). Kaçak kazılar nedeniyle tahribata uğrayan alanda, "T" şeklinde bir dikilitaşın varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu dikilitaşın gövdesinin büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır ve bölgenin merkezi bir noktasında yer almaktadır. Düz yapıya sahip olan bu dikilitaş, dikdörtgen formlu bir blok taş şeklinde yontulmuştur ve kısa kenarlarının kırık olduğu gözlemlenmiştir. Bu tür dikilitaşlar, Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi Yakındoğu'nun önemli Neolitik merkezlerinde de görülmektedir ve Kocanizam Tepesi'ndeki örnek, bölgenin Neolitik kültürel yapısı içindeki yerini anlamak açısından önemli bir veri sunmaktadır. Arkeolojik araştırmalar, Kocanizam Tepesi'nden elde edilen buluntuların, çakmaktaşı Nemrik uçları ve T şeklindeki dikilitaş ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu buluntuların, Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) döneminin sonları ile Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) döneminin başlangıcına tarihlendirildiği değerlendirilmektedir. Kocanizam Tepesi, bu özellikleriyle Yakındoğu Neolitik sürecine ışık tutan önemli bir merkez olma niteliği taşımaktadır. Bölgedeki taş işçiliği, yerleşim alanı organizasyonu ve avcı-toplayıcı ekonomiden tarıma dayalı yerleşik yaşama geçiş sürecinin izlerini barındırması açısından kritik bir rol oynamaktadır (Güler ve ark., 2012; Bingöl, 2018).

2.1.2. Seramikli Neolitik Dönem (M.Ö. 7500-6000)

2.1.2.1. Akarçay Tepe (M.Ö. 7500-6500)

Akarçay Tepe, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin yaklaşık 25 kilometre güneyinde, Fırat Nehri'nin doğusunda ve Akarçay Akıntısı olarak bilinen dereye yakın bir konumda bulunmaktadır. Höyük, batı-doğu doğrultusunda 350 metre, güney-kuzey doğrultusunda ise 150 metre boyutlarında olup, yayvan bir topografik yapıya sahiptir. Yüksekliği yaklaşık 6 metre, deniz seviyesinden yüksekliği ise yaklaşık 355 metre olarak ölçülmüştür (Özbaşaran ve Molist Montaña, 2006). Akarçay Tepe, 1992 yılında Guillermo Algaze liderliğindeki bir ekip tarafından yürütülen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Yerleşim, Karkamış ve Birecik barajlarının etki alanlarında yer almaktadır. Elde edilen bulgular beş farklı dönemi temsil eden kültürel tabakaların varlığını göstermektedir. 1998 yılında höyükte yeniden bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiş ve 1999 yılında kurtarma kazıları başlatılmıştır. Kazılar başlangıçta üç sezon olarak planlanmış, ancak Karkamış Barajı'nın inşası nedeniyle yerleşimin sular altında kalma riski ortadan kalktığı için çalışmalar 2000 yılında geçici olarak durdurulmuştur. İki yıllık aranın ardından, 2005 yılında kazılar tekrar başlamış ve 2007 yılına kadar devam etmiştir (Bozbay, 2009).

Akarçay Tepe yerleşimi, M.Ö. 7. binyıla kadar kesintisiz bir şekilde iskân edilmiştir. Bölgedeki süreklilik, kuzeyde yer alan Cafer Höyük, Gritille, Çayönü ve Gürcütepe gibi Neolitik yerleşimlerle önemli benzerlikler göstermektedir. Ayrıca, Orta Fırat bölgesinde yer alan Tell Halula ve Ebu Hureyra gibi merkezlerle kronolojik açıdan yakınlık göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Yapılan kazı ve analizler, Akarçay Tepe'nin Çanak Çömlek öncesi Neolitik dönemden çanak çömlekli Neolitik döneme kadar süregelen kesintisiz bir yerleşim sürecine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yerleşimde, çanak çömleksiz Neolitik Dönem'den çanak çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş aşamasını kapsayan altı yapı katmanı tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yapılar, kare, dikdörtgen veya ızgara planlı mimari düzenlemelerle inşa edilmiştir. Bu yapılar taş temelli ve kerpiç duvarlı olup, bazıları sıvalı tabanlara sahiptir. Höyüğün en eski yerleşim tabakası olan II. Tabaka, ızgara planlı bir yapı örneği ile temsil edilmekte olup, bu yapının duvarları küçük ve orta boy kireç taşlarından kuru taş tekniğiyle inşa edilmiştir (Duru, 2024). Kazılarda ortaya çıkarılan seramikler, M.Ö. 7000 yılına tarihlendirilmiş olup, yerleşimde üretildiği veya dışarıdan getirildiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Akarçay Tepe'nin erken evrelerinden itibaren koyun ve keçilerin evcilleştirildiğine dair bulgular elde edilmiştir. Bölgede gerçekleştirilen kazılar, Akarçay Tepe'nin Tell Halula'ya yakın bir konumda

olmasına rağmen, burada daha az sayıda koyun, keçi ve sığır kalıntısı bulunduğunu göstermektedir. Ancak, hayvan kemikleri üzerindeki analizler, burada bulunan hayvanların büyük bir kısmının evcilleştirilmiş türler olduğunu ortaya koymaktadır (Bozbay, 2006; Duru, 2024).

2.1.2.3. Mezraa Teleilat (M.Ö. 7500-6500)

Mezraa Teleilat, Şanlıurfa ili Birecik ilçesinin 7 km güneyinde, Mezra Mahallesi sınırları içerisinde yer alan önemli bir Neolitik yerleşim alanıdır. Fırat Nehri'nin sol kıyısında, kıyı taraçasının üstünde konumlanan yerleşim, deniz seviyesinden 310 metre yükseklikte bulunmakta ve yaklaşık 7 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Oval formda bir topografyaya sahip olan bu yerleşim, kuzey-güney doğrultusunda 320 metre, doğu-batı yönünde ise 190 metre genişliğe sahiptir. Ancak yerleşimin kuzey kesiminde, modern bahçe yapımı nedeniyle buldozerle gerçekleştirilen tahribat sonucu yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde bir dolgu tabakası oluşmuştur (Çelik, 2005).

Mezraa Teleilat, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bilinen en alçak kotlu Neolitik yerleşimlerden biri olmasına rağmen, Kuzey Suriye Bölgesi'ndeki Fırat Vadisi yerleşimleriyle kıyaslandığında nispeten daha yüksek bir konumda yer almaktadır. Yerleşim alanının batı kesiminde eski bir kanalın izleri tespit edilmiştir. İlk kez 1989-1991 yılları arasında Guillermo Algaze tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sırasında keşfedilen yerleşim, Karkamış Barajı'nın etki alanında bulunması nedeniyle ODTÜ TAÇDAM ve GAP projesi kapsamında incelenmiş, 1998 yılında yüzey araştırması yapılmıştır. 1999 yılında Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmış ve 2002 yılına kadar höyüğün en yüksek kesiminde geniş ölçekli kazılar gerçekleştirilmiştir. 2003-2004 yılları arasında tabakalanma problemlerini çözmek ve yerleşim sınırlarını belirlemek amacıyla çalışmalar sınırlı alanlarda devam etmiştir. Baraj sularının tehdidi altında olduğu düşünülen alan, 2000 yılında inşa edilen setler sayesinde korunarak su altında kalmaktan kurtarılmıştır (Aytek, 2008).

Yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda, yerleşimin en yüksek noktalarında Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait buluntuların yanı sıra Demir Çağı ve Hellenistik Döneme ait kalıntılar da tespit edilmiştir. Kazılarda toplam 13 kültürel tabaka belirlenmiş olup, bu tabakalar içerisinde özellikle Geç Neolitik Çağ ve Çanak Çömlekli Erken Neolitik Döneme ait katmanlar dikkat çekmektedir. Yerleşimin en uzun süreli kullanım evresini Neolitik Dönem oluşturmaktadır ve iskân faaliyetlerinin M.Ö. 8000

civarında başladığı, M.Ö. 5500 yıllarına kadar kesintisiz sürdüğü anlaşılmaktadır (İlgezdi, 2008). Mezraa Teleilat'ın Neolitik Dönem açısından en önemli özelliği, Yakındoğu'da nadir görülen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPN) ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem (PN) arasındaki geçiş evresini yansıtan kültürel tabakalara ev sahipliği yapmasıdır. PPNB dönemine tarihlenen IV ve V. kültür tabakaları, bölgedeki diğer çağdaş yerleşimlerin mimari ve materyal kültürü hakkında önemli veriler sunmaktadır. Tarıma dayalı köy yaşamının Mezraa Teleilat'ta açık bir şekilde görüldüğü, yerleşimin erken dönem Neolitik seramiklerinin gelişim sürecini belgeleyen tabakalanmış bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır (Aytek, 2010). Mimari açıdan değerlendirildiğinde, yerleşimde üç kültür aşamasının varlığı dikkat çekmektedir. Üçüncü kültür aşamasına ait yapılar, dallar ve kül tabakaları içeren hafif malzemelerden oluşan mimari unsurlar sergilemektedir. Bu aşama, bir önceki faz olan Faz 4'ün üzerine inşa edilmiştir ancak arkeolojik buluntular arasında belirgin farklılıklar gözlemlenmektedir. Örneğin, taş alet teknolojisinde süreklilik görülmekle birlikte, seramiklerin işlevselliğinin henüz sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Koyu renkli boyalı Yakındoğu geleneği ile benzerlik gösteren erken dönem çanak çömlek örnekleri, seramik üretiminde teknik gelişim ve yüzey işçiliğinin önemli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Mezraa Teleilat'ta bulunan bazı seramiklerin ithal edilmiş olabileceği ve bu nedenle Yakındoğu genelinde seramiğin evriminin homojen bir süreç izlemediği anlaşılmaktadır (Aytek, 2008).

Kazılar sırasında ele geçen bitkisel katkılı, kalın cidarlı ve mat yüzeyli seramikler, dönemin teknolojik gelişim seviyesini yansıtan önemli buluntular arasında yer almaktadır. Yapı kalıntıları incelendiğinde, planlı bir yerleşim düzenine işaret eden ve anıtsal yapıları temsil eden altı yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Dikdörtgen planlı ve yaklaşık 10x5 metre boyutlarında olan bu yapılar, batıda üç uzun dar oda ve doğuda büyük bir ocak içeren bir bölme şeklinde düzenlenmiştir (Çelik, 2005). Mezraa Teleilat kazılarında ortaya çıkarılan taş ve kemik aletler, günlük yaşam ve ekonomik faaliyetler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle Fırat Nehri'nde balıkçılık faaliyetlerinde kullanıldığı düşünülen bir kemik kanca, bu bağlamda dikkat çekici bir buluntudur. Kancanın üzerinde ip geçirilebilmesi için bir delik bulunması, Neolitik toplumların gelişmiş avcılık ve balıkçılık tekniklerine sahip olduklarını göstermektedir (Aytek, 2008). Bu yerleşimde ele geçen antropomorfik figürinler ve fallus sembolleri, Mezraa Teleilat'ın geçiş dönemine ait ritüel ve inanç sistemlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle fallus sembollerinin Yakındoğu Neolitiği içinde ender rastlanan örneklerden olması, Mezraa Teleilat'ın

bölgedeki diğer yerleşimlerden kültürel açıdan farklılaşan bir ritüel pratiğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, oturan erkek figürleri biçiminde tasarlanmış yaklaşık 40 adet kireçtaşı heykelciği bulunmuştur (İlgezdi, 2008; Aytek, 2010).

2.2. T Şeklindeki Dikilitaşların Sosyo-Kültürel Anlamı

2.2.1. Mimari Bağlam ve Mekânsal Yerleşim

Şanlıurfa Neolitik yerleşimleri bağlamında "T" şeklindeki dikilitaşların mimari organizasyon içindeki konumları, yalnızca yapı tekniği bakımından olmadığı gibi sosyal yapı, sembolizm ve ritüel hayatla da bağlantı içerisindedir. Bu taşlar, dönem mimarisinin sadece statik taşıyıcı unsurları olarak görülmemekte, sembolik işlevler yüklenmiş merkezî elemanlar olarak değerlendirilmektedir. Göbekli Tepe, Nevali Çori, Karahan Tepe gibi öne çıkan yerleşimlerde bu dikilitaşlar genellikle yapıların merkezine yerleştirilmiş ve çevrelerinde bir çember oluşturacak şekilde daha küçük taş sütunlar konumlandırılmıştır (Çelik, 2014). Bu planlama biçimi, mekânsal kullanımın simgesel boyutuna işaret etmektedir.

Göbekli Tepe örneğinde, T biçimli dikilitaşlar ortalama 5 ila 5,5 metre yüksekliğe sahip olup, merkezî yerleşimleriyle bu yapıların ritüel merkezler olduğunu düşündürmektedir. Enclosure D olarak adlandırılan yapının merkezine yerleştirilmiş iki büyük dikilitaşın, mimari yerleşimde bir odak yaratarak, çevredeki daha küçük taşlarla bir ritüel tiyatrosu oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Resim 2.17. Göbekli Tepe'deki D Bölümü'nde bulunan T şeklindeki sütun (URL-8)

T biçimli dikilitaşların antropomorfik bir anlam taşıdığı görüşü, birçok araştırmacı tarafından savunulmaktadır. Bu taşların üzerindeki kabartmalar (eller, kemer izleri, giysi motifleri, hayvan figürleri) bu yapıları insan bedeninin temsili olarak yorumlamaya imkân tanımaktadır (Schmidt, 2000: Calletti, 2020). Özellikle Göbekli Tepe'deki çift dikilitaşın, birer kişilikle ilişkilendirilerek yapı içerisinde "tanrısal" ya da "atal" figürleri temsil ettiğine dair görüşler bulunmaktadır. Bu yaklaşım, dikilitaşların sadece taşıyıcı unsur olmaktan öte, yapının kimliğini belirleyen merkezî figürler olduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu mimari planlamanın sadece Göbekli Tepe'ye özgü olmadığı, Nevali Çori, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi yerleşimlerde de benzer yapıların bulunduğu bilinmektedir (Çelik, 2014). Bu alanlarda tespit edilen T biçimli taşlar, genellikle bir dairesel ya da oval plan içerisinde konumlandırılmış, ortama hâkim ve dikkat çeken bir yere yerleştirilmiştir. Karahan Tepe'de tespit edilen 266 adet T şeklinde dikilitaşın varlığı, bu

mekânın mimari olarak oldukça kompleks bir yapıya sahip olduğunu ve benzer bir ritüel işlev taşıdığını göstermektedir (Çelik, 2018).

Mimari planlamada görülen bu düzenlilik, gelişmiş bir mekânsal organizasyonun varlığını ve bilinçli bir inşa sürecini göstermektedir. Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi alanlarda yapıların eksenel simetriye göre inşa edilmiş olması, yerleşimlerin belirli bir geometrik ilkeye dayandığını ortaya koymaktadır (Haklay ve Gopher, 2020). Çift sütunun yapı ekseninde yer alması, belirli bir simgesel merkez kurgusu yaratmakta ve ritüel eylemlerin bu merkez çevresinde gerçekleştiğini ima etmektedir. Bu bağlamda, mimarlık yalnızca barınma olmadığı gibi temsil ve düzen işlevini de yüklenmiştir.

Dikilitaşların bulunduğu mekânların boyutları da dikkat çekmektedir. Harbetsuvan Tepesi'nde tespit edilen yapı temelinde yaklaşık 15 metre çapında dairesel bir plan gözlemlenmiştir. Bu, Göbekli Tepe'nin II./III. tabakasındaki Enclosure F ile benzerlik göstermektedir (Çelik, 2014). Yapının merkezinde yer alan T şeklindeki taşların bulunduğu alanın, taşların etrafındaki oturma platformlarıyla birlikte kolektif bir tören alanına dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu alanların yerleşimlerin dışına konumlandırılması, mimari ayrışmanın ritüel ve gündelik yaşam arasında sınır oluşturmak amacıyla yapıldığını düşündürmektedir.

Bu yapıların inşasında kullanılan malzeme ve teknikler, bölgedeki taş ocağı alanlarının bulunduğuna işaret etmektedir. Örneğin, Kurt Tepesi'nde tespit edilen taşların, çevredeki kireçtaşı ocaklarından çıkarıldığı ve işlendikten sonra yerleşim alanına taşındığı belirlenmiştir (Çelik, 2014). Aynı bölgede kaçak kazılar sonucu çıkarılan bazı taşlar üzerinde kravat benzeri kabartmalar ve şevron motifleri yer almaktadır. Bu kabartmalar, Göbekli Tepe ve Nevali Çori'deki taşlardan stilistik olarak farklılık gösterse de, aynı sembolik evrenin içinde yer aldıklarını ima etmektedir.

Resim 2.18. Kurt Tepesi Yerleşiminden Kravatlı ve Chevron Motifli Dikmetaş (Çelik, 2014)

Mekânsal yerleşimlerin ritüel işlevleri, yapıların bilinçli biçimde gömülmesi ve doldurulmasıyla da kendini göstermektedir. Göbekli Tepe'deki birçok yapı, kullanımlarının ardından taş ve toprakla kasıtlı olarak doldurulmuştur. Bu durum, mimari alanın kutsallığının sona erdiği ve yerin tekrar nötrleştirildiği yönünde sembolik bir pratik olarak değerlendirilmektedir (Dietrich ve ark., 2012). Bu tür uygulamalar, mekânın yalnızca kullanıldığı dönemde olmadığı gibi kapatıldığı anda da ritüel anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Şanlıurfa bölgesinde tespit edilen T biçimli dikilitaşlar, Neolitik mimarinin en özgün ve sembolik boyutu yüksek örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu taşların konumlandığı yapılar, mimari tasarımın bir "ibadet coğrafyası" yaratmak amacıyla kurgulandığını ve sosyal organizasyonun bu mekânsal düzende biçimlendiğini göstermektedir. T biçimli dikilitaşlar sadece taşın değil, düşüncenin, kimliğin ve kolektif inancın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2. Sembolik İmgeler ve İkonografik Deşifre

Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik merkezlerde yer alan T-şekilli dikilitaşlardaki sembolik imgeler ve ikonografik motifler, erken dönemdeki toplumsal inanç sistemlerinin, kozmolojik algıların ve ritüel pratiklerin anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır. Bu motifler, yalnızca süsleme amacı taşımamaktadır. Ayrıca topluluk kimliğini pekiştiren, av ile kutsallığı iç içe geçiren bir sembol dilini resmetmektedir (Clare ve ark, 2018). Hayvan betimlemeleri yerleşimlerin en dikkat çekici ikonografik unsurları arasında yer almaktadır.

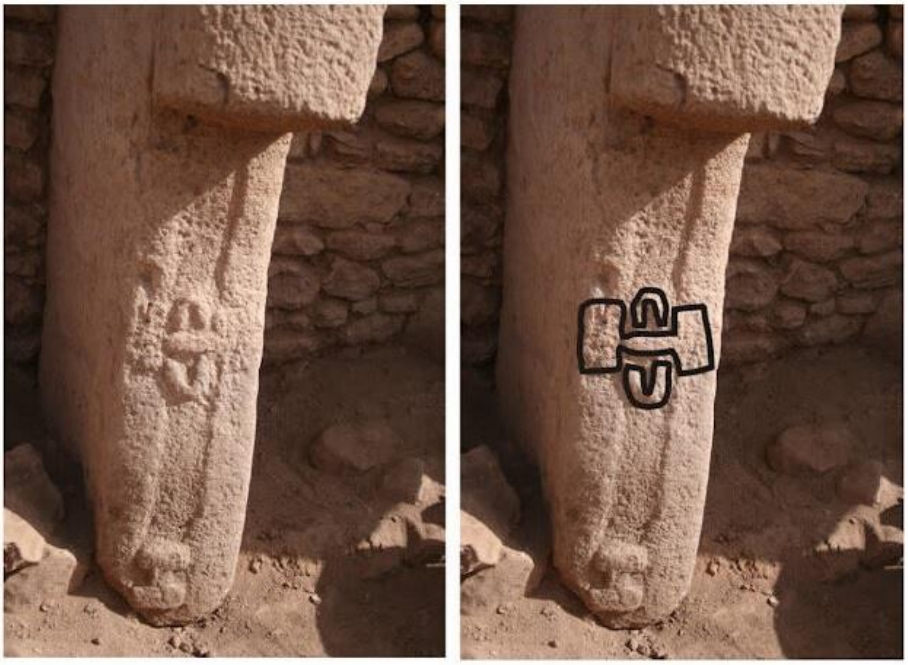
Örneğin tilki, yaban domuzu, çakal, yılan, kartal ve akbaba motifleri Göbekli Tepe'de sıkça karşılaşılan figürlerdir. Bu hayvanlar avcılık kültürüyle doğrudan ilişkilendirilmekte ve beraberinde kozmik düzenle bağlantılıdır (Peters ve Schmidt, 2004). Tilkiler, özellikle merkezi sütunlarda, yılan ve kartal ise ölüm, yeniden doğuş ve göksel geçiş simgeleri olarak yorumlanmaktadır.

Resim 2.19. Pillar 18 üzerinde tilki betimlemesi (URL-9).

Resim 2.19.'da sütundaki tilki, Göbekli Tepe Enclosure D'deki Pillar 18'dir. Bir kuşağa benzetilen motif nedeniyle, keçi postlu kuşağın kutsallığı çağrıştırdığı öne sürülmüştür (Clare ve ark., 2018). Aynı motif grubu, tilkinin ölüm ve yeniden doğuş

ritüelleriyle bağlantılı sembolik anlamını güçlendirmektedir (Notroff ve Dietrich, 2015). Geometrik semboller de T-şekilli taşlarda sembolik derinlik yaratmaktadır. “H” şekli, hilal ve disk formundaki işaretlemeler, Enclosure D merkezli sütunların üst gövdelerinde yer alarak ritüel uyum ve kozmolojiyle ilgili sembolik anlam taşıdığını göstermektedir (Magli, 2013).

Resim 2.20. H sembolü ve hilal motifli sütun detayı (URL-10)

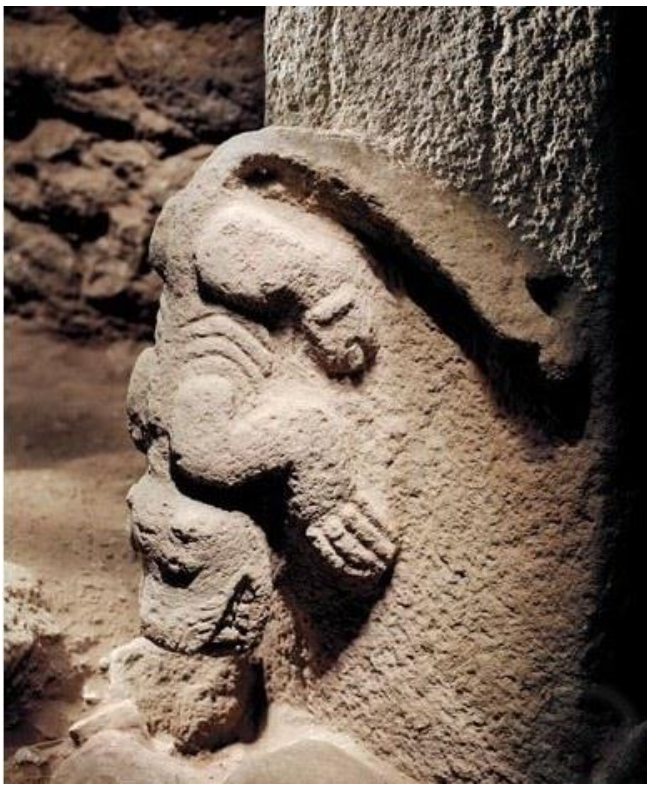
Resim 2.20’deki H sembolü, mevsimsel geçişler, av sezonları veya toplumsal dönüm noktalarına referans göstermektedir. Yaban domuzu figürü, özellikle giriş bölgesindeki sütunlarda betimlendiğinde, grup kimliğini ve ortak ritüel deneyimini simgelemektedir.

Resim 2.21. Yaban Domuzu Kabartması (URL-11)

Resim 2.21’de Göbekli Tepe'den alınmış bu dikilitaşta, altta belirgin dişlere sahip yaban domuzu kabartması dikkat çekmektedir. Yaban domuzu, Göbekli Tepe'nin özellikle Enclosure C ve D’sinde sık kullanılan bir figür olarak öne çıkmaktadır. Alanda bulunan boar heykeline dair raporlarda da belirtildiği üzere, yaban domuzu motifleri, avla olan ilişkiyi simgelediği kadar, totemik veya kolektif kimlik tanımlamalarında da önemli rol oynamaktadır (Dietrich, 2016). Resim 2.21’de görülen bu kabartma, muhtemelen bir hayvan sahnesi ya da mitolojik bir anlatıyı içermektedir. Üç boyutlu işlenmiş gövde, göze çarpan anatomik özellikler ve sırt bölgesindeki eğim, kabartmanın yaban domuzunun güç, savunma ve akrabalık sembollerini vurgulayan bir tasarım niteliği taşıdığını düşündürmektedir (Verhoeven, 2025). Ayrıca bu motif, Enclosure C'deki Pillar 12 ve Pillar 27 gibi sütunlarla görsel bir paralellik kurmaktadır (Clare, 2024). Bu durum boar motifinin belirli sütunlarda grup kimliği veya ritüel simge anlamı taşıdığını düşündürmektedir (Dietrich, 2016). Görsele ait bu kavram, Neolitik simge sistemine dair temel soruları gündeme getirmektedir. Yaban

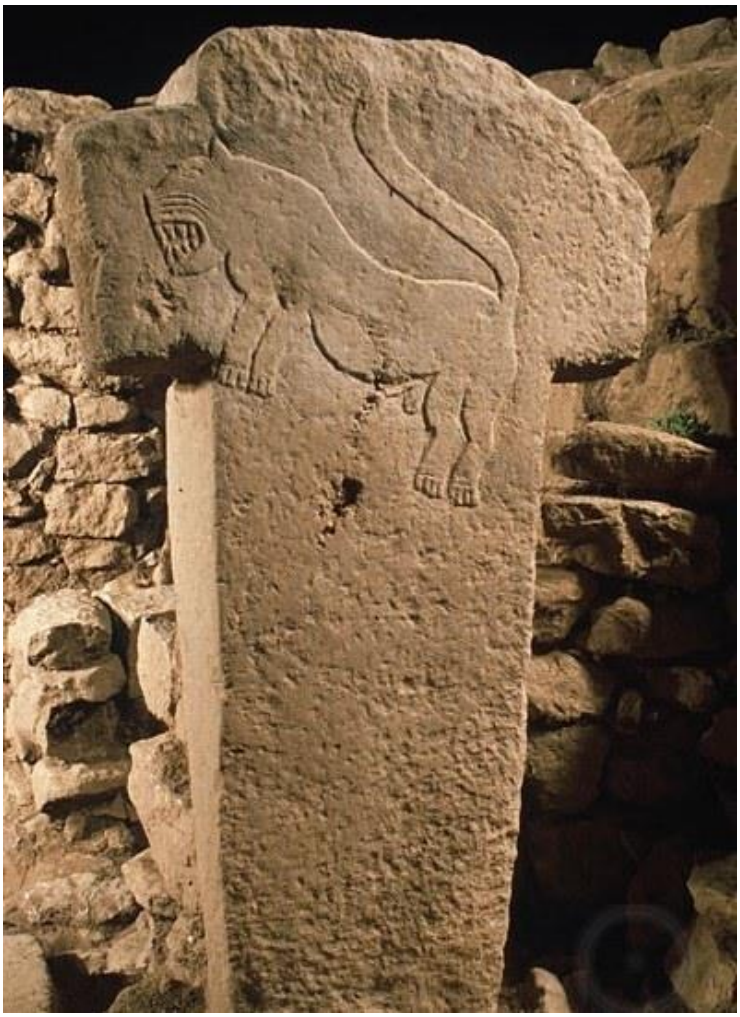
domuzu figürleri sadece av pratiğini mi yansıtmaktadır, yoksa toplulukların doğal çevreyle kurduğu ritüel ve kozmik ilişkilerin sembolik ifadesi midir? Bir hipoteze göre, boar motiflerinin sütunlarda yoğunlaşması, kutsal hayvanlar sistemi içinde "totemik" bir rol üstlenmiş olduğu düşünülmektedir (Dietrich, 2016). Bu görüş, sütundaki hayvanın vücut oranları ve anatomik ayrıntılarına verilen özenle de desteklenmektedir (Verhoeven, 2025).

Resim 2.22. T-şekilli dikilitaş üzerindeki kurt (canis lupus) kabartması (URL-11)

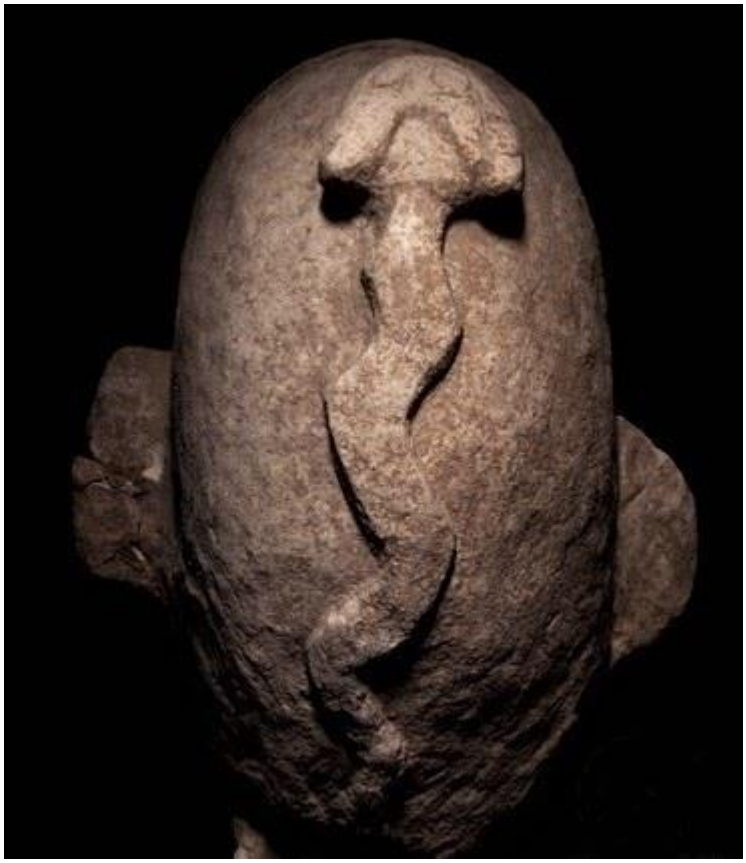
Resim 2.22'de Göbekli Tepe'de yer alan kurt kabartması, dikilitaşın eksenine paralel olarak düzenlenen ritüel alanlarda yer almaktadır. Avla-ritüel sistemleri ve kozmolojik düzenle kurulan sembolik ilişkilere dair ikonografik ipuçları sunmaktadır (Clare ve ark., 2018; Peters ve Schmidt, 2004; Schmidt, 2006). Bu kabartmadaki kurt figürü, anatomik detaylara (kulak, burun, diş ve kas yapısı) özenle işlenmiştir. Göbekli Tepe'de temsil edilen fauna repertuarının nadir ama güçlü üyelerinden biri olarak görülmektedir (Peters ve Schmidt, 2004). Kurt, av dönemi organizasyonlarında "takipçi" ve "koruyucu" roller üstlenmiştir. Böylelikle av koridorlarının ve geçitlerin simgesel denetimini temsil etmektedir (Clare ve ark., 2018). Mimari bağlamda bu kurt kabartması, dairesel yapının dış halkası yerine eksensel yakınlıkta, yani çift merkezli T-sütun hattı boyunca yer almaktadır. Bu konumlama, kurtun yalnızca doğal dünyayla kalmadığını, mekânsal bir aktör olarak ritüel

performansın önemli bir unsuru olduğunu göstermektedir. Göbekli Tepe'deki yapılar çoğu zaman doğu-batı ekseni etrafında hizalanmıştır. Bu kurt figürünün de bu düzenle simetri halinde olabileceği ileri sürülmüştür (Schmidt, 2006). Peters ve Schmidt'ye (2004) göre, kurt sembolü ile yaban domuzu gibi hayvanlar arasında ritüel bir karşıtlık söz konusudur. Kurt, yüksek av becerisi ve gece aktivitesi nedeniyle göksel geçişler, gölge eşikleri ve ölüm-yaşam döngüsüne dair sembolizmi temsil etmektedir. Bu yaklaşım, kabartmanın enjeksiyonlu ışık-gölge oyunları ile akşam ritüellerinde dramatik bir simgesel vurguyla güçlü bir duygusal ve kozmik anlatı oluşturduğunu göstermektedir. Clare ve ark., (2018) metinlerinde, bu tür kabartmaların "ritüel geçit" ya da "av koridoru" olarak adlandırılan alanlarda yer aldığını vurgulamaktadır.

Resim 2.23. T-Şekilli Dikilitaş Üzerinde Aslan Kabartması (Göbekli Tepe, Enclosure D) (URL-11)

Resim 2.23'de, Göbekli Tepe'de yer alan bu T-şekilli dikilitaş üzerindeki aslan kabartması, anatomik detayları (kas formu, omuz çizgisi, kıvrak kuyruk) ve dikilitaşın eksen hattına yerleşimi sayesinde ritüel geçiş mekanında "koruyucu güç" olarak tasarlanmış görünmektedir. Peters ve Schmidt'e (2004) göre bu figür, tilki, yaban domuzu ve kartal gibi diğer yırtıcı hayvan tasvirleriyle birlikte mekânsal bir "ritüel düzen" sistemine dâhil edilmiştir. Schmidt (2006) ise bu ikonografik repertuarın toplumsal ritüellerde mitolojik düzeni ve kozmolojik anlamları desteklediğini vurgulamaktadır. Milligan (2024) bununla birlikte, aslan kabartmasının üzerinde göze çarpan basit geometrik motiflerin (örneğin üçgen veya V işaretleri), aslan takımyıldızının bir referansı olabileceğini öne sürmektedir. Böylece kabartma hem sembolik güç hem de erken Neolitik dönemde arkeoastronomik yönelim içeren entegre bir anlatı haritası olarak işlev görmektedir.

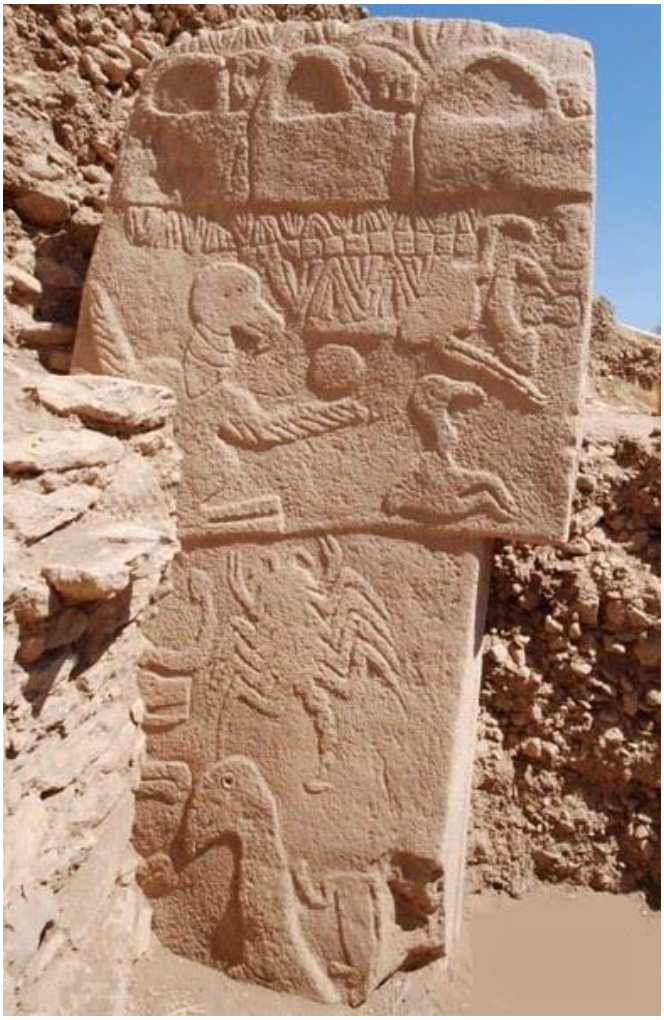

Resim 2.24. T-Şekilli Dikilitaş Üzerinde Yılan Kabartması (Göbekli Tepe, Enclosure D) (URL-11)

Resim 2.24'de görülen yılan kabartması, Göbekli Tepe'deki en sık betimlenen hayvan figürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Enclosure D gibi merkezi ritüel yapılar kapsamında büyük simbiyotik önem taşımaktadır. Yapılan arkeolojik analizler, bu

figürün Neolitik dönemde laik, ritüel, yaratan ve kozmik bir sembol olarak kullanıldığını göstermektedir (Henley ve Lyman-Henley, 2019). Yılan kabartmasının, net şekilde gövde kıvrımı, başı ve gövde kas çizgileriyle işlenmiş olduğu görülmektedir. Bu işlemenin, temsilinin ötesinde bir ritüel varlık olarak tasarlanmış olduğu ortaya koyulmuştur. Yılan figürünün anlamı ve işlevi aşağıdaki şekilde yorumlanmaktadır:

1. Kozmik düzen ve yenilenme sembolü: Yılanın deri değiştirme döngüsü, ölüm ve yeniden doğuşu çağrıştırarak Neolitik toplumlarda kutsal kentsel döngü inancının bir simgesi haline gelmiştir (Henley ve Lyman-Henley, 2019). Bu bağlamda, sütundaki yılan sembolü, yapı içindeki ritüellerin kozmolojik boyutunu yansıtmaktadır.
2. Ritüel koruyuculuk: Enclosure D'nin ritüel eksenine paralel olarak erleştirilmiş yılan teması, katılımcılara simgesel bir geçiş hattı boyunca eşlik eden bir koruyucu varlık olarak düşünülmüştür (Ayaz, 2023). Yılan figürünün eksen boyunca yerleşimi, yapının ritüel iç mekan mimarisindeki düzenin bir parçasıdır.
3. Hayvan sembol repertuarında merkezi konum: Peters ve Schmidt (2004) tarafından yapılan çalışmalar, Enclosure D'de yılanın öne çıkan semboller arasında yer aldığını, hatta Göbekli Tepe'de en sık betimlenen hayvan olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, yılan kabartmalarına ritüel merkezi yapılar içinde özel bir anlatı değeri kazandırmaktadır.
4. Av-hayvan-religion bütünlüğü: Yılan kabartmalarının ardındaki ritüel motivasyonu, köy toplumunun hem avcı-toplayıcı geçmişine hem de kozmik inanç sistemine dayandırmaktadır. Bu kabartmalar, hayvan-human-animal karşıtlığı üzerinden şekillenen anlam dünyasının bir parçası olmuştur (Peters ve Schmidt, 2004).

Resim 2.25. Akbaba Taşı Görseli (URL-11)

Göbekli Tepe'nin D yapısındaki en dikkat çekici taşlardan biri olan Sütun 43, bilimsel literatürde "Akbaba Taşı" olarak anılmakta ve sadece ikonografik açıdan olmadığı gibi olası arkeoastronomik anlamlarıyla da tartışmalara konu olmaktadır. Taşın kabartmalarında yer alan hayvan figürleri, geometrik semboller ve "el çantası" olarak adlandırılan motifler, bu yapının bir kozmik anlatı veya felaket kaydı işlevi taşıdığına dair iddiaları güçlendirmektedir (Schmidt, 2010; Sweatman ve Tsikritsis, 2017). Taş, kabaca üç yatay sahneye bölünmektedir:

1. Üst bölümde, birbirine benzer üç dikdörtgen "çanta" motifi yer almaktadır. Bu figürler, antik mitolojilerde tanrıların elinde bilgi taşıdığına inanılan "el çantası" simgesiyle özdeşleştirilmiştir (Collins, 2014).
2. Orta bölümde, çeşitli hayvan figürleri yer almaktadır: bir akrep, yılan, bir insan gibi diz çökmüş figür, bir kuş başlı varlık ve hepsinin üstünde merkezi bir

yuvarlak şekil (muhtemelen Güneş ya da yıldız). Bunlar farklı takım yıldızlarıyla eşleştirilmektedir (bkz Tablo 2.1).

3. Alt bölümde ise, özellikle öne çıkan akbaba figürü ve akbabanın kanadında yer alan dairesel sembol dikkat çekmektedir. Bu figür, Aquila takım yıldızındaki Altair yıldızını ve galaktik ekvatoru işaret edebileceği şeklinde yorumlanmıştır (Sweatman ve Tsikritsis, 2017).

Sweatman ve Tsikritsis'in (2017) makalesinde, Sütun 43'teki sembollerin bir gökyüzü haritası oluşturduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda aşağıdaki Tablo oluşturulmuştur (Tablo 2.1):

Tablo 2.2. Akbaba Taşına Göre Gökyüzü Haritası

Sembol	**Olası Takımyıldız/Yorum**
Akrep	Akrep takımyıldızı (Scorpius)
Kuş/Akbaba	Aquila takımyıldızı, Altair yıldızı
Yılan	Hydra veya Draco (yılan/ejderha)
"H" şekli	Orion'un kuşağı (dikey veya yatay biçim)
"El çantaları"	Ekinoks noktaları, bilgi aktarımı sembolü
Yuvarlak figür (akbaba kanadında)	Güneş'in galaktik ekvatorla kesişim noktası

Özellikle MÖ 10.950 tarihine yapılan atıf önemlidir. Bu tarih, Younger Dryas olarak bilinen ani iklim soğumasına ve bazı hipotezlere göre göktaşı çarpmasına denk gelmektedir (Firestone ve ark., 2007; Sweatman ve Tsikritsis, 2017). Sütun 43 bu olayı zamanın taş üzerine kazınmış kozmik bir hafızası olarak temsil ettiği düşünülmektedir. Taşın üst kısmındaki üç dikdörtgen motif için, bunların birçok farklı antik kültürde görülen "el çantası" sembolüyle benzeştiğini öne sürülmüştür. Mezopotamya, Mısır, Orta Amerika ve hatta Papua mitolojilerinde bu semboller, tanrıların insanlığa bilgi getirdiği nesneler olarak görülmüştür. Akbaba Taşı'ndaki el çantalarının tam da galaktik hizalanmayı betimleyen sembollerin üstünde yer alması, bu yorumla örtüşmektedir (Collins, 2014).

Stellarium yazılımı kullanılarak yapılan gökyüzü simülasyonlarında, taşta betimlenen figürlerin hizası ile MÖ 10.950-11 Eylül günü gökyüzü konumu örtüşmektedir. Bu tarihte Güneş, Aquila ve Akrep takımyıldızları arasında, galaktik ekvator üzerinde konumlanmakta ve Güneş Tutulması olasılığıyla hizalanmaktadır. Ayrıca bu hizalanma, Güneş'in Altair yıldızının tam altında bulunduğu günle çakışmaktadır (Sweatman ve Tsikritsis, 2017). Bu nedenle bazı araştırmacılar, bu taşı "tarih mührü" veya felaketin simgesel kaydı olarak

yorumlamaktadır (Sweatman ve Tsikritsis, 2017). Göbekli Tepe'nin ritüel yapılarıyla ilgili yaygın yorumlardan biri, bu yapıların atasal ruhlarla iletişim, ölüm ritüeli, kozmik düzenin simgelenmesi gibi işlevler taşıdığı yönünde olmuştur (Gresky ve ark., 2017; Hodder, 2018). Sütun 43 üzerindeki kuşlar, yıldızlarla özdeşleştirilen ölü taşıyıcılar; el çantaları ise tanrısal bilgi, H şekli ise kozmik geçit veya yıldız dizilimi olabileceği düşünülmektedir.

2.2.3. Kült, Ritüel ve Sosyal Hiyerarşi ile Olası İlişkiler

Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi Şanlıurfa merkezli Neolitik yerleşimler, mimari özellikleriyle ön plana çıktığı gibi "kült" kavramının somutlaştığı yapılarla dikkat çekmektedir. Bu merkezlerdeki anıtsal T biçimli dikilitaşlar, dönemin kolektif inanç sistemlerinin ve kozmolojik anlayışlarının mekâna yansıtıldığı kutsal alanları temsil etmektedir (Dietrich ve ark., 2012; Çelik, 2018). Söz konusu dikilitaşlar, sadece mimari bir unsur olarak kalmamakta, kolektif hafızanın, ata kültünün ve toplumsal kimliğin taşıyıcıları olarak görülmektedir. Göbekli Tepe'nin kült yapıları arasında yer alan yuvarlak planlı ve taş döşemeli alanlar, seküler yaşantıdan farklı bir işlev görerek toplulukların ortak dini ve törensel faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır (Schmidt, 2006). Bu yapılar, bilinçli olarak gömülerek işlevlerinin sonlandırılması, kutsallık atfedilen mekânın nötrleştirilmesi anlamına gelmektedir (Dietrich ve ark., 2012). Bu sembolik uygulama, kültün yalnızca mimaride olmadığı gibi mekânsal hafızada da sürdürüldüğünü göstermektedir. Göbekli Tepe ve Karahan Tepe'de dikilitaşlara kazınmış hayvan ve insan figürleri, bu yapıların yalnızca ibadet için olmadığını, mitolojik anlatılar ve toplumsal değerlerin temsil alanları olarak da işlev gördüğünü kanıtlamaktadır. Özellikle tilki, yılan ve akbaba gibi figürler, ölüm, yeniden doğuş ve kozmik düzenin imgeleri olarak yorumlanmaktadır (Peters ve Schmidt, 2004; Clare ve ark., 2018). Bu semboller, kült kavramının inanç sistemiyle ne denli iç içe olduğunu ve taşlara kazınan imgelerle nasıl aktarıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 2.26. Nevari Çori'de Bulunan Kült Yapı (Dietrich ve ark., 2017)

Ayrıca, T biçimli taşların kendileri fallus simgesi olarak değerlendirilmektedir. Eril sembolizmle ilişkilendirilerek bu mekânların toplumsal cinsiyet temelli ayrımlar içeren bir ideolojiyle inşa edildiği savunulmaktadır (Dietrich ve ark., 2017). Bu bağlamda kült, yalnızca kutsal olmadığı gibi iktidar, toplumsal düzen ve hafızayla da bağlantılıdır. Bu anıtsal yapılar ibadet mekânı olmadığı gibi kültür aktarımının ve kolektif bilincin şekillendiği yapılar olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Şanlıurfa'daki T biçimli dikilitaşlar, Neolitik Dönem kült kavramının somutlaştığı, bireyin değil topluluğun inancını yansıtan ve mekâna sinmiş bir anlam sisteminin taşıyıcıları olarak belirtilmektedir (Ayaz ve ark., 2022).

Ritüel ise, Neolitik Dönem topluluklarında bireysel deneyimden çok kolektif bir bilinçle örülü sosyal pratikler bütünüdür. Şanlıurfa bölgesindeki Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve benzeri yerleşimlerdeki arkeolojik veriler, ritüelin bu dönem toplumlarında yalnızca dini olarak değil, sosyal, ekonomik ve politik düzlemlerde de işlevselleştiğini göstermektedir (Notroff ve Dietrich, 2015). Özellikle T biçimli dikilitaşların yer aldığı mimari kompleksler, ritüel davranışların mekânsal temsilleri olarak değerlendirilmektedir. Göbekli Tepe'deki dairesel yapılar içerisinde yer alan taş platformlar, merkezi sütunlar ve taş tezgâhlar, ritüelin belirli bir senaryoya göre örgütlendiğini ve katılımcıların bu senaryoda roller üstlendiğini düşündürmektedir (Schmidt, 2010). Bu yapılar, sadece ibadet edilen alanlar olarak görülmemiş, kolektif yeme içme, hayvan kurbanı ve mitolojik anlatıların sahnelendiği ritüel

merkezleri olarak kullanılmıştır (Dietrich ve ark., 2012). Bu ritüellerin, toplumsal birlikteliği güçlendirmek ve grubun kozmolojik konumunu pekiştirmek adına gerçekleştirildiği öne sürülmektedir. Özellikle hayvan figürlerinin sıklıkla kullanılması ve dikilitaşlara kazınması, avcılık ve yaban hayatı ile doğrudan bir dini ilişki kurulduğunu göstermektedir. Ritüel, bu bağlamda, doğayla insan arasında kurulan sembolik köprüdür ve bu köprü mekânda, ikonografide ve mimaride somutlaşmaktadır. Karahan Tepe'de yapılan son dönem kazılar, ritüel pratiklerin yalnızca merkezi anıtsal alanlarla sınırlı olmadığını, yerleşim alanları ile bütünleştiğini göstermiştir. Özellikle taş oluklar, yağmur suyunun yönlendirilmesiyle ilgili sembolik temizlik pratiklerine işaret etmektedir. Benzer şekilde, gömülmüş dikilitaşlar, ritüelin yalnızca yaşamı değil, ölüm sonrası hafızayı da kapsadığını göstermektedir (Ayaz ve ark., 2022). Bazı araştırmacılar, Göbekli Tepe gibi alanların sadece ritüel için kullanılan geçici toplanma yerleri olduğunu öne sürerken, son buluntular yerleşim, üretim ve ritüel yaşamın iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ritüel hem fiziksel mekânla hem de gündelik yaşamla bütünleşik bir fenomen olarak değerlendirilmektedir (Çelik, 2018).

Şanlıurfa Neolitik merkezleri, özellikle Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi anıtsal mimarisiyle dikkat çeken alanlar, karmaşık sosyal yapılarla ilişkili dikey yapılanmalara işaret etmektedir. Neolitik çağın geleneksel olarak eşitlikçi olduğu düşüncesi, bu yerleşimlerde gözlemlenen işbölümü, sembolik temsil ve mekânsal ayrışma ile yeniden değerlendirilmiştir (Çelik, 2014). Özellikle Göbekli Tepe'deki dikilitaşları oymak, taşıma ve dikme süreci ciddi bir organizasyonel yapı gerektirmektedir. Bu durum, topluluk içinde belirli bir liderlik yapısının, iş gücü koordinasyonunun ve uzmanlık alanlarının olduğunu düşündürmektedir. T biçimli taşlar üzerinde yer alan figürlerin bazıları, soyutlama düzeyinde diğerlerinden belirgin biçimde ayrılmıştır. Bu durum, ikonografik temsilde de bir sosyal ayrıma işaret etmektedir (Dietrich ve ark., 2017). Benzer şekilde, Göbekli Tepe'nin ritüel merkezlerinin halktan izole edilerek belirli grupların erişimine açık kılınmış olması olasılığı, hiyerarşik bir yapılaşmaya işaret etmektedir. Mekânsal olarak daha yüksek konumda yer alan dikilitaşlar ve merkezî alanlar, bu grupların toplum içindeki statüsünü simgelemektedir (Hodder, 2010). Ayrıca, bazı bireylere ait gömülerde görülen zenginlik farkları, maddi ayrıcalıkların varlığını ve hiyerarşinin gömü ritüellerine de yansıdığını göstermektedir (Ayaz ve ark., 2022).

Bu bağlamda kült, ritüel ve sosyal hiyerarşi arasındaki ilişki, karşılıklı olarak güçlendirici bir yapı oluşturmaktadır. Ritüel, hiyerarşik yapıların meşrulaştırılmasını

sağlarken; kült mimarisi, bu yapının somutlaştığı alanları üretmektedir. Örneğin, merkezi sütunlar tanrısal varlıkları temsil etmediği gibi bu varlıklarla iletişim kurma "yetkisi" olan bir sınıfı da temsil etmektedir (Notroff ve Dietrich, 2015). Bu şekilde ritüel, sadece kozmolojik bir düzenin değil, dünyevi bir sosyal yapının da taşıyıcısı hâline gelmektedir. Sosyal farklılaşmanın ritüel pratiklerdeki rolü, Göbekli Tepe ve benzeri yerleşimlerin üretim, paylaşım ve mekân kullanımı biçimlerinden de anlaşılmaktadır. Özellikle "kült merkezli" ekonomi kavramı, belirli bir grubun kontrolünde olan kaynak akışının, hem fiziksel hem sembolik olarak topluma yön verici bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir (Ayaz ve ark., 2022). Böylelikle, Neolitik dönemde kült, ritüel ve hiyerarşi birbirini doğuran, besleyen ve meşrulaştıran üç sacayağı hâline gelmiştir.

2.3. Avlak Alanlarının Konumu ve Dikilitaşlarla Olası Ekonomik Bağlantıları

2.3.1. Tuzak Yapılar ve Av Ekonomisinin Yapısal İzleri

Şanlıurfa bölgesindeki Neolitik yerleşimlerin mekânsal dağılımı, yalnızca kültürel veya dinsel tercihlerle kalmamış, çevresel ve ekonomik faktörlerle de belirlenmiştir. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe ve Sayburç gibi Taş Tepeler yerleşimlerinin çoğunluğu, çevrelerinde potansiyel avlak alanları barındıran yükseltiler üzerine konumlanmıştır. Bu yerleşimlerin, özellikle hayvan göç yolları, su kaynakları, bitki örtüsü ve topografya gibi etkenlere göre yer seçtiği anlaşılmaktadır (Çelik ve Tolon, 2018).

Göbekli Tepe'nin çevresi örnek alındığında, bu merkez, geniş düzlük alanlarla çevrili bir tepe üzerine kurulmuştur. Bu konum, yerleşime hem savunma avantajı sağlamakta hem de çevredeki hayvan hareketlerini izlemeyi mümkün kılmaktadır. Özellikle ceylan, yaban öküzü, domuz, tilki gibi av hayvanlarının izleri, hem kazı verilerinde hem de dikilitaşlarda bulunan ikonografilerde belirgin olarak görülmektedir. Bu durum, hayvanların sadece sembolik olmadığı gibi ekonomik değer taşıdığını da göstermektedir (Şahin ve Miyake, 2025). Yerleşimlerin birbirine olan mesafeleri de rastlantısal değildir. Örneğin Göbekli Tepe ile Karahan Tepe arasındaki yaklaşık 35 km'lik mesafe, her iki yerleşimin kendi çevresel alanlarını ve avlak potansiyellerini kullanabileceği bir düzeni ifade etmektedir. Arazi kullanım stratejisi bakımından bu durum, av alanlarının sürdürülebilir biçimde kontrol edilmesini sağlamıştır. Harbetsuvan Tepesi gibi bazı merkezlerin ise yerleşim çekirdeğinin dışında daha çok bir av organizasyon merkezi olarak kullanıldığı öne sürülmektedir (Ayaz ve ark., 2022).

Ayrıca bu yerleşimlerin, çevresindeki doğal vadiler ve geçitlerle entegre biçimde tasarlanmış olması, hayvan sürülerinin yönlendirilmesini kolaylaştıran doğal tuzak işlevi görebilecek alanlarla iç içe olduklarını göstermektedir. Cakmaktepe gibi bazı sahalarda yapılan yüzey araştırmaları, bu bölgelerde doğal eğimlerle bütünleşmiş taş sıraların varlığına işaret etmektedir (Çelik, 2014). Bu diziler, hayvanların belli yönlerde ilerlemesini sağlayan ve avcılar için avantaj yaratan düzeneklerin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Bu topografik ve çevresel yerleşim planlaması, sadece doğa bilgisiyle kalmamakta, avcı-toplayıcı yaşam tarzının karmaşık organizasyonel yetenekleriyle de bağlantılıdır. Yerleşimlerin, çevrelerindeki av hayvanlarının doğal davranışları ve göç yolları doğrultusunda kurulmuş olması, Neolitik dönemde çevreyle kurulan ilişkinin geçimlik olmadığı, sistematik, uzun vadeli ve kolektif bilinç temelli olduğunu kanıtlamaktadır (Şahin ve Miyake, 2025).

Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerde keşfedilen en dikkat çekici arkeolojik yapılar arasında, avcılık ekonomisine hizmet eden tuzak sistemleri yer almaktadır. Bu yapılar, Göbekli Tepe kültürünün sadece ritüel merkezler kurmadığını, beraberinde hayvan yönlendirmeye dayalı karmaşık av sistemleri geliştirdiğini de ortaya koymaktadır (Ayaz ve ark, 2022). Göçebe hayvan sürülerinin mevsimsel hareketlerinden yararlanılarak inşa edilen bu yapılar, avcı-toplayıcı toplulukların çevresel gözlem, mimari planlama ve sosyal organizasyon becerilerinin ileri düzeyde olduğunu göstermektedir. Resim 2.27'de sunulan görsel, Çakmaktepe kazılarında 15 no.lu özel yapının içinden ele geçirilen ve ritüel amaçla mı yoksa av olarak avlanan bir hayvan mı olduğu bilinmeyen ve nasıl kullanıldığı hakkında bilgi olmayan yanmış yabani sığır başını ve boynuz parçalarını göstermektedir. Buluntu, av faaliyetlerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sembolik ve törensel boyutlar taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 2.27. Yanmış Yabani Sığır Başı ve Boynuzu (Şahin ve Tolon, 2025)

Resim 2.27'de görülen Çakmaktepe'de 15 no.lu özel yapının içinde bulunan yanmış yabani sığır başı ve boynuzu, bu alanın yalnızca gündelik yaşamla kalmadığını, ritüel pratiklerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Yabani sığır, Neolitik dönemde hem avlanması güç hem de sembolik anlamı yüksek bir hayvan olarak, güç, kontrol ve kolektif dayanışmanın simgesi hâline gelmiştir. Kalıntının yanmış halde bulunması, bir tür kurban etme törenini veya av sonrasında düzenlenen kolektif bir sunu pratiğini düşündürmektedir. Bu buluntu, Göbekli Tepe kültürüyle benzer biçimde, avcılık faaliyetinin yalnızca ekonomik

olmadığı gibi törensel bir söylem içinde üretildiğine dair somut bir kanıt sunmaktadır (Şahin ve Tolon, 2025).

Tuzak sistemleri genellikle yönlendirici taş duvarlar ve hedef kapan alanları olmak üzere iki ana bileşenden oluşmaktadır. Taş duvarlar, bazen yüzlerce metre boyunca uzanarak V biçiminde hayvan sürülerini dar bir geçide doğru yönlendirmektedir. Bu geçit genellikle bir çukur, doğal çıkmaz veya insanların beklediği dar bir noktada sonlanmaktadır. Bu sayede sürüler kontrollü biçimde yakalanmakta, öldürülmekte veya ritüel bir düzende sergilenmektedir (Bar-Yosef, 1998). Harbetsuvan Tepesi, Cakmaktepe ve Karahan Tepe gibi merkezlerde yapılan yüzey ve kazı araştırmaları, bu tür yapısal düzeneklerin fiziki izlerini ortaya koymuştur. Örneğin Cakmaktepe 2022 kazı raporunda, geniş taş sıralarının yer aldığı ve belli bir yön duygusu taşıdığı bir mimari kalıntı sisteminden söz edilmektedir. Bu tür taş hatlar, yalnızca hayvan yönlendirme amacı gütmekle kalmamakta, Neolitik toplumun çevreyi biçimlendirme becerisini ve kolektif iş gücünü de yansıtmaktadır (Şahin ve ark., 2023).

Bu tuzak yapılar sadece pragmatik olmadığı gibi sembolik anlamlar da taşımaktadır. Bazı duvar hatlarında veya kapan alanlarında küçük boyutlu taş dikilitaşların yerleştirildiği, bazılarında hayvan figürlerinin kabartma veya oyma biçiminde taşa işlendiği görülmektedir. Bu durum, av sürecinin ritüel bir çerçevede meşrulaştırıldığını ve kutsal bir faaliyet olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir (Dietrich ve ark., 2017). Tuzakların yerleşim çekirdeğinden belirli uzaklıklarda, ancak görsel temas sağlayacak biçimde yerleştirilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu yerleşim stratejisi, topluluğun hem çevre kontrolünü sağlamak hem de av faaliyetlerini yerleşik düzene entegre etmek istediğini göstermektedir. Ayrıca avcılığın sadece bireysel olmadığı, toplumsal ölçekte örgütlenmiş bir üretim faaliyeti olduğu düşünülmektedir (Ayaz ve ark., 2022).

Neolitik Dönem'in erken evrelerinde avcılık, yalnızca geçici bir besin temin stratejisi olarak değil, toplumsal örgütlenmenin, sembolik üretimin ve kültürel sürekliliğin merkezinde yer alan bir ekonomik temeli oluşturmaktadır. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve benzeri Şanlıurfa çevresi yerleşimlerinde avcılığın sürekliliği, çevresel kaynaklara bağlı olmaksızın kolektif hafızaya ve sembolik sistemlere dayanmaktadır (Dietrich ve ark., 2012). Bu durum, ekonomik faaliyetlerin doğrudan dikilitaşlarla sembolleştiği ritüel alanlarla iç içe geçtiğini göstermektedir. Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlar, figüratif betimlemeleriyle kozmolojik varlıkları değil toplumsal hafızada yeri olan hayvanları da temsil etmektedir.

Tilki, yılan, domuz, kurt, aslan ve akbaba gibi figürlerin tekrarlanan biçimde dikilitaşlara kazınmış olması, bu türlerin Neolitik insan zihninde sadece av nesnesi değil, aynı zamanda kültürel anlam taşıyan semboller olduğunu düşündürmektedir (Schmidt, 2010). Bu figüratif temsil, hayvan türlerinin ekonomik değerlerinin kutsal bir bağlamda kodlandığını göstermektedir. Av ekonomisinin sürdürülebilirliği, hayvan türlerinin davranışlarına dair uzun dönemli gözlemler, göç rotalarının izlenmesi ve bu bilgilere dayalı yönlendirme sistemlerinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bilgi, topluluğun ortak hafızasında ve muhtemelen sözlü kültürde korunmaktadır. Ancak Göbekli Tepe dikilitaşları gibi kalıcı mimarî öğeler, bu bilgilerin fiziksel temsilleri olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, dikilitaşlar yalnızca ritüel merkezler olmadığı gibi av bilgisi, türler arası ilişki ve insan-hayvan etkileşiminin anıtsal arşivleri olarak görülmektedir (Notroff ve ark., 2014).

Bu sembolik aktarım biçiminin ekonomik yapı üzerindeki etkisi, avcılığın işlevsel olmadığı gibi toplumun kolektif kimliğini biçimlendiren bir yapı taşı olarak işlemesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle bazı dikilitaşlarda görülen kabartmalı eller, kemerler, hayvanlarla iç içe geçmiş insan temsilleri, avcılık faaliyetlerinin ritüel bir anlam kazandığını ortaya koymaktadır (Dietrich ve ark., 2017). Bu durum, av etkinliğinin yalnızca ekonomik olmadığını, sosyal prestij, hiyerarşi ve grup bütünlüğü açısından da önemli bir işlev gördüğünü göstermektedir. Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi yerleşimlerde yapılan kazılarda da benzer şekilde hayvan figürleri ve av sahneleriyle ilişkili semboller bulunmuştur. Bu semboller, av organizasyonunun yalnızca teknik olmadığını ideolojik bir temele oturduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda dikilitaşlar, avın başarıyla gerçekleştirilmesinin ardından yapılan ritüellerin anıtsal belgeleri olduğu düşünülmektedir (Ayaz ve ark., 2022).

2.3.2. Dikilitaşlar ile Avcılığın Mekânsal ve Sembolik Etkileşimi

Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Çakmaktepe gibi Güneydoğu Anadolu'daki Neolitik merkezlerde dikilitaşların konumlandığı alanlar, ritüel düzenin belirlenmesiyle kalmamakta, çevresel kontrolün sağlanmasında da işlevsel rol oynamaktadır. Bu merkezlerin çoğu, doğrudan hayvan hareketliliğini izleyebilecek görüş alanına sahip yükseklikler üzerine kurulmuştur. Dikilitaşlar, bu alanlarda yalnızca sembolik bir işaretleyici olmadığı gibi avcılık temelli ekonomik sistemin mekânsal düzenini yansıtan anıtsal elemanlar olarak işlev görmüştür (Çelik, 2014). Göbekli Tepe'de D yapısında bulunan dikilitaşlar, çevresel bakış açısını yöneten simgesel eksenler gibi

konumlandırılmıştır. Yapının açıldığı yönler, av hayvanlarının göç yollarına karşılık geldiği düşünülmektedir (Dietrich ve ark., 2012). Dikilitaşların ritüel yapıların merkezine yerleştirilmesi, av organizasyonunun yalnızca fiziksel değil, toplumsal ve ruhani boyutlarının da bu taşlar aracılığıyla düzenlendiğini göstermektedir. Özellikle dikilitaşların simetrik yerleşimi ve yüzeylerinde yer alan yönelimli hayvan figürleri, belirli bir görsel-ritüel odağına işaret etmektedir (Albayrak, 2023).

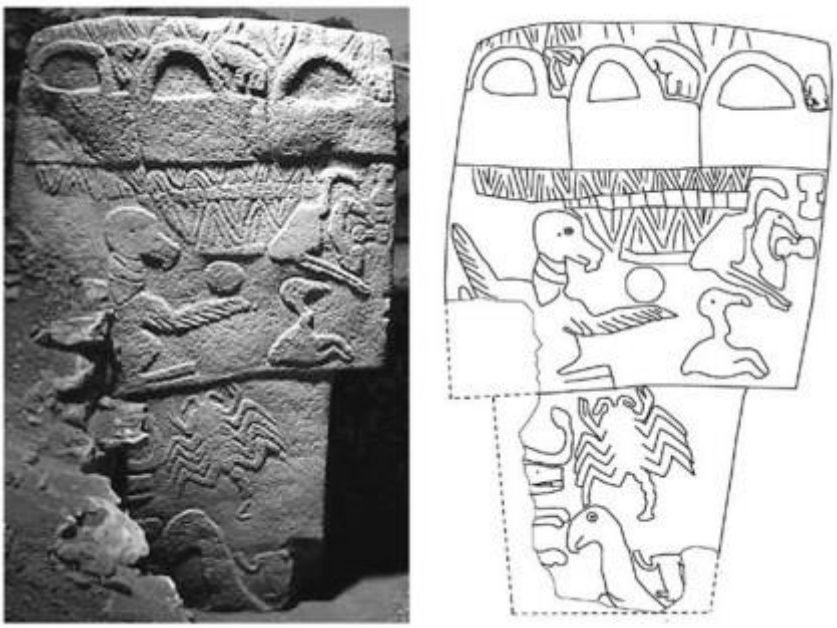
Karahan Tepe'de benzer biçimde, T-biçimli dikilitaşların yerleşimi ve onların yakın çevresinde bulunan av hayvanı kalıntıları, bu yapıların av sonrası törenlerin mekânsal merkezi olduğunu düşündürmektedir (Şahin ve ark., 2023). Yapıların girişleriyle hayvan yönlendirme koridorları arasında kurulmuş olan görsel ve fiziksel bağlantı, avlanma ve kutsama arasındaki ilişkiyi mekân üzerinden kodlamaktadır. Bu bağlamda dikilitaşlar, bir tür "ritüel kapı" görevi üstlenmiş, mekânsal organizasyonun kutsal eksenini belirlemiştir (Cauvin, 2000). Çakmaktepe 15 no.lu özel yapısında ele geçirilen hayvan kalıntılarının, av sonrası törenlerin mekânsal odaklarında gerçekleştiğini göstermesi, bu organizasyonun dikilitaşlarla birlikte planlandığını ima etmektedir (Şahin ve ark., 2023). Özellikle tören yapılarının yakın çevresinde bulunan taş dizileri ve hayvan kemikleri, avlanma sonrası işlemenin mekânsal izlerini sunmaktadır. Dikilitaşlar bu alanlarda "anıtsal iz" olmadığı gibi belirli davranış biçimlerini yönlendiren sınır ve yön öğeleri olarak da işlevsel hale gelmiştir. Neolitik dönemde dikilitaşlar, dinsel değil, beraberinde ekonomik stratejilerin ve toplumsal organizasyonun mekânsal göstergeleri olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Avcılık gibi kolektif faaliyetlerin yürütüldüğü alanların tam merkezine ya da çevresine konumlandırılan bu yapılar, av faaliyetinin doğa ve toplumla olan çok katmanlı ilişkisini somutlaştıran mimari göstergeler olmuştur (Schmidt, 2010; Notroff ve ark., 2014).

Neolitik dönemin erken evrelerinde, hayvan figürlerinin yalnızca doğrudan av etkinlikleriyle ilişkili olmadığı gibi sembolik, mitolojik ve ritüel düzeyde anlamlar taşıdığı Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve benzeri yerleşimlerde açıkça görülmektedir. Dikilitaşlar üzerindeki hayvan kabartmaları, avın sadece ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda doğa ile insan arasında kurulmuş derin anlamlar içeren bir kültürel form olduğunu göstermektedir (Peters ve Schmidt, 2004). Göbekli Tepe'nin D yapısında bulunan 43 no.lu dikilitaş (sıklıkla "Akbaba Taşı" olarak anılır), yılan, tilki, turna, akrep gibi hayvan figürleriyle donatılmıştır. Avcılığın fiziksel olmadığı kadar kozmolojik bir sistemin parçası olduğuna işaret etmektedir. Sweatman ve Tsikritsis (2017), bu taşın üzerindeki hayvan

dizilimlerinin göksel olaylara işaret ettiğini ve belirli av dönemlerini tanımlayabilecek "astronomik takvim" işlevi görebileceğini ileri sürmektedir. Bu yorum, hayvanların gıda olmadığı, bilgi, zaman, düzen ve kutsallık sembolleri olarak da görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Karahan Tepe ve Çakmaktepe'deki dikilitaşlar üzerinde yer alan benzer hayvan kabartmaları da, hayvanların topluluğun hafızasında av nesnesi olarak kalmadığı, ruhani varlıklar olarak yer aldığını göstermektedir (Şahin ve ark., 2023). Özellikle Çakmaktepe 15 no.lu özel yapı içindeki yanmış yabani sığır başı ve boynuzunun bir sunu pratiğiyle bağlantılı olması, hayvan sembolizminin ritüel bağlamda işlediğini açıkça göstermektedir (Bkz. Resim 2.27). Sığır figürü, fiziksel güç olmadığı kadar bereket ve kontrol ile ilişkilidir (Şahin ve Tolon, 2025). Daha küçük ölçekli nesnelerde de bu sembolik anlatı devam etmektedir. Ceylan, domuz, tilki ve yırtıcı kuş gibi hayvanların yer aldığı taş bileme aletleri, figüratif taş levhalar ve hatta taş kaplar, avcılığın gündelik yaşamın ötesinde anlamlar taşıdığını göstermektedir (Dietrich ve ark., 2012). Bu tür semboller, mitolojik anlatıların bir parçası olarak avın kutsallaştırıldığını ve özellikle dikilitaşların bu kutsallığın arşivleri olarak görüldüğünü ima etmektedir.

Bu sembolizm sadece bir estetik üretim olmadığı kadar hafızaya, kimliğe ve sosyal örgütlenmeye dair bilgilerin işlenip aktarıldığı bir sistemdir. Ritüel yapılar içindeki hayvan figürleri, topluluğun av başarısına dair hatırlanmasını istediği olayları nesneleştirmekte ve dikilitaş yüzeylerinde sembolik anlatıya dönüştürmektedir (Dietrich ve ark., 2017). Böylece dikilitaşlar, avın anlatılaştığı, anlam kazandığı ve sosyal düzleme taşındığı anıtsal belgelere dönüşmektedir.

Resim 2.28. Göbekli Tepe 43 Numaralı Dikilitaş (Derin, 2023)

Göbekli Tepe ve benzeri Çanak Çömleksiz Neolitik (ÇÇN) yerleşimlerdeki dikilitaş yapıları, dini ritüellerin mekânları olmadığı gibi avcılıkla bağlantılı toplumsal yapının simgesel düzlemde inşa edildiği merkezler olarak da değerlendirilmektedir. Bu yapılardaki anıtsal taşlar, av organizasyonlarının koordinasyonu, sosyal iş bölümü ve hiyerarşik ilişkilerin sembolleştirildiği mekânsal ve ideolojik araçlar olarak işlev görmüştür (Cauvin, 2000). T-biçimli dikilitaşların çoğunun insan figürüyle özdeşleştirilebilecek biçimde betimlenmesi (eller, kemer, hayvan kabartıları gibi) bu taşların mimari birer öğe olmadığı, belirli kişilikleri, sosyal rolleri veya soyut güçleri temsil ettiğini göstermektedir (Dietrich ve ark., 2017). Av liderleri, ritüel yöneticileri veya klan reisleri gibi figürlerin kolektif hafızada bu dikilitaşlarla özdeşleştirilmesi muhtemeldir. Bu durum, avın bir ekonomik faaliyetten ziyade statü, güç ve prestij üretiminin kaynağı olduğuna işaret etmektedir (Hayden, 2014).

Çakmaktepe, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi merkezlerde dikilitaşlarla çevrili alanların, hem av hayvanlarının işlenmesi hem de bunlara ilişkin törenlerin gerçekleştiği yerler olarak düzenlenmesi, mekânsal ayrımın beraberinde sosyal ayrım anlamına geldiğini göstermektedir (Şahin ve ark., 2023). Dolayısıyla bu alanlarda gerçekleştirilen av kutlamaları, yalnızca şükür ritüeli olarak kalmamakta toplumsal aidiyet, itaat ve kimlik duygusunun pekiştirildiği törenler olarak düşünülmektedir. Av hayvanlarının simgesel temsilleri, bu topluluklar için mitolojik kimliklerin bir parçası olmuştur. Özellikle

yaban domuzu, tilki, boğa ve yırtıcı kuş figürlerinin tekrar eden biçimde dikilitaşlarda işlenmesi, bu hayvanların doğrudan av bağlamının ötesinde "totemik" değer taşıdığını düşündürmektedir (Peters ve Schmidt, 2004). Bu totemik anlayışta, hayvan figürü hem grup kimliğinin taşıyıcısı hem de ritüel aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Avcılıkla bağlantılı bu ritüel düzen, toplumun zaman, mekân ve otorite kavramlarını şekillendirmiştir. Dikilitaşlar, bu düzenin hem mekânsal sınırlarını belirleyen hem de kolektif hafızayı yönlendiren sembolik merkezlerdir. Bu nedenle Göbekli Tepe kültür çevresinde avcılık yaşamsal bir zorunluluk olmadığı gibi toplumun ruhsal ve politik haritasının temel belirleyicisi olmuştur (Schmidt, 2010).

3. NEOLİTİK DÖNEMDE EKONOMİK YAPI VE TARIMA GEÇİŞ DİNAMİKLERİ

3.1. Neden T Şeklinde? İkonografinin Sosyal ve Ekonomik Açıdan Yorumlanması

T biçimli dikilitaşlar, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Sayburç ve Sefer Tepe gibi birçok Neolitik yerleşimde merkezinde bulunmaktadır. Bu yapılar, mimari bir taşıyıcı unsur olmanın ötesinde, dönemin sosyal ve kozmolojik tahayyülünü yansıtan semboller olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Enclosure D yapılarında ortada yer alan çift dikilitaşın çevresel bir ritüel tiyatrosu oluşturacak şekilde yerleştirilmesi, bu yapıların anlamlandırma biçimlerinin yalnızca fiziksel olmadığını, düşünsel de olduğunu ortaya koymaktadır (Dietrich ve ark., 2012; Clare ve ark., 2018). Bu dikilitaşların T biçiminde yapılması, simgesel bir antropomorfik temsil anlamına gelmektedir. Yatay taş bloğun baş, dikey kısmın ise gövdeyi temsil ettiği yönündeki görüşler, üzerinde yer alan eller, kemerler ve hayvan kabartılarıyla desteklenmektedir. Böylece taşın kendisi bir figür olarak düşünülmekte, hatta belirli bireyleri veya sosyal rolleri temsilen yerleştirildiği varsayılmaktadır (Dietrich ve ark., 2017; Hayden, 2014). Bu durum gösteriyor ki T biçimli taşlar, statü, otorite ve kollektif kimliğin sembolleştirildiği bir görsel retorik dili olarak görülmektedir.

İkonografik analizler, dikilitaş yüzeylerindeki hayvan betimlemelerinin (örneğin tilki, domuz, akbaba, yılan) sadece avcılıkla ilgili olmadığını, aynı zamanda kozmik düzen, yeniden doğuş, ölüm ve toplumsal hafıza gibi kavramlarla da ilişkili olduğunu göstermektedir (Peters ve Schmidt, 2004; Notroff ve Dietrich, 2015). Özellikle Göbekli Tepe Enclosure D'deki Pillar 18 üzerinde yer alan tilki betimlemesi, kemerli kuşak tasviriyle birlikte ele alındığında, ölüm sonrası yaşam veya av başarısının kutsallaştırılması gibi sembolik anlamlar taşımaktadır (Resim 3.1). Clare ve arkadaşları (2018), bu sembollerin sadece dini değil, sosyal aidiyet üretiminde de işlev gördüğünü ileri sürmektedir.

Resim 3.1. Göbekli Tepe, Pillar 18 in Enclosure D (Schmidt, 2010)

Bu ikonografik semboller ritüel pratiklerin temsili olmadığı gibi ekonomik hayatın düzenlenmesine hizmet etmektedir. Göbekli Tepe, Karahan Tepe gibi kült merkezlerinin inşası, yüzlerce insanın iş gücünü ve örgütlenmesini gerektiren kolektif bir emeği içermektedir. T taşlarının bu yapıların merkezine yerleştirilmesi, bu kolektif çabanın hem yöneticilerini hem de ideolojik merkezlerini tanımlamaktadır (Cauvin, 2000). Bu bakımdan T taşları, düşünsel olmanın dışında ekonomik temsiller olarak da görülebilir. İş gücünü yöneten, emeği organize eden bir yönetici sınıfın varlığına işaret etmektedir. Ayrıca bu sembollerin işlevi ritüel ya da politik olmamakta, ekonomik kaynakların kontrolüyle de bağlantı içerisinde bulunmaktadır. T şeklindeki taşlar, kült merkezlerinin merkezine yerleştirilmiş ve bu merkezlerin çevresinde avlak alanları, tuzak sistemleri ve geçici kamp alanları organize edilmiştir (Çelik, 2018; Şahin ve ark., 2023). Böylece taşlar, hem ideolojik bir odak hem de mekânsal bir koordinasyon noktası olarak işlev görmektedir. Özellikle Sayburç yerleşiminde bulunan ev içi kabartmalar, bu simgeselliğin sadece kamusal alanlarda değil, özel mekânlarda da var olduğunu göstermektedir (Ayaz, 2023).

Sweatman ve Tsikritsis'in (2017) öne sürdüğü üzere, bazı dikilitaşlardaki hayvan dizilimleri göksel olayları temsil etmekte ve bu bağlamda av mevsimlerinin belirlenmesinde bir "astronomik takvim" işlevi görmektedir. Bu yorum, ikonografinin inanca olmadığı gibi ekonomik zamansallığa da hizmet ettiğini göstermektedir. T biçimi, sanıldığından çok daha fazla disiplinin kesişiminde ortaya çıkmış simgesel bir soyutlamadır. Dikilitaşların bu formda tasarlanması, yalnızca sembolik anlamlar taşımakla kalmamaktadır. Beraberinde Neolitik insanın matematiksel düşünme kapasitesi, mekân organizasyonu ve soyut figür tasarımı üzerine geliştirdiği bilinçli stratejileri de açığa çıkarmaktadır. Geniş kütleli ve yüksekliği 3 metreyi aşan bazı dikilitaşların taş kesme olmadığı, dikey denge kurma, yerleştirme ve hizalama teknikleri açısından oldukça gelişmiş bir mekânsal akıl yürütme biçiminin ürünleri olduğu açıktır (Notroff ve ark., 2014).

Bu biçimsel tercih, bir antropomorfik figürün yansıtılmasından ziyade farklı yapıların birbirine olan konumsal oranlarını da belirleyen mimari bir sabit haline gelmiştir. T biçimli taşların merkezde ya da karşılıklı olarak dikilmesi, bu yapıları dikey eksende değil, yatay mimari plan içinde de yönlendirici bir referans noktası hâline getirmiştir (Çelik ve Ayaz, 2022). T biçimi, bir anlamda yön bilgisi, yönetsel referans ve sembolik odaklama işlevi görmektedir. Bu durum onu sadece görsel değil, işlevsel ve mekânsal bir göstergeye dönüştürmektedir. Bu yapılar soyutlama açısından incelendiğinde, Göbekli Tepe ve Karahan Tepe'deki T biçimli taşlarda kafa, gövde ve bazen eller/kolların yer alması, figüratif temsilin doğalist değil, ideolojik soyutlamaya dayalı olduğunu göstermektedir. Burada bireysel bir insan figürü değil, kolektif bir figürün idealleştirilmiş, kimliksiz temsili söz konusudur (Cauvin, 2000). Başsız figürler, dönemin kişisel kimlikten ziyade soyut görev, statü ve sembolik otoriteye verdiği önemi vurgulamaktadır.

İnşaat süreçleri üzerinden okunduğunda, bu T biçimli taşların işlenmesi, taşınması ve dikilmesi kolektif bir organizasyonu gerekli kılmaktadır. Bu durum, bu tür dikilitaşların bir estetik tercih olarak bakıldığında, toplumsal iş bölümü, liderlik ve teknik bilgi aktarımı gibi unsurlar etrafında şekillenmiş olduğunu göstermektedir (Hayden, 2014). Söz konusu taşların yüzeyinde ellerin, kemerin ya da hayvan figürlerinin birleştirilmiş biçimde yer alması, taşın işlenmesiyle törensel işlevinin paralel biçimde düşünülüp uygulandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca T biçimi, sadece anıtsal yapılarla kalmamakta, Sayburç gibi konut yerleşimlerinin iç mekânlarında da kabartma formunda karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, T biçiminin yalnızca kamusal olarak değil özel alanlarda da sembolik ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir

(Ayaz, 2023). Yani bu form, bir mimari figür olmadığı gibi kültürel iletişim biçimi ve ideolojik aidiyet sembolüdür. Karşılaştırmalı arkeoloji açısından da bu şekil dikkat çekmektedir. Mezopotamya, Levant ve Orta Anadolu'da bu derece soyut ve sistematik T biçiminde anıtların olmaması, Göbekli Tepe kültür çevresinde özgün bir ikonografik ve mimari kod sisteminin geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla T biçimi, Neolitik dönemde sadece bir yapı öğesi olarak kalmamış, belirli bir dünya görüşünün, toplum yapısının ve iktidar ilişkilerinin mimari temsiline dönüşmüştür.

3.2. Küçük Ölçekli Yerleşimlerin 5-10 Km Aralıklarla Dağılmasının Nedeni

Şanlıurfa Taş Tepeler bölgesinde yer alan Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerin 5 ila 10 kilometrelik aralıklarla dizilmesi, topografik zorunluluklar ziyade sosyal organizasyonun, ekonomik işbölümünün ve sembolik mekân üretiminin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu yerleşimlerin (örneğin Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Sefer Tepe, Sayburç) arasındaki mesafenin coğrafi rastlantılarla olmadığı, bilinçli bir bölgesel planlama mantığıyla kurulduğu yönünde artan görüş birliği bulunmaktadır (Notroff ve ark., 2014; Dietrich ve ark., 2017). Bu dağılım biçimi ilk olarak "ekolojik taşınabilirlik" ilkesiyle açıklanmaktadır. Avcı-toplayıcı toplumlar, doğal kaynakları hızla tüketmeye eğilimli olduklarından, belirli bir çevrede uzun süre sabit kalamamaktadırlar. Dolayısıyla farklı kaynaklara (su, av, taş, bitki vb.) erişimi optimize etmek için yerleşimlerin kontrollü biçimde dağılması gerekmektedir (Bar-Yosef, 1998). Taş Tepeler kültü çevresinde bu stratejiye uygun biçimde, her bir yerleşim hem çevresel çeşitliliğe sahip bir alanı hem de belirli bir ekonomik fonksiyonu kontrol eder görünmektedir.

Bu bağlamda, mikro-bölgesel özelleşme kavramı açıklayıcı olacaktır. Karahan Tepe gibi yapılar, insan figürlü kabartmalarıyla tören merkezine, Sayburç, ev içi kabartmalarıyla yerleşim yaşantısına, Göbekli Tepe ise merkezi dikilitaş organizasyonuyla kolektif sembolizme odaklanmıştır. Bu yerleşimler birbirini tekrar etmemekte, her biri ağ içinde özelleşmiş roller üstlenmektedir. Bu durum, sosyal organizasyonun merkeziyetçi olmadığını, ağ-yapılı, çok merkezli bir model üzerine kurulduğunu düşündürmektedir (Çelik ve Ayaz, 2022). Yerleşimlerin bu ölçekte dağılması beraberinde kültürel süreklilik ve iletişim açısından avantaj sağlamaktadır. Bir yerleşimde gerçekleştirilen tören ya da av organizasyonu, diğer yerleşimler tarafından desteklenmektedir. Böylece bilgi, iş gücü ve

ritüel bilgi dolaşımı gerçekleşmektedir. Bu model, av sonrası birikimlerin farklı merkezlerde dönüştürülmesini (örneğin etin işlenmesi, sunulması, saklanması gibi) mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla 5-10 kilometrelik dağılım, ritüel iş bölümü ve kolektif ekonomik işleyiş açısından işlevsel bir ideal mesafe olarak görülmektedir (Çelik, 2018; Clare ve ark., 2018).

Taş Tepeler yerleşimlerinin birbirine yakın ve dengeli biçimde dağılmış olması, ekonomik gerekçelerle kalmadığı gibi topluluklar arası sosyal denge, çatışmasızlık ve törensel alan paylaşımı ilkeleriyle de bağlantı içerisindedir. Arkeolojik olarak yerleşimlerin bir sınır veya savunma duvarı içermemesi, yerel nüfuslar arasında çatışmadan ziyade bir tür kültürel mutabakat ile yaşamın sürdüğünü ima etmektedir (Schmidt, 2010). Bu durum, yerleşimlerin birbirine çok yakın konumlanmasına karşın ciddi bir rekabet veya egemenlik mücadelesi yaşanmadığını, tersine sembolik sınırlarla örülmüş bir uyum modeli oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda, her yerleşimin kendine özgü bir ritüel yetki alanı olduğu varsayılabilir. Göbekli Tepe gibi yapılar, belirli bir topluluğun yerleşim yeri olmadığı gibi bölgesel ölçekte pek çok küçük grubun törensel ihtiyaçlarını karşılayan bir merkez rolü üstlenmiştir. Bu merkezî yapılar etrafında, daha küçük ölçekli ama işlevsel olarak tamamlayıcı nitelikteki yerleşimlerin varlığı, ritüel alanların paylaşımı konusunda bilinçli bir yapılaşmaya işaret etmektedir. Karahan Tepe'nin insan figürü kabartmalarına odaklı iç düzenlemesi ya da Sayburç'taki ev içi ikonografisi, bu farklılaşmanın göstergesi olmuştur (Ayaz, 2023).

Bununla birlikte, bu dağılım biçimi, toplumlar arası çatışmasız iş bölümü ilkesine dayalı çevresel ortak kullanım alanlarının oluşmasını da sağlamıştır. Avlaklar, su kaynakları ve taş ocağı gibi yaşamsal öneme sahip doğal unsurlar, tek bir grubun kontrolüne verilmemiştir. Bunlar yerleşimler arasında dağılmış görevsel ağlarla paylaşılmıştır (Bar-Yosef, 1998). Her yerleşim belirli bir doğal kaynağa yakın olacak şekilde konumlandırılmıştır ve bu durum, bölgesel öz yeterlilik ile birlikte karşılıklı bağımlılık dengesini de tesis etmiştir. Bu model sosyo-politik açıdan değerlendirildiğinde, karşımıza "ağ-tabanlı" bir otorite modeli çıkmaktadır. Bu otorite, yukarıdan aşağıya emir-komuta düzenine değil yatayda organize olmuş çok merkezli ritüel-ekonomik karar ağlarına dayanmaktadır. Bu açıdan, her yerleşim belirli bir törensel nişi (örn. erkeklik törenleri, toplu av sonu sunuları, gökyüzü gözlemleri gibi) üstlenmiş olmaktadır. Arkeolojik kanıtlar, örneğin Sefer Tepe ve Harbetsuvan gibi merkezlerde gözlem yapmaya uygun mimarî düzeneklerin varlığına işaret etmektedir (Çelik, 2014). Bu, kült pratiklerin bile uzmanlaşmış

alanlar üzerinden örgütlendiğini düşündürmektedir. Ayrıca bu dağılım biçimi, törensel iş gücünün ve toplumsal katılımın bölgesel ölçekte sürekliliğini sağlamış olabilir. Tüm törenlerin tek bir merkezde düzenlenmesi, kaynak kullanımında verimsizliğe, toplumsal baskıya ve hatta sembolik hiyerarşiye yol açabilecekken, yerleşimlerin dağınık yapısı, törenin sürekli devinim içinde farklı mekânlarda yinelenmesine olanak tanımıştır. Bu hem toplumsal hareketlilik hem de simgesel eşitlik açısından oldukça önemlidir.

Neolitik dönem yerleşimlerinin belirli bir ritmik aralıkta konumlandırılması, coğrafî sürdürülebilirlik açısından zaman-mekân temelli bir toplumsal iletişim ağı üretmenin bir sonucudur. Bu ağ bilgi, ritüel içerik, ekonomik kaynak ve sembolik otoritenin eş zamanlı dolaşımını mümkün kılmıştır. Modern terminolojiyle ifade etmek gerekirse, bu yapı "ön-endüstriyel çok-merkezli bir bilgi ve işlev aktarım sistemi" gibi işlemiştir (Çelik ve Ayaz, 2023). Göbekli Tepe çevresindeki yerleşimlerde gözlemlenen yapı farklılıkları, ortak inanç sisteminin her merkezde aynı biçimde tekrar edilmediğini, ancak modüler bir inanç kurgusu üzerinden işlediğini göstermektedir. Örneğin, Karahan Tepe'deki dikilitaşların büyük kısmı kayaya oyulmuşken, Göbekli Tepe'deki dikilitaşlar devasa kireçtaşı bloklardan inşa edilmiştir. Bu yapısal ayrım, üretim yöntemindeki çeşitlilikten çok, yerelin sembolik kapasitesine ve törensel görevlendirmesine dair bir fikir vermektedir (Ayaz, 2023).

Bu bağlamda, her yerleşim bir ritüel döngünün durağı hâline gelmektedir. Belirli mevsimlerde belirli alanlarda düzenlenen törenler, doğaya müdahale etmeden kolektif hafızanın yeniden üretimi ve toplumsal düzenin yeniden onaylanması işlevini de yerine getirmektedir. Bu durum "ritmik mekânsallık", coğrafi mesafenin zamanla dengelendiği, yani mekânın törensel zamanlama ile bütünleştiği bir kültürel organizasyon biçimini temsil etmektedir (Clare ve ark., 2018). Bu sistem, belirli dönemlerde yapılan büyük çaplı avlar, hasatların toplanması, atalara sunular gibi kolektif etkinliklerin yerel merkezler üzerinden rotalanmasını sağlamıştır. Törensel ritimler dini pratikleri, ekonomik dönüşüm ve inovasyonun da aracısı olmuştur. Göbekli Tepe gibi kült merkezlerinde geliştirilen taş işçiliği, dekoratif kabartmalar ve simgesel taşlar, çevre yerleşimlere aktarılan teknik ve estetik bilginin kaynağı hâline gelmiştir. Bu bilgi akışı, yalnızca yapılarla sınırlı kalmamış, besin işleme, av organizasyonu, toplu tüketim teknikleri gibi alanlara da uzanmıştır. Bu çerçevede yerleşimlerin ritmik dağılımı, üretim bilgisinin yayılımı açısından bir tür bilgi ve beceri ağ haritası gibi işlemektedir (Hayden, 2014).

Yerleşimler arası bu akış, fiziksel ürünlerle beraber kavramsal imgelerin de dolaşımını mümkün kılmaktadır. Dikilitaş üzerindeki figürlerin stil benzerliği, farklı yerleşimlerde benzer motiflerin varlığı, ortak bir sembolik söz dağarcığının geliştirilmiş olduğunu düşündürmektedir. Bu tür ortak sembolik sistemlerin kurulması, ekonomik yapıların ritüel organizasyonlara bağımlı bir biçimde geliştiğini göstermektedir. Yani üretim süreci, fiziksel ihtiyaçlar tarafından karşılanması ile kalmamış, ideolojik-simgesel yapı tarafından biçimlendirilmiştir (Dietrich ve ark., 2017). Ayrıca bu sistemin bir diğer sonucu, eşitlenmiş fakat farklılaşmış merkezler modelidir. Bu modelde, her yerleşim belirli bir törensel ya da ekonomik işlevde uzmanlaşırken, tüm sistemin bütünselliği korunmuştur. Bu türden yatay dağılım, merkeziyetçiliği engellediği gibi, ekonomik çeşitliliği ve toplumsal katılımı da artırmaktadır. Av organizasyonları, takas sistemleri ve kolektif tüketim biçimleri bu ağ üzerinden dağıtılmıştır.

3.3. Avcılıktan Tarıma Geçişin Arkeolojik Göstergeleri

Güneydoğu Anadolu'daki erken Neolitik yerleşimler, özellikle Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Çakmaktepe ve Gusir Höyük gibi merkezler, tarıma geçişin ekonomik bir dönüşüm olmaktan ziyade çok katmanlı bir kültürel ve çevresel dönüşüm olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, bitki ve hayvan türlerinin çeşitlenmesiyle kalmamış, bu canlılarla kurulan ilişki biçimlerinin de değişimiyle izlenebilir hale gelmiştir. Arkeobotanik veriler, Şanlıurfa bölgesinde Erken Neolitik döneme tarihlenen yerleşimlerde yabani buğday, arpa, mercimek ve baklagil kalıntılarına rastlandığını göstermektedir. Ancak bu bitkiler çoğu zaman evcilleştirilmiş olmadığı gibi, henüz yarı-kültüre edilmiş formlardadır. Bu da insanın çevreye müdahalesinin henüz doğrudan tarım teknikleriyle olmadığını, bitki dağılımını yönlendiren biçimde gerçekleştiğini düşündürmektedir (Willcox ve ark., 2009).

Tarımın ilk evrelerinde gözlenen bu "yumuşak geçiş" modeli, tamamen avcı-toplayıcılıktan keskin biçimde ayrılmak yerine, mevsimsel olarak hem yabani bitki kullanımını hem de toplu avları içeren karma bir geçiş ekonomisine işaret etmektedir. Bu hibrit sistemin en açık örnekleri, Göbekli Tepe çevresinde ele geçirilen Paleolitik faunal kalıntılar ile birlikte bulunan ezgi taşları, orak uçları ve tahıl depolama alanları olmuştur (Dietrich ve ark., 2012). Özellikle yapı tabanlarında bulunan, aşırı kullanımdan yassılaşmış el değirmenleri, gıda hazırlamada tahılın ağırlığını ortaya koymaktadır. Zooarkeolojik bulgular da tarımsal geçişin karma yapısını desteklemektedir. Göbekli Tepe ve Karahan

Tepe gibi merkezlerde ele geçen hayvan kemikleri, büyük ölçüde yabani sığır, ceylan, yaban domuzu ve koyun türlerine aittir. Ancak bunların çoğu avlanma sonrası toplu işlemeye işaret eden izler taşımaktadır. Kesik izlerinin yoğunluğu, yaş gruplarına göre ayrılmış kemik parçaları ve belirli anatomik kısımların ayrık dağılımı, bu türlerin tüketim için değil kontrollü işleme ile evcilleştirme sürecine girildiğini göstermektedir (Helmer ve ark., 2007).

Bu bulgular, geçiş sürecinin bir üretim devrimi olmadığını, doğa ile kurulan ilişkinin yeniden biçimlendirilmesi anlamına geldiğini göstermektedir. Hayvan artıklarının ritüel yapılarla birlikte bulunması, tarım öncesi dönemin inanç sistemlerinin gıda üretim süreçlerini kontrol etmeye başladığını düşündürmektedir. Bu durum, geçişin teknik olmadığını ideolojik bir karar çerçevesinde gerçekleştiğini gösteren ilk ipuçları olarak görülmektedir. Avcılıktan tarıma geçiş sürecinde dikkat çeken en önemli dönüşümlerden biri, mekân kullanımında gözlenen değişim olmuştur. Göçebe hareketliliğe dayalı sistemlerde doğal barınaklar ve geçici yerleşim tipleri görülürken, tarımsal üretimin başladığı evrelerde mekânsal sabitlik ve mimari standardizasyon öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Şanlıurfa bölgesindeki yerleşimler, geçici kamp modellerinden kalıcı yerleşim düzenlerine geçişin morfo-arkeolojik izlerini taşımaktadır.

Özellikle Neolitik'in ilk evrelerinde saptanan yuvarlak planlı, taş temelli barınaklar, zamanla daha köşeli, modüler ve çok odalı yapılara dönüşmüştür. Gusir Höyük ve Nevali Çori gibi örneklerde görülen dik açılı yapı formları, mekânın barınak olarak değil işlevsel bölünmelere göre ayrılmış bir üretim ve saklama birimi olarak organize edildiğini göstermektedir (Rosenberg ve Redding, 2000). Bu yapılar, daha fazla malzeme stoklamayı amaçlamamış, uzun süreli ikamet etmeyi ve yerleşim sabitliğini ifade etmiştir. Buna paralel olarak yapı malzemelerinde de dönüşüm yaşanmıştır. Organik temelli geçici malzemelerin yerine, kireçtaşı, kerpiç ve sıva kullanımı artmıştır. Bu durum hem yapıların dayanıklılığını hem de ritüel-simgesel boyutunu artırmıştır. Örneğin Karahan Tepe'deki oyulmuş yapılar, topografik yüzeye bağlı kalmaksızın form verilen mekânsal bir irade göstermektedir. Bu durum, yer seçiminin artık "geçici kaynak arayışı" ile olmadığını sürekli üretim ve ritüel tekrar üzerinden belirlendiğini göstermektedir (Ayaz, 2023).

Yerleşimlerin mekânsal büyüklüğü de değişime uğramıştır. Tarımsal üretimin başladığı dönemde yerleşimler daha geniş alanlara yayılmış olmasına rağmen fonksiyonel olarak bölünmüş biçimde gelişmeye başlamıştır. Depo alanları, üretim noktaları, ortak alanlar, hatta özel nişler oluşturulmuştur. Bu durum sosyal hiyerarşi ve toplumsal iş

bölümünün artmasına işaret etmektedir. Çakmaktepe 2022 kazılarında saptanan özel yapıların çevresinde açığa çıkan dairesel diziler, tarımsal üretimin simgesel olarak çevrelenerek kontrol edildiğini göstermektedir (Şahin ve ark., 2023). Ayrıca, tarım toplumlarının ayırt edici yönlerinden biri olan süreklilik içeren üretim fikri, mimaride "dönüşlü kullanım" ve "bakım gereksinimi" kavramlarıyla iç içe geçmiştir. Bazı yapıların tabanlarında yenileme katmanları, tamir izleri ve işlevsel eklemeler gözlemlenmiştir. Bu bulgular, mekânın artık "yer" olmaktan çıkarak, sosyal hafızanın mekânı hâline geldiğini ve kuşaklar boyu sürdürülen bir yaşam kurgusuna evrildiğini göstermektedir. Yani avcı-toplayıcılıktan yerleşik tarım toplumuna geçiş, ekonomik bir değişimden ziyade mekânsal düzenin anlamlandırılma biçiminin de yeniden tasarımıdır. Bu tasarım, üretimin sürekliliğini garanti altına almak için fiziksel olarak simgesel sınırların da inşa edildiği bir örgütlenmeyi gerekli kılmıştır. Böylece mekân üretimi barındıran, kimliği inşa eden ve inancı süreklileştiren bir aygıta dönüşmüştür. Tarıma geçiş süreci teknolojik ve çevresel bir değişimi içerdiği gibi derin bir dünya görüşü dönüşümünü ifade etmektedir. Göbekli Tepe ve çevresindeki kült merkezlerinde arkeolojik olarak gözlemlenen ritüel mimari, simgesel hayvan temsilleri ve kolektif sunu pratikleri, gıdanın artık yaşamsal bir gereksinim olmanın yanında ideolojik bir araç olarak da işlev gördüğünü göstermektedir (Dietrich ve ark., 2017).

Tarımsal üretimin doğa ile kurulan doğrudan ilişkiyi değiştirmesi, bu yeni düzene dair mitolojik ve sembolik sistemlerin de yeniden şekillenmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, tarım yalnızca doğanın ürünlerini kontrol altına alma eylemi göstermemiş kozmik düzenin yeniden yapılandırılması olarak da kurgulanmıştır. Göbekli Tepe'deki dikilitaşların çevresinde yer alan hayvan kabartmalarının belirli mevsim döngülerini temsil ettiği öne sürülürken, bunların belirli tarım ritimlerini kutsamak için kullanıldığı görüşü gittikçe ağırlık kazanmıştır (Sweatman ve Tsikritsis, 2017). Ritüel mekanların yoğunlaştığı Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi merkezlerde, hayvan kalıntılarının düzenli biçimde yapı tabanlarına bırakılması, üretim ve kutsallık arasındaki bağın sistemli bir söylem içinde kurulduğunu ortaya koymaktadır. Tahıl öğütme taşlarının törensel alanlarda bulunması, tarımın üretimden başka sunum, arınma ve şükran ritüellerine entegre edildiğini göstermektedir (Peters ve Schmidt, 2004). Bu durum, beslenmenin artık fiziksel olmadığını toplumsal ve ruhani bir düzenleyici hâline geldiğine işaret etmektedir. Bu dönüşüm, toplumsal yapı üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Tarımsal üretimin getirdiği fazla ürün, toplumsal eşitliği bozabilecek bir birikim ve bölüşüm sorunu yaratacağı gibi bu fazla ürünün belirli zamanlarda törensel biçimde yeniden dağıtılması, toplum içinde eşitlikçi söylemin yeniden

üretimini sağlamıştır. Yani tarımın ideolojik temsil biçimleri, bir yandan üretimi kutsarken, diğer yandan sınıfsal gerginlikleri törensel düzlemde yumuşatmayı mümkün kılmıştır (Hayden, 2014). Bu noktada tarım, biyolojik olmaktan başka ahlaki ve politik bir düzeneğin inşasında rol oynamaktadır. Üretimi denetleyen grupların, ritüel yapılar etrafında sembolleştirilmiş olması (örneğin Göbekli Tepe'deki karşılıklı T taşları), bu denetimin ilahi bir onayla meşrulaştırıldığını göstermektedir. Bu model, üretim yapan eller ile yöneten eller arasındaki farkın simgesel olarak kurulduğu ilk sistematik örneklerden biri olabilir (Cauvin, 2000).

3.4. Toplu Avlanma Pratikleri ve Kült Merkezlerinin Fonksiyonu

Toplu avlanma, Neolitik dönem öncesinde ve geçiş sürecinde bir besin temini yöntemi olarak kullanımının dışında ilk sosyal organizasyon modellerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu organizasyonlar, farklı bireylerin farklı görevler üstlendiğini, avın yönlendirildiği, kuşatıldığı, sıkıştırıldığı ve son aşamada fiziksel müdahale ile yakalandığı bir çok-aşamalı eylem zincirini oluşturmaktadır (Bar-Yosef, 1998). Bu zincirin etkinliği, doğal zekâya bağlı kalmaksızın sosyal hafıza, zamanlama ve rol paylaşımına dayanmaktadır. Bu bağlamda toplu av, sosyolojik olarak hem eşgüdüm becerisi hem de güvene dayalı bir iş bölümünü zorunlu kılmaktadır. Avın başarısı, bireysel yetenekten daha çok grubun kolektif refleksinden ve iş birliğinden doğmaktadır. Dolayısıyla av pratiği, ilkel toplumlar için bir tür "toplumsal sınav" işlevi görmektedir. Kim yönlendirici olacak? Kim öne atılacak? Kim paylaşımı düzenleyecek? Bu soruların yanıtı, o topluluğun iç örgütlenmesini görünür kılmaktadır (Hayden, 2014).

Arkeolojik bulgular, bu tür bir örgütlenmenin geçici olmadığını sürekli hale geldiğini göstermektedir. Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerin çevresinde açığa çıkarılan taş setler, yönlendirme duvarları, dar geçitler ve kapan noktaları, bu organizasyonların doğaçlama değil, önceden planlanmış olduğunu ortaya koymaktadır (Ayaz, 2023). Özellikle Karahan Tepe çevresindeki taş sıralamaları ve patikalar, hayvan sürülerinin sistematik olarak yönlendirilip dar alanlara sıkıştırıldığını göstermektedir. Bu durum, av organizasyonlarının belirli zamanlarda ve belirli yerlerde tekrarlanan ritmik toplu faaliyetlere dönüştüğünü göstermektedir. Bu tekrar, topluluğun kolektif hafızasını taze tutmakta, bireyler arası iş birliğini güçlendirmekte ve beraberinde avın sonuçlarını simgesel anlatılara dönüştürmektedir. Bu yönüyle av, hem iş bölümü pratiği hem de sosyal bağlılık testi hâline

gelmektedir. Ayrıca, bu tür kolektif organizasyonlar, belirli liderlik yapılarının veya yönlendirici figürlerin oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Av planlaması ve koordinasyonu, karar verme ve uygulama süreçlerinde belirgin bir uzmanlaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu uzmanlık, daha sonra ritüel liderlik ve kült organizasyon yapılarında temellenen erken otorite biçimlerinin temelini oluşturmaktadır (Dietrich ve ark., 2017). Av, böylece doğa ile değil toplumun kendi iç dengesiyle de mücadelenin zemini olmuştur.

Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi Şanlıurfa bölgesi merkezlerinde ortaya çıkan mimari ve sembolik yapı düzeni, toplu av faaliyetlerinin beslenmeye yönelik bir stratejisi olmadığı kadar ritüel bir performans, hatta daha ötesinde sembolik bir ekonomi pratiği olduğunu düşündürmektedir. Bu merkezlerdeki T biçimli dikilitaşların çevresine yerleştirilmiş hayvan kabartmaları, hayvanların fiziksel varlığının ötesinde anlamlara sahip olduğunu, onların bir tür "totemik simge" olarak kolektif hafızada yer ettiğini göstermektedir (Dietrich ve ark., 2012). Bu noktada, avın ritüelleşme süreci, hayvanın doğal çevredeki rolünden çıkarılarak mitolojik ve ideolojik bir statüye yükseltilmesiyle başlamaktadır. Örneğin yabani sığır, yaban domuzu ve tilki gibi türlerin kabartmalarda sıkça yer alması, sadece avlanabilirlik oranlarına bakılmaksızın, bu hayvanların korku, güç, çeviklik veya bereket gibi kavramlarla özdeşleştirilmiş olmalarına işaret etmektedir (Peters ve Schmidt, 2004). Bu temsil, av hayvanının fiziksel tüketiminin ötesine geçerek, kolektif kimliğin kurulmasında bir araca dönüşmesini sağlamaktadır. Bu kültürel dönüşümün mekânsal karşılığı, özellikle Göbekli Tepe'nin mimarisinde net biçimde gözlemlenmektedir. Anıtsal yapıların merkezinde yer alan iki T biçimli dikilitaş, simgesel bir "karşılaşma" sahnesi kurarken, çevredeki taşların dizilimi, katılımcıları çevreleyen bir tören halkası oluşturmaktadır. Bu dizilim, avın kolektifçe organize edilmediğini, kolektifçe hatırlandığını, temsil edildiğini ve kutlandığını göstermektedir (Notroff ve Dietrich, 2015). Yani av, geçmişin bir anısı olmadığı gibi yeniden inşa edilen bir topluluk tahayyülüdür.

Karahan Tepe'deki insan başı kabartmaları, bu ilişkinin biraz daha antropomorfik boyutunu göstermektedir. Burada hayvan değil, insan bedeni üzerinden sunulan semboller avın artık insan-üstü bir düzenle ilişkili hâle getirildiğini göstermektedir. Bu temsil, avın insanların doğaya üstün gelişi olmadığını, doğanın insanın törenle kontrol ettiği bir güç olarak kurgulanmasına işaret etmektedir (Ayaz, 2023). Böylece ritüel, doğaya değil, onun simgesine yönelik hâle gelmektedir. Bu süreçte av, ekonomik bir yeniden dağıtım sistemine de dönüşmektedir. Av sonrasında yapılan törenlerde etin paylaşımı, gıda bölüşümü ile

kalmamakta, statü, sadakat ve itaatin yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Göbekli Tepe kazılarında bulunan büyük taş kaplar ve servis düzenekleri, bu paylaşımın sadece bir ihtiyaç giderme faaliyeti olmadığını, aksine belirli tören ritüellerine bağlı olarak icra edilen bir dağıtım sistemi olduğunu ortaya koymaktadır (Dietrich ve ark., 2017). Toplu avın bir diğer temel yönü ise, doğal çevreyle taktiksel ilişkiler kurma becerisidir. Güneydoğu Anadolu Neolitiği'ne ait alanlarda avcılıkla ilişkili yapısal kanıtlar, geçici av sahaları ile sınırlı kalmamış, uzun vadeli planlanmış ve yapısal olarak inşa edilmiş av yönlendirme sistemlerinin varlığını göstermiştir. Bu sistemlerin çevresel adaptasyondan çok, kültürel mühendislik ve arazi organizasyonu ile açıklanması gerekmektedir (Clare ve ark., 2023).

Çakmaktepe, Karahan Tepe ve Harbetsuvan gibi alanlarda belgelenen taş duvar hatları, yönlendirme setleri ve geçit biçimindeki kanallar sürü hâlindeki hayvanların belirli noktalara doğru sevk edilmesini sağlamıştır. Bu yapılar, yerel coğrafyanın biçimsel avantajlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Doğaya karşı değil doğayla paralel bir yönlendirme stratejisi üzerine kurulmuştur. Bu durum, avcılığın o dönemde eylemsel olmadığı gibi mekânsal zekâyla örülmüş bir pratiğe dönüştüğünü göstermektedir. Tuzak yapıları, işlevsel olmanın ötesinde sembolik sınırlar da üretmektedir. Belirli alanların avlanabilir, diğerlerinin yasaklı ya da sunuma ayrılmış bölgeler olarak tanımlandığı bir ritüel coğrafya inşa edilmiştir. Bu sınırlar, doğrudan çizilmemiş olsa da, yapıların yerleşimi, taş dizileri ve patikaların yönü üzerinden sezdirilmiştir. Özellikle Sayburç'ta açığa çıkarılan av yönlendirme hatlarının, tören alanlarına çıkan patikalarla birleşmesi, bu sembolik ve işlevsel birlikteliğin açık bir göstergesi olmuştur (Ayaz, 2023).

Bunun ötesinde, yönlendirme sistemleri, toplumsal hafızada sürekli tekrar edilen av ritüellerinin mekânda somut karşılık bulmasını sağlamıştır. Her av, aynı rotadan gerçekleştirilmemiş olabilir, ancak aynı kavramsal yoldan geçmiştir. Bu kavramsal yol, hayvanı değil topluluğu yönlendiren ve beraberinde yer kavramını kutsallaştıran bir sistemdir. Böylece belirli araziler, ekonomik olmadığı kadar törensel ve kutsal statüler de kazanmıştır (Notroff ve ark., 2014). Yönlendirme yapılarının bir diğer sonucu ise topluluklar arasında mekânsal müzakere ve alan paylaşımı gerektirmesi olmuştur. Avın geçeceği patikanın yönetimi, kapanın zamanlaması veya hayvanın yönünü çevirecek müdahale noktalarının kontrolü, farklı grup üyeleri arasında eşgüdüm gerektirmektedir. Bu eşgüdüm, ilkel anlamda bir tür mülkiyet ve erişim hakkı tartışmasının ön aşamasıdır. Mekâna dair bu

tür simgesel mülkiyet, daha sonra yerleşik düzene geçişte ortaya çıkacak olan sınır kavramının ilk nüvelerini oluşturmaktadır (Bar-Yosef, 1998).

Toplu av faaliyetleri, geçici bir üretim biçimi olmadığı gibi Neolitik toplumlar açısından kolektif hafıza inşasının da temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve benzeri kült merkezlerinde yer alan anıtsal yapılar, sadece avdan sonra gerçekleşen törenlerin mekânı olmamış, bu eylemlerin kronik belleğe kazındığı simgesel platformlar olarak inşa edilmiştir (Dietrich ve ark., 2017). Bu bağlamda dikilitaşlar, yapısal ögeler olarak ideolojik temsillerin taşıyıcılarıdır. Hayvan kabartmaları, anatomik detayların ötesine geçerek, belirli türlerin kolektif yaşamda üstlendiği sembolik rolleri görselleştirmektedir. Yabani sığır güç ve meydan okumayı, yaban domuzu kaosu, tilki ise hile ve çevikliği temsil etmektedir. Bu imgeler, gerçek av pratiklerini hatırlatmanın ötesinde, topluluğun etik kodlarını, değer sistemlerini ve sosyal rollerini yansıtan semboller hâline gelmiştir (Sweatman ve Tsikritsis, 2017). Öte yandan, bu simgesel temsiller avı yüceltmekle kalmamakta, onun üzerinden iktidarın, kontrolün ve kutsal bilginin aktarımını da düzenlemektedir. Belirli hayvanların yalnızca belirli yapılarla sınırlı olarak temsil edilmesi, bu mekânların özel törenlere, liderlik figürlerine veya belirli ritüel uzmanlara ait olduğunu düşündürmektedir. Göbekli Tepe'deki çift sütunlu merkezi taşlar arasında kalan boşluk, avın bir geçmiş olay değil, sürekli olarak yeniden kurgulanan bir mitolojik anlatı olduğunu da ima etmektedir (Schmidt, 2012). Bu yönüyle av, biyolojik bir faaliyetten ibaret kalmadığı gibi hafıza, anlatı, otorite ve ideolojiyle iç içe geçen kültürel bir aktöre dönüşmüştür. Avın sahnelenmesi, onun paylaşılması, anıtlaştırılması ve temsil edilmesi, topluluğun kendisini tanımladığı ve geleceğe aktardığı bir kültürel arşiv kurmaktadır. Bu arşiv taşta, toprakta ve törende yer bulmuştur.

3.5. Ekonomik Ağlar ve Yerleşimler Arası Etkileşim

Şanlıurfa bölgesindeki Neolitik yerleşimlerin birbirlerine olan konumsal uzaklıkları ve mekânsal dağılım özellikleri, yalnızca demografik zorunluluklarla açıklanamamaktadır. Karahan Tepe, Göbekli Tepe, Harbetsuvan, Sayburç, Sefer Tepe gibi merkezlerin ortalama 5 ila 10 kilometre aralıklarla yerleşmiş olması, bir tür sistemli ekonomik ve toplumsal koordinasyonun göstergesidir (Ayaz, 2023). Bu mesafe, hem bağımsız üretim yapılmasına izin vermiş hem de kolay erişilebilirlik sayesinde düzenli etkileşim ve bilgi akışını mümkün kılmıştır. Bu tip dağılım, her yerleşimin aynı işlevi görmediğini, bazı yerleşimlerin

uzmanlaşmış üretim merkezleri, bazılarının ise ritüel veya yönetim merkezleri olarak yapılandığını düşündürmektedir. Yani bu sistem, yatay bir organizasyon değil, dikey hiyerarşik olmayan fakat işlevsel farklılaşmaya dayalı bir yapıdır. Örneğin Sayburç'un ikonografik üretim açısından öne çıkması, Karahan Tepe'nin sunu ve akustik düzenekler açısından merkezî bir rol üstlenmesi, bölgesel uzmanlaşmanın arkeolojik izdüşümleri olarak kabul görmektedir (Karul, 2022).

Bu coğrafi organizasyon, insan hareketleri ile kalmamakta, mal, bilgi, hayvan ve sembol dolaşımını da içermektedir. Özellikle çakmaktaşı, obsidyen ve bazalt gibi hammadde türlerinin yerleşimler arasında izlenebilir biçimde dağılmış olması, bu kaynakların hem taşınabilir hem de takas edilebilir olduğuna işaret etmektedir (Özdoğan, 2014). Bu malzeme akışı, bölgede henüz ticaretin kurumsallaşmadığı ancak temel kaynakların sistemli biçimde paylaşıldığı bir erken ağ ekonomisinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ağ mal ve materyal üzerine kurulmamıştır, ritüel pratiklerin benzeşmesi ve mimari tasarımların ortak özellikler taşıması üzerinden de izlenebilir. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Nevali Çori gibi merkezlerde kullanılan taş işçiliği teknikleri, T biçimli sütun formu, hayvan figürleri ve yönsel mimari anlayış, bu yerleşimlerin iletişim ve etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Ortak yapı biçimleri, teknik aktarım olmadığı gibi ortak bir ideolojik ağın varlığını da işaret etmektedir (Notroff ve Dietrich, 2015).

Böylece yerleşimler arası dağılım, birbirinden izole edilen birimlerin toplamı değil belli ölçüde uzmanlaşmış ama birbiriyle ilişkili alt-sistemlerden oluşan bir makro-organizmayı andırır. Bu model, Neolitik dönem için yerel merkezlilik, kültürel uyum ve ekonomik etkileşim açısından daha sonraki dönemlere uzanan bir ilk örüntüyü temsil etmektedir. Erken Neolitik dönemde merkezi yerleşimlerin birbiriyle ilişkilenme biçimlerinden biri, sembolik olarak kalmamış, ekonomik takas sistemleri yoluyla gerçekleşmiştir. Bu sistem, klasik anlamda kurumsallaşmış bir pazar ekonomisinden ziyade ritüel, topluluklar arası bağlılık ve karşılıklılık ilkeleri üzerine kurulu bir "değer dolaşımı" modelini oluşturmuştur (Hayden, 2014). Mal ve hizmetlerin aktarımı, doğrudan ihtiyaçtan öte, sosyal ilişkileri pekiştirmek, bağlılık göstermek ya da törensel yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla yürütülmüştür. Şanlıurfa Neolitiği özelinde, bu tür alışverişin maddi izleri çakmaktaşı, obsidyen, renkli taşlar, kemik işçiliği nesneleri ve tahıl kalıntıları gibi malzemelerde izlenmektedir. Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de bulunan obsidyen parçalarının büyük bölümünün Orta Anadolu veya Doğu Anadolu kaynaklı olması, bu

yerleşimlerin bölgesel olmadığını, daha geniş alanlarla temas hâlinde olduklarını göstermektedir (Cauvin, 2000). Aynı biçimde, Sefer Tepe'de saptanan bazalt taşı işliklerinin diğer merkezlerdeki taş nesnelerle benzerlik göstermesi, malzeme dolaşımının hem yatay hem de yönlü olduğunu düşündürmektedir (Karul, 2022).

Ancak bu değişim biçimi salt araçsal olmadığı gibi mal değişimi, Neolitik dünyada ritüelleşmiş bir ilişki pratiği olarak işlemektedir. Bir yerleşimde elde edilen fazlalık tahıl, av ürünü ya da işlenmiş nesne, diğer bir merkezde bir törenle sunulabilir, karşılığında farklı bir değer birimi alınabilir. Bu sistemde mal bir taşıyıcı olmaktan ziyade anlam, statü ve bağ taşıyan bir iletişim aracı olmuştur (Peters ve Schmidt, 2004). Bu durum, özellikle Göbekli Tepe gibi merkezlerde bulunan büyük ölçekli taş kaplar, sunu düzenekleri ve kırmızı okra izleriyle desteklenmektedir.

Resim 3.2. Neolitik Dönem Kireçtaşı Kap Örnekleri (Bozbay, 2009)

Bu değişim sistemlerinin devamlılığı, yerleşimler arası uzun süreli güven ilişkilerinin varlığına da işaret etmektedir. Çünkü üretim ve dağıtım, kaynak bolluğu ile kalmamakta, bu kaynakların doğru zamanda, doğru kişi ya da gruba aktarılmasıyla anlam kazanmaktadır. Bu durum belli bir toplumsal hafıza, kimlik tanıma mekanizması ve törensel düzen gerektirmektedir. Değişim nesneleri bu açıdan mübadele değil ait olma, tanınma ve

bağlanma nesneleri olarak da kullanılmaktadır. Dolayısıyla sistemin işleyişi beraberinde tüketim davranışlarının ritmikleşmesini ve törenlerle senkronize edilmesini sağlamıştır. Göbekli Tepe'deki büyük ziyafetlerin izleri, etin ortak biçimde tüketilmesi, içki yapımına yönelik kalıntılar ve kurban kalıntılarının yapısal alanlarla ilişkili biçimde gömülmesi, tüketimin toplumsal ilişkilerin doğrudan bir parçası olarak örgütlendiğini göstermektedir (Dietrich ve ark., 2012).

Neolitik dönemin ekonomik etkileşim ağlarını yalnızca fiziksel malzeme akışıyla sınırlandırmak, bu çağın kültürel dinamizmini eksik okumak anlamına gelmektedir. Göbekli Tepe kült çevresindeki yerleşimlerin arkeolojik verileri, bölge halklarının maddi olmadan sembolik ve teknik bilgi taşıyan içerikleri de birbirlerine aktardığını göstermektedir. Bu aktarım, ritüeller, taş işçiliği, ikonografi ve mimari planlama gibi farklı düzlemlerde izlenebilir. Sembollerin dolaşımı, bu dönemde homojen bir ideolojik alanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin T biçimli dikilitaş formu, yalnızca Göbekli Tepe ile sınırlı kalmamıştır. Karahan Tepe, Harbetsuvan ve Sefer Tepe gibi farklı lokasyonlarda da benzer sembolik form ve düzende karşımıza çıkmıştır (Notroff ve ark., 2014). Bu mimari süreklilik, belirli bir estetik tercihin ötesinde, bir anlam çerçevesinin ve ideolojik birlikteliğin yayılımını yansıtmaktadır. Teknik bilginin dolaşımı da bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle taş işçiliği, rölyef yapımı, yüzey kabartması ve kanal oyma tekniklerinin farklı yerleşimlerde benzer ustalık düzeyinde uygulanması, ya aynı zanaatkârların dolaştığını ya da bilgi aktarımının ustalık ağları aracılığıyla sürdürüldüğünü düşündürmektedir. Çakmaktepe ve Sayburç'ta saptanan taş işleme alanlarının organizasyonu, belirli bir teknik geleneğin yerel yeniden üretim biçimleriyle harmanlandığını ortaya koymaktadır (Ayaz, 2023).

Bununla birlikte bazı motiflerin (örneğin gövdesiz hayvan başları, çift yönlü tilki kabartmaları veya spiral çizimler) farklı yerleşimlerde aynı ikonografik disiplin içinde tekrarlanması, sembol sisteminin estetik olmadığı kadar dolaşımı tanımlı bir bilgi formu olarak ele alındığını göstermektedir. Bu dolaşımın, törenler ve mevsimsel buluşmalar aracılığıyla pekiştirildiği tahmin edilmektedir. Yani ritüeller dini değil, epistemik paylaşım zeminleri olarak da işler görmektedir (Dietrich ve ark., 2017). Kültürel kodların paylaşımı, yerleşimler arası koordineli kimlik üretimi de yaratmaktadır. Belirli semboller, ortak anlatılar ve mimari kurgu, yerel toplulukların farklı olmalarına rağmen aynı mitolojik düzlemde birleşmelerini sağlamaktadır. Bu birleşme, çatışmadan çok işbirliğine dayalı bir

sosyal ağ inşa etmektedir. Böylece ekonomik dolaşım, maddi nesneleri değil anlamı, düşünceyi ve teknik disiplini de taşır hâle gelmektedir. Göbekli Tepe kült çevresindeki Neolitik yerleşimler arasında kurulan ekonomik ve sembolik ağlar, zamanla bazı yerleşimlerin diğerlerine göre daha merkezi rolleri üstlenmesine yol açmıştır. Bu merkezileşme, büyüklük veya nüfus yoğunluğuyla kalmamış, ritüel prestij, teknik üretim kapasitesi ve sembolik temsil gücüyle tanımlanmıştır (Dietrich ve ark., 2012).

Göbekli Tepe bu anlamda bölgenin proto-ritüel başkenti gibi konumlanmıştır. Aynı coğrafyada yer alan Karahan Tepe, Sefer Tepe veya Sayburç gibi yerleşimlerle kıyaslandığında, yapısal karmaşıklık açısından değil çok sayıda dikilitaş, rölyef yoğunluğu, hayvan türlerinin çeşitliliği ve tören altyapısı bakımından da ayrıksı bir derinliğe sahiptir (Peters ve Schmidt, 2004). Bu, mekânın simgesel gücünün zamanla ideolojik bir çekim merkezi hâline geldiğini göstermektedir. Buna karşılık, diğer yerleşimlerin bazıları belirli malzeme ya da teknik alanlarda uzmanlaşmış alt merkezler gibi işlev görmüştür. Örneğin Harbetsuvan'ın yönlendirme duvarları ve tuzak mimarisi, onu av stratejileriyle özdeşleşmiş bir işlevsel merkez yaparken, Sayburç, özellikle kabartmalı ikonografi açısından ritüel-işitsel mesajlaşma açısından öne çıkmaktadır (Ayaz, 2023). Bu çeşitlilik, bölgenin yatay bir dağılım yerine merkez-çevre ilişkileri temelinde çalıştığını düşündürmektedir. Merkezî yerleşimlerin yükselişi aynı zamanda toplumsal rollerin ayrışmasına ve ideolojik otoritenin somutlaşmasına zemin hazırlamıştır. Göbekli Tepe gibi bir merkezde, tören yönetimi, taş işçiliği, sunu ritüelleri ve mimari düzenek gibi karmaşık sistemlerin işlemesi, iş bölümünden ziyade ritüel uzmanlık ve bilgi kontrolü anlamına gelmektedir. Bu kontrol, zamanla sembolik bir liderlik biçimi yaratmakta ve diğer yerleşimlerin ona bağlılık göstermesini bekler hâle gelmektedir (Cauvin, 2000). Merkezileşme süreci beraberinde ulaşım ve rota sistemlerini de belirlemiştir. Karahan Tepe ile Göbekli Tepe arasındaki doğal patikalar, ara yerleşimlerin varlığı ve kaynakların paylaşımı, birbirine bağlı kült koridorlarının oluştuğunu ve bu koridorlarda malzeme, ritüel bilgi ve toplumsal statü dolaşımının eşzamanlı sürdüğünü göstermektedir (Notroff ve Dietrich, 2015). Bu veriler ışığında, Neolitik dönemde ekonomik ağların örgütlenmesi kaynak temelli olduğu kadar anlam, sembol ve inanç organizasyonlarına dayalı çok katmanlı bir yapıdadır. Merkezî yerleşimler, çevresindekileri kontrol eden değil onları kendine bağlayan, yönlendiren ve anlamlandıran yapılar hâline gelmektedir. Bu durum Neolitik toplumların üretici olduğu kadar kültür üreticisi olduklarını da göstermektedir.

3.6. Ticaret Yolları, Hammadde Dağılımı ve Sosyal Yapılar

Neolitik dönem boyunca, özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik PPNA ve PPNB evrelerinde hammadde kaynaklarına erişim, yerleşimlerin sürdürülebilirliği ve geniş çaplı ekonomik ilişkilerin kurulması açısından belirleyici bir faktör olmuştur. Bu döneme ait arkeolojik veriler, Şanlıurfa merkezli yerleşimlerin stratejik biçimde hammadde çeşitliliğine yakın bölgelerde kurulduğunu ve bu kaynakların uzun mesafeli taşınabilirliğe uygun biçimde işlendiğini ortaya koymaktadır (Özdoğan, 2014). Bölgedeki temel hammaddeler arasında çakmaktaşı, obsidyen, bazalt, kalker ve hayvan kemikleri yer almaktadır. Çakmaktaşı neredeyse tüm yerleşimlerde alet üretiminde tercih edilmiştir. Ancak özellikle Göbekli Tepe ve Karahan Tepe kazılarında saptanan çakmaktaşı türlerinin Urfa çevresi dışında kalan kaynaklardan getirilmiş olması, erken dönemde dahi malzeme taşımacılığı yapılabildiğini göstermektedir (Dietrich ve ark., 2012). Aynı durum, Karahan Tepe'de bulunan obsidyen örneklerinin Doğu Anadolu'daki Bingöl-Nemrut bölgelerine ait olmasıyla da desteklenmektedir. Bu durum, Neolitik yerleşimlerin yalnızca yerel kaynaklara bağlı olmadığını kaynak çeşitliliğini yönetebilen ve stratejik olarak dağıtabilen bir ekonomik yapının oluşmaya başladığını düşündürmektedir. Taşınabilirlik fiziksel olduğu kadar topluluklar arası ilişkiler bağlamında da okunmalıdır. Zira bu tür hammaddelerin taşınması, yol bilgisi, güvenli geçiş rotaları, mevsimsel zamanlama ve eşgüdüm gerektirmektedir. Bu durum demektir ki, ham madde taşımacılığı, bilgi dolaşımını ve sosyal organizasyonu da beraberinde getirmektedir (Notroff ve Dietrich, 2015).

Ayrıca farklı hammaddelerin mekânsal olarak farklı topluluklarla özdeşleşmesi, bölgesel uzmanlaşma ve değişim ilişkilerinde ekonomik rol dağılımı yaratmaktadır. Örneğin obsidyenin kaynak noktalarına yakın topluluklarca işlenip uzak merkezlere taşınması, bu grupların lojistik sağlayıcılar veya dağıtıcı merkezler hâline gelmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, hammadde dağılımı coğrafi olmanın dışında sosyo-ekonomik konumlanma haritası olarak da değerlendirilebilir (Cauvin, 2000). Neolitik dönemin ticaret öncesi ekonomik yapısı, resmi yollarla değil doğa koşullarıyla şekillenmiş esnek, geçici ve yürüyüş temelli ağlar üzerinden işlerlik kazanmıştır. Bu bağlamda, Şanlıurfa Neolitiği özelinde yerleşimler arasındaki doğal patika ağları, dere yatakları, plato geçişleri ve vadi hatları, erken dönem takas rotalarının en önemli taşıyıcıları olarak değerlendirilmelidir (Ayaz, 2023).

Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Sefer Tepe gibi merkezlerin birbirine olan coğrafi konumları, bu merkezler arasında ideolojik olduğu kadar aktif bir lojistik iletişim olduğuna

işaret etmektedir. Her bir yerleşim, 5-10 kilometrelik mesafelerde yer almakta ve aralarındaki doğal geçitler genellikle vadileri, yumuşak yokuşları veya su kaynaklarına paralel rotaları izlemektedir. Bu rotalar, yürüyüşle birkaç saatte geçilebilecek mesafelerde olduğundan, taşınabilir malzeme akışı kadar insan hareketliliğini de teşvik etmiştir (Özdoğan, 2014). Bu ağlar malzeme ile kalmamış, ritüel objeler, bilgi, haber ve kimlik taşınmasında da işlev görmüştür. Ritüel objelerin merkezden çevreye ya da tersi yönlü dolaşımı, bu ağlar üzerinde dönemsel göçebelik, tören seyahatleri ve mevsimlik ziyaretler biçiminde örgütlenmiş olabilir. Özellikle Göbekli Tepe'deki anıtsal yapıların karmaşıklığı ve yoğun kullanımı, bu mekânların yerleşik halk tarafından kullanıldığı gibi bölgedeki diğer topluluklar tarafından da düzenli olarak ziyaret edildiğini düşündürmektedir (Dietrich ve ark., 2012).

Doğaya bağımlı olan bu sistem, belli noktaların zamanla daha çok kullanılmasına yol açmıştır. Bu durum erken yolların belirginleşmesine ve hatta rotaların ritüel içerik kazanmasına neden olmuştur. Bazı geçitlerin yalnızca belirli mevsimlerde ya da tören günlerinde kullanılması, bu yolları ulaşım olarak değil hafıza ve aidiyet nesnesi hâline getirmiştir. Böylece, rotalar ekonomik olarak kalmamış, kültürel arşiv işlevi de görmüştür (Notroff ve Dietrich, 2015). Bu hareketliliğin düzenlenmesi için grup içi mutabakat kadar grup dışı tanıma ve yönlendirme sistemleri de gelişmiştir. Yerleşimler arasında konumlanan doğal sınırlar, taş dizileri, izlek işaretleri ve hayvan figürleri, bu ağların yönünü ve anlamını belirleyen simgesel navigasyon araçları işlevi görmüş olabilir. Bu yapılar, yön göstermekle kalmamış "kimin alanına girildiğini" de bildirerek topluluklar arası iletişim protokollerini de şekillendirmiştir. Neolitik dönemde ekonomik gücün temel göstergelerinden biri, sahip olunan kaynaktan ziyade o kaynağa süreklilik içinde, ayrıcalıklı biçimde erişme imkânıdır. Özellikle Şanlıurfa Neolitiği gibi kompleks kült alanlarında belirli yerleşimlerin çakmaktaşı, obsidyen ya da bazalt gibi hammaddelere erişim konusunda daha avantajlı pozisyonda olması, bölgesel bazda hiyerarşik etkileşim biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır (Peters ve Schmidt, 2004).

Bu avantajın salt coğrafi yakınlıkla açıklanamayacağı örnekler, özellikle Karahan Tepe ve Göbekli Tepe bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu merkezlerde bulunan yüksek kaliteli ve uzak kaynaklı hammaddeler, temin edildiği gibi seçici birikim ve kullanım pratiğini de işaret etmektedir. Örneğin, Karahan Tepe'deki bazı taş işçiliklerinin, aynı tip malzeme bölgede yaygınken yalnızca seçkin yapılarda kullanılması, hammaddenin kullanım

yoluyla statü üreten bir nesneye dönüştüğünü göstermektedir (Ayaz, 2023). Bu farklılaşma, belirli grupların ya da figürlerin bu kaynakları kontrol etmesiyle ilgilidir. Malzemenin kullanım alanı ritüel, mimari veya araçsal olabilir. Ancak her durumda, kaynak üzerinde kurulan tasarruf, dolaylı olarak sosyal otoritenin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Özellikle Göbekli Tepe'deki çift sütunlu anıtsal yapıların merkezî taşlarının, diğerlerinden daha işlenmiş, daha büyük ve daha sembolik içerikli olması, kaynağın kontrolüyle ideolojik üstünlüğün iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır (Notroff ve Dietrich, 2015). Buna paralel olarak, uzmanlaşma kavramı devreye girmektedir. Hammadde işçiliği, özellikle taş kabartma, rölyef, alet yapımı gibi teknikler, malzeme erişimi ile kalmamakta, bu erişimi bilgiye dönüştürme kabiliyetini de ortaya çıkarmaktadır. Bu bilgiye sahip olan birey ya da gruplar, diğerlerine göre farklılaşır, ritüel roller üstlenir ya da teknik otoriteye dönüşebilir. Dolayısıyla bilgi ve malzemenin birleştiği bu alanlar, hem ekonomik hem sembolik bir sınırlamanın inşa edilmesine imkân tanımaktadır (Cauvin, 2000).

Bu durum hammaddeye erişimin sınırlandırılmasıyla oluşan kültürel alan belirleme stratejilerinin gelişmesini de beraberinde getirmektedir. Belirli taş türlerinin sadece belirli yapılarda ya da gruplarda kullanılması, erişim hakkını bir tür toplumsal aidiyetin göstergesi hâline dönüştürmüştür. Bu durum doğal kaynakları, kültürel ayrışma ve statü sembolü olarak konumlandırmaktadır. Neolitik dönemde yerleşimler arasında gelişen ekonomik ilişkiler, nesnelerin değil, kavramların, bilgilerin ve otorite yapılarının da dolaşımını sağlamıştır. Bu nedenle "ağ" kavramı, fiziksel alışverişin ötesinde, kültürel lojistiğin temel taşıyıcısı olarak ele alınmalıdır. Göbekli Tepe kült çevresindeki merkezlerin karşılaştırmalı analizi, bilgi ve güç dolaşımının somut mimari ve sembolik formlarla nasıl kurumsallaştığını göstermektedir (Dietrich ve ark., 2017). Özellikle anıtsal mimari öğelerin yerel değil, bölgesel ortak bir tasarım dili içinde inşa edilmesi, ortak bir ritüel teknik ve kozmolojik çerçevenin dolaşımını düşündürmektedir. "T" biçimli dikilitaşlar, hayvan sembolleri, soyut geometrik motifler ve yönsel planlamalar, bu bilgi sisteminin her yerleşimde yeniden işlenip mekânsallaştırıldığına işaret etmektedir. Bu tarz bir mimari-ritüel ağ, biçimsel olmadığı gibi anlam ve norm taşıyan bir sistemdir (Cauvin, 2000).

Bu normların yayılımı, belirli merkezlerin diğerlerine göre daha yoğun bilgi ve sembol üretme kapasitesine sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada Göbekli Tepe, bir tören alanı olmanın dışında ritüel bilginin, kutsal temsilin ve yönetsel normların kodlandığı bir epistemolojik merkez olarak işlev görmektedir. Karahan Tepe, Sayburç ve Harbetsuvan gibi

yerleşimlerde bu bilgilerin yeniden yorumlanması veya adapte edilmesi, ağ içinde merkez-çevre ilişkilerini daha belirgin kılmaktadır (Karul, 2022). Bu ideolojik lojistik bir güç dağıtım biçimidir. Belirli yerleşimlerin ritüel düzenekler, sunu platformları ya da teknik bilgiye erişim açısından diğerlerine göre daha avantajlı olması, topluluklar arası yönlendirme kapasitesini artırmaktadır. Bu durum, açık bir hiyerarşi değilse bile, en azından otoritenin asimetrik dağıldığı bir etkileşim modeli yaratmaktadır. Gücün merkeziyet kazandığı bu yapılar, sadece fiziksel mal akışını değil normatif düzenlemelerin dolaşımını da sağlamaktadır (Notroff ve ark., 2014).

Bu noktada ağ yapısı, ekonomik ve sembolik alanlarla sınırlı kalmamış, sosyal ilişkilerin biçimlenmesi, hafıza düzeneklerinin kurulması ve kimlik anlatılarının yaratılmasında da işlevsel hâle gelmiştir. Hangi merkezden hangi motifin, hangi ritüel uygulamanın yayıldığı, kültürel sürekliliğin güzergâhlarını tanımlamaktadır. Bu nedenle ağlar, sadece taşıma ile kalmamış, yeniden üretme ve meşrulaştırma işlevi görmüştür.

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Şanlıurfa Neolitik yerleşimleri, bölgesel düzeyde olmadığı kadar kültürel tarihsel dönüşümün kronolojik ve mekânsal katmanları açısından da özgün bir yapı ortaya koymaktadır. Yerleşimlerin dağılımı, mimari organizasyon biçimleri ve T biçimli dikilitaşlar üzerinden okunan sembolik anlatılar, kültürel yapıların zaman içerisinde nasıl biçimlendiğini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe ve benzeri merkezlerde açığa çıkarılan yapılar, mimarlığın işlevsel olmanın dışında simgesel, ritüel ve ideolojik yönlerini de içeren bir bütünlük taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda kültürel değerlendirme arkeolojik verilerin betimlenmesiyle sınırlı kalmamakta, verilerin anlam dünyasında nasıl yer bulduğu, mekânla nasıl bütünleştiği ve toplumların inanç sistemleriyle hangi düzlemde örtüştüğü sorularını da gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu değerlendirme, Şanlıurfa Neolitik yerleşimlerini sıradan yerleşim alanları olarak görmemekte, birer kült merkezi, sosyal düzen kurucu ve kolektif hafıza taşıyıcısı olarak ele almayı gerekli kılmaktadır.

Göbekli Tepe, Nevali Çori ve Karahan Tepe başta olmak üzere birçok yerleşim alanında yer alan T biçimli dikilitaşlar, mimaride merkezi konumda yer almakta ve çevrelerinde çember veya oval planlara göre şekillenmiş taş dizileriyle desteklenmektedir. Bu mimari düzenleme, yapının fiziksel işlevinin dışında sembolik bir anlam taşıdığını göstermektedir. Dairesel planlı yapılarda çift dikilitaşın tam merkezde yer alması, bu taşların yapının taşıyıcısı olmadığını, topluluğun sembolik merkezini temsil ettiğini işaret etmektedir. T biçimli taşların yüzeylerinde yer alan kabartmalar (eller, kemerler, tilki, domuz, yılan gibi hayvan figürleri) taşların antropomorfik bir anlam içerdiğini düşündürmektedir. Bu taşların her biri, belirli bir figürü, ruhu, sosyal statüyü veya kozmolojik varlığı temsil etmektedir. Bu temsil biçimi, mimarlığın barınma ile sınırlı kalmadığını, toplumun sembolik düzenini ifade eden bir anlatı aracı olduğunu göstermektedir. Yapıların giriş, yönelim ve eksenel simetri özellikleri, bu taşların bilinçli bir şekilde belirli anlamlar yüklenerek konumlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Dikilitaşlar üzerinde yer alan figüratif kabartmalar, Neolitik toplulukların sembolik evrenini anlamada önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Göbekli Tepe'de yer alan tilki, akbaba, yaban domuzu, kartal, kurt ve yılan gibi hayvan figürleri yaşam, ölüm, yeniden doğuş ve doğa-insan ilişkisi gibi temel kavramlarla ilişkilidir. Bu figürler estetik bir tercih

olmadığı gibi mitolojik, kozmik ve sosyal anlamlar taşıyan bilinçli anlatım biçimleridir. Semboller üzerinden aktarılan kolektif hafıza, bu toplulukların sosyal uyumu ve kimlik üretimi açısından merkezi bir rol oynamıştır. Her figür, toplumun ortak değerlerini, inançlarını ve davranış biçimlerini yeniden üretmiş, bireyin değil, topluluğun ön plana çıktığı bir anlatı düzlemi kurmuştur. Bu bağlamda ikonografik dil, Neolitik dönemin en belirgin sosyal iletişim araçlarından biri hâline gelmiştir.

Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi merkezlerdeki mimari yapıların ritüel amaçlı kullanıldığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Bu yapılar, günlük yaşamdan izole edilmiş, belirli zamanlarda toplu olarak ziyaret edilen kutsal alanlar şeklinde kurgulanmıştır. Dairesel planlı yapılardaki oturma platformları, merkezdeki çift dikilitaş ve çevredeki taş dizileri, ritüelin sahnelenmesine uygun bir düzenleme oluşturmaktadır. Bu tür yapılar, kolektif eylemin sahnelendiği, inanç sistemlerinin pratikleştirildiği ve toplumsal birlikteliğin pekiştirildiği alanlar olarak değerlendirilmektedir. Ritüeller yalnızca dini inançlarla sınırlı kalmamıştır. Kolektif yemekler, av törenleri, gömme ritüelleri ve mevsimsel kutlamalar gibi sosyal faaliyetler, bu yapılar etrafında organize edilmiştir. Bu etkinlikler, bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendirirken beraberinde hiyerarşi, görev dağılımı ve statü farklarını da meşrulaştıran mekanizmalara dönüşmüştür.

Neolitik dönemin erken evrelerinde sosyal eşitlik fikri, uzun süre bilimsel literatürde temel kabul olarak görülmüştür. Ancak Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve benzeri kült merkezlerinde ortaya çıkan arkeolojik veriler, bu düşüncenin yeniden değerlendirilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle T biçimli dikilitaşların sayıca fazla oluşu, işlenme kalitesi ve taşıma süreci, iş gücünün organize edildiğini, teknik bilgiye sahip grupların varlığını ve kolektif planlama süreçlerinin işletildiğini göstermektedir. Bu organizasyonun yürütülmesi, eşitlikçi bir yapıdan çok, belirli kişilerin veya grupların yönlendirici konumda olduğunu düşündürmektedir. Özellikle ritüel alanlara erişim biçimi, yapıların merkezine yakın alanlara yerleştirilmiş figüratif taşlar ve belirli hayvan motifleriyle özdeşleştirilen mimari öğeler, hiyerarşik bir sosyal yapı modelinin mekâna yansıtıldığını ortaya koymaktadır. Topluluğun belirli bireyleri ya da grupları tarafından yönetilen bu mimari üretim süreci, ritüel iktidar ile toplumsal statünün iç içe geçtiğini göstermektedir. Dikilitaşların bazılarına kazınan eller, kemer izleri, kol figürleri ve diğer insana ait sembolik detaylar, taşların birer bireyi değil, bir sosyal otoriteyi veya kolektif ruhu temsil ettiğini düşündürmektedir. Bu temsil biçimi, sosyal yapının sembolik dille mimariye yansımasıdır. T biçimli taşların çoğu, yapının merkezine

yerleştirilmiş ve çevresindeki taşlarla karşılıklı bakışım içinde konumlandırılmıştır. Bu düzenleme, ritüelin merkezinin aynı zamanda toplumsal merkez olduğunu da işaret etmektedir. Göbekli Tepe'de olduğu gibi, bazı yapıların belirli bölümlerinin diğerlerinden daha yüksekte inşa edilmiş olması veya dikilitaşların boyutlarının farklılaşması, sosyal farklılıkların mimariyle ifade edildiği anlamına gelmektedir. Bu anlamda dikilitaşlar, yalnızca kutsal semboller olarak kalmamış, sosyal rol ve statü farklılıklarının taşlaşmış temsilleri olarak değerlendirilmiştir.

Şanlıurfa bölgesindeki Neolitik merkezlerin coğrafi dağılımı, ekolojik zorunluluklara bağlı olmadan sembolik ve kültürel tercihlere dayalı bir mekânsal örgütlenme modelini yansıtmaktadır. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Sayburç ve diğer yerleşimler arasındaki mesafe genellikle 5-10 kilometre civarında bulunmaktadır. Bu mesafe, ekonomik gerekçelerle açıklanabileceği gibi ritüel merkezlerin birbirine görünür olması, sınırların belirlenmesi ve yerleşim aidiyetlerinin kültürel olarak tanımlanması açısından da işlevseldir. Bu düzenli mesafeler, bir tür bölgesel ağın varlığına işaret etmektedir. Kült yapılar, bireysel toplulukların değil, daha geniş bir kültür havzasının ortak anlatı ve ritüel kodlarını taşıyan mekânlara dönüşmüştür. Her bir yerleşim, aynı kültürel anlatının farklı yorumlarını içermekle birlikte, temel ikonografi, mimari planlama ve sembol dilinde ortaklıklar barındırmaktadır. Bu ortaklıklar, söz konusu merkezler arasında doğrudan veya dolaylı bir iletişim ağının bulunduğunu düşündürmektedir. Yerleşimlerin ritüel merkezleri arasında taş malzeme tipi, işçilik benzerliği ve figüratif sembollerdeki tekrar, bu kültürel iletişimin somut izlerini oluşturmaktadır. Nevali Çori'deki T biçimli taşlarda görülen el figürleri ile Göbekli Tepe'deki benzer semboller arasındaki stilistik paralellik, sadece tesadüfle açıklanamamaktadır. Bu durum, mimari teknolojinin, sembol dilinin ve kültürel hafızanın belirli bir merkezden diğerlerine aktarıldığını göstermektedir. Bölgesel etkileşimi destekleyen bir diğer unsur da, yerleşimlerde kullanılan ikonografik repertuarın tekrarlayan biçimi olmuştur. Yılan, tilki, akbaba, yaban domuzu ve kartal figürleri, yalnızca bir merkezde bulunmamakta, birçok yerleşim yerinde görülmektedir. Bu figürlerin düzenli olarak benzer yerleşim düzenlerinde ve ritüel yapıların merkezinde konumlandırılması, bölgesel kültürel ağın ritüel içerikli bir koordinasyonla desteklendiğini düşündürmektedir. Bu yönüyle Şanlıurfa merkezli Neolitik kültür, bağımsız yerleşimlerden daha çok etkileşim içinde bulunan bir kültürel sistemden oluşmaktadır.

Şanlıurfa bölgesindeki Neolitik yerleşimlerin kültürel yapısı, klasik yerleşim kavramının ötesinde ritüel, sembolizm ve sosyal hafıza kavramlarıyla iç içe geçmiş bir yaşam pratiğini ortaya koymaktadır. Bu yapı, maddi kültürün yanında, mimari planlama, ikonografik anlatı ve kolektif organizasyon biçimleriyle de tanımlanmaktadır. Göbekli Tepe ve benzeri kült merkezlerinin mimari karakteri, geleneksel yerleşim formlarından belirgin şekilde ayrışmaktadır. Bu merkezlerde barınma alanlarına değil, kült yapılarının yoğunluğuna rastlanması, Neolitik dönemde belirli bölgelerin sadece ritüel pratikler için düzenlenmiş olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi vs. gibi yerleşimler yaşama değil, temsil etmeye yönelik bir mimarlığın izlerini taşımaktadır. Temsil edilen değerlerin başında doğa ile insan arasındaki ilişki, sosyal rol dağılımı ve ölüm sonrası varoluş gibi kavramlar yer almaktadır. Bu kavramların taşlara, yapıya ve sembollere kodlanmış olması, söz konusu toplumların bilişsel kapasitesinin ileri düzeyde olduğunu göstermektedir. Neolitik dönemde yaşanan bu kültürel dönüşüm, teknolojik bir yenilenme süreci olmanın dışında zihinsel ve simgesel bir devrim yaratmıştır. Söz konusu devrim, doğrudan Göbekli Tepe kültürü üzerinden okunabilir. Bu merkezde yer alan dikilitaşlar, kozmik düzenin, sosyal organizasyonun ve kolektif bilinçaltının maddi temsili hâline gelmiştir. Sütunların düzenleniş biçimi, figüratif anlatılar ve kullanılan hayvan motifleri, yalnızca bir anlatı kurmakla kalmamakta, bu anlatının mekânsal ve simgesel kodlarını da ortaya koymaktadır. Göbekli Tepe'nin farklı yapılarında gözlemlenen mimari dizilim ve figüratif süreklilik, belirli bir kültür mantığıyla açıklanmaktadır. Bu mantık, ritüelin sahnelendiği bir tiyatro alanı gibi işleyen bir mimari örüntü oluşturmaktadır. Her yapı, merkezde yer alan çift dikilitaşın etrafında konumlanmış taşlarla çevrelenmiştir. Bu düzen, yön, ışık ve hareketin de kurgulandığı bir ritüel sahnesini işaret etmektedir. Göbekli Tepe'deki Enclosure D yapısında yer alan 43 numaralı dikilitaş (Akbaba Taşı), bu anlatının sembolik merkezlerinden en bilinen ve belirgin olanıdır. Burada betimlenen hayvanlar, geometrik şekiller ve olası astronomik hizalanmalar, toplumun evreni anlama biçimiyle sosyal düzen arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir. Bu kültürel örüntünün sembolik olmadığı gibi sosyal ve politik bir yapı ürettiği görülmektedir. Dikilitaşların belirli bireyleri değil, kolektif figürleri temsil etmesi, bireyin değil, topluluğun kutsanmasına dayalı bir anlayışı ortaya koymaktadır. Bu yapı, hiyerarşiyi meşrulaştıran bir kültürel araç olarak işlemektedir. Ritüel, sosyal düzenin kurucu öğesi hâline gelirken, bu düzenin temsili mimariyle sabitlenmiştir. Böylece Göbekli Tepe kültür çevresi, ritüel pratiğin mekânı haline gelmiş, toplumsal belleğin biçimlendiği bir hafıza alanı oluşturmuştur.

Şanlıurfa merkezli Neolitik yerleşimlerin kültürel dinamikleri, tek yönlü bir gelişim modeliyle açıklanamamaktadır. Bu dinamikler, ritüel, ikonografi, mekânsal organizasyon, avcılık ve kozmolojik tahayyül gibi çok katmanlı ve birbiriyle iç içe geçmiş unsurların birleşiminden oluşmaktadır. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve diğer merkezlerde görülen mimari örüntüler ve figüratif semboller, bu kültürel bileşenlerin eş zamanlı olarak işlediğini göstermektedir. Neolitik yerleşimlerin kültürel yapısı, sembolizm ile fiziksel mekân arasında kurulan doğrudan ilişkiyle tanımlanmaktadır. Bu yerleşimler, sıradan bir üretim-tüketim merkezinden ziyade kolektif hafızanın, inanç sistemlerinin ve sosyal düzenin temellendirildiği mekânlar olarak şekillenmiştir. Söz konusu yapı, sadece Şanlıurfa coğrafyasıyla sınırlı kalmamıştır. Yakındoğu Neolitiği'nin geneline etki etmiş, kültürel yayılımın merkezlerinden biri olmuştur. Sonuç olarak, Şanlıurfa Neolitik kültürü mimari, ikonografi ve sosyal örgütlenme üzerinden okunduğunda, yalnızca erken yerleşimcilik ile kalmamış kolektif temsil biçimlerinin de kurucu örneğini sunmuştur. Bu yapı, insanlık tarihindeki en eski ve en kapsamlı kültürel örgütlenmelerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bir başka hususta, Neolitik dönem boyunca Şanlıurfa merkezli yerleşimlerin ekonomik kurgusu, tarımdan önce av ekonomisine dayalı bir temelle yapılandırılmıştır. Bu yapı yalnızca gıda teminiyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda ritüel, sosyal dayanışma ve mekânsal planlama ile bütünleşik olarak işlev görmüştür. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi merkezlerdeki av hayvanı kalıntıları, ikonografik temsillerle örtüşen sistemli bir av organizasyonunu ortaya koymaktadır. Bu organizasyonun mekâna doğrudan yansıması, avcılığın geçim aracı olmadığını, düzenleyici bir güç olduğunu göstermektedir. Hayvan türlerinin belirli yapı gruplarında yoğunlaşması, tür seçimiyle mekânsal tercih arasında kurulan planlı ilişkiye işaret etmektedir. Yaban domuzu, ceylan, tilki ve boğa gibi türlerin özellikle belirli yapılarla özdeşleştirilmiş olması, ekonomik faaliyetlerin tüketim aracı olmasının dışında temsiliyet boyutuna da sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Göbekli Tepe'nin çevresel konumu, düzlüklere hâkim bir yükselti üzerinde konuşlanmıştır. Bu tercih, savunmadan çok çevre kontrolüne yöneliktir. Hayvanların göç yollarını ve suya yönelim hatlarını gözlemleyebilmek, etkin bir av yönetimi için gereklidir. Yerleşimlerin çoğunun daha önce belirtildiği üzere yaklaşık 5-10 km aralıklarla planlanmış olması, bu kontrolün sürdürülebilir şekilde uygulanmasını sağlayan stratejik dağılım

modelini ortaya koymaktadır. Karahan Tepe, Harbetsuvan ve Sefer Tepe gibi yerleşimlerin benzer yüksekliklerde ve benzer habitatlara hâkim konumda yer alması, bu modelin tesadüf olmadığını göstermektedir. Tuzak kurulumunun, av yönlendirme hatlarının ve göç mevsimlerinin önceden planlandığı anlaşılmaktadır. Mekânla hayvan davranışı arasında kurulan bu bağlantı, yerleşimlerin doğal peyzajı bir ekonomik düzleme dönüştürmesini sağlamaktadır. Tuzak bölgelerinin su kaynaklarına yakın konumlandırılması, hayvanların davranış desenlerinin okunabildiğini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda yerleşimlerin tuzak merkezleriyle arasındaki mesafenin düzenli olması, günlük hareketlilik planlamasına olanak tanımıştır. Bu planlama, Neolitik toplulukların doğayı sadece kullanmadığını, yapılandırdığını da göstermektedir.

Şanlıurfa çevresindeki arkeolojik kazılarda belirlenen taş dizileri, yüzlerce metre boyunca uzanan V formundaki yönlendirme hatları ile karakterize olmuştur. Bu hatlar, hayvan sürülerini dar bir geçide veya çukura yönlendirerek av sürecini merkezileştirmiştir. Göç yollarına paralel inşa edilen bu yapılar, mimari bilgi ve çevresel okuryazarlık düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Tuzakların çoğu, doğal topografyayla entegre biçimde inşa edilmiştir. Derin vadiler, doğal çıkmazlar ve eğimli araziler sistematik olarak değerlendirilmiştir. Yönlendirme taşları sabitlenmiş, bazı noktalarda kabartmalı figürlerle işaretlenmiştir. Bu işaretler, hayvan yönlendirmesi dışında, ritüel kodlamalara da sahiptir. Cakmaktepe'de belgelenen taş dizileri, hem fiziksel hem de sembolik bir yönlendiriciliği temsil etmektedir. Tuzakların belirli ritüel alanlara açılıyor olması, mekânın çok işlevli bir düzende kurulduğunu göstermektedir. Yapılar sadece av için yapılmamış, av sonrasındaki kolektif etkinlikler için de tasarlanmıştır. Taş duvarlar ile kült yapılar arasındaki bağ, ekonomik faaliyetlerin mimariyle bütünleşik biçimde tasarlandığını ortaya koymaktadır. Av faaliyetleri, Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşimlerde bir ekonomik gereklilik olarak görülmemiş, topluluğun sosyal dokusunu kuran temel eylem biçimi olarak şekillenmiştir. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Çakmaktepe gibi merkezlerde av kalıntılarının kült yapıların yakınında bulunması, bu eylemin kolektif yaşamın merkezine yerleştiğini göstermektedir. Avcılık, grup içinde koordinasyon, bilgi aktarımı ve görev dağılımı gerektirmektedir. Bu bağlamda av faaliyetleri, topluluğun organizasyon yapısını güçlendiren bir üretim biçimi olarak işlev görmektedir. Av etkinlikleri ile ritüel yapılar arasında kurulan mekânsal ilişki, avın bir sosyal statü, aidiyet ve hafıza üretimiyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Yaban domuzu, sığır, tilki ve ceylan gibi hayvanların sistematik biçimde belirli yapıların çevresinde temsili, bu türlerin kolektif temsil aracı olarak işlevselleştirildiğini göstergesi

olmuştur. Özellikle yanmış hayvan başları ve kemik parçalarının özel yapı alanlarında bulunması, avın sosyal hafızaya kazınan bir performans biçimi olarak düzenlendiğini kanıtlamaktadır. Av organizasyonunun karmaşıklığı, bireyler arası rol ayrımını gerektirmektedir. Hayvanın izini süren, tuzağı kuran, öldürme görevini üstlenen ve sonrasında ritüeli yöneten aktörlerin ayrışması, bu toplumlarda görev hiyerarşisinin varlığına işaret etmektedir. Bu durum, av sürecini ekonomik olarak değil, sosyal bir örgütlenme alanı hâline getirmiştir. Bununla birlikte, av başarılarının ortak kutlamalara dönüştürülmesi, grubun dayanışma mekanizmalarını pekiştirmektedir.

Av faaliyetlerinin ritüelleştirilmesi ise, Şanlıurfa Neolitiği'nde kültürel kodlama biçimi olarak değerlendirilmektedir. Göbekli Tepe ve Karahan Tepe'de bulunan hayvan kabartmaları, avlanılan türlerin yanında, bu türlerin kutsal temsile dönüştürüldüğü simgeleri göstermektedir. Tilki figürlerinin merkezî sütunlara işlenmesi, bu hayvanın fiziksel olmadığı kadar ruhani bir konumda yerleştirildiğini göstermektedir. Bu temsiller, avın ritüel statü kazandığını, mekânsal düzen içinde kutsal alanla ilişkilendirildiğini kanıtlamaktadır. Cakmaktepe'de bulunan yanmış yabani sığır kafası ve boynuzları, ritüel alan içinde gömülü olarak saptanmıştır. Bu buluntu, ekonomik faaliyet ile ritüel pratiğin mekânsal olarak iç içe geçtiğini göstermektedir. Hayvanın sadece öldürülmediği, özel bir seremoni ile kolektif belleğe işlendiği anlaşılmaktadır. Bu düzen, üretimin ruhani ve sosyal anlamlarla pekiştirildiği bir işleyişi yansıtmaktadır. Ritüelin bu yapıya entegre edilmesi, ekonomik faaliyetin kutsal değer taşımasına neden olmuştur. Bu kutsallaştırma süreci, toplumun değer sistemini şekillendirmekte, üretimi yalnızca geçimlik değil, meşruiyet ve itaat aracı olarak da konumlandırmaktadır. Böylece av ekonomisi, topluluğun ideolojik yapısını kuran temel etkenlerden birine dönüşmüştür.

Av organizasyonu yapılırken, bireysel değil kolektif bir faaliyet biçiminde uygulanmıştır. Bu yapı, iş bölümünü zorunlu kılmaktadır. Tuzak hazırlığı, iz takibi, hayvan yönlendirme, öldürme ve işleme gibi aşamalar farklı becerilere sahip bireylerin katılımını gerektirmektedir. Bu çok katmanlı yapı, görev temelli sosyal ayrışmayı beraberinde getirmektedir. Özellikle bu ayrışmanın, kült yapılar çevresindeki pozisyonlara göre mekânda da iz bırakması, sosyal rollerin mimariye işlendiğini göstermektedir. Göbekli Tepe'deki ritüel yapıların bazı bölümlerinde özel işaretli taşlara rastlanmış olması, belirli grupların ya da bireylerin av sonrası etkinliklerde temsil edilmesini sağlamaktadır. Bu temsil, simgesel değerlerin bireysel nitelik kazanmasına olanak vermiştir. Bununla birlikte, av sürecine

katılım düzeyine göre sosyal saygınlık kazanıldığı, hayvan temsillerinin birer kimlik işareti olarak işlev gördüğü düşünülmektedir. T biçimli dikilitaşlar, bu temsilin merkezinde yer almaktadır. Hayvan figürleriyle bezenmiş olanlar ile sade yapılar arasındaki fark, sosyal statü ayrışmasını yansıtmaktadır. Sütunların sembolik yükü, kolektif avcılığın belirli aktörler tarafından kontrol edildiğini göstermektedir. Bu kontrol mekanizması, ritüel liderliği veya av organizasyon sorumluluğu biçiminde somutlaşmaktadır. Dolayısıyla av sisteminin organizasyonu, toplum içinde hiyerarşik ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamaktadır.

Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik yerleşimlerde ekonomik faaliyetlerin kültürel yapı ile bütünleşmiş olması, bu faaliyetlerin geçici değil, sürekliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Av ekonomisi, belirli mevsimlere bağlı bir geçim biçimi olmanın dışında tekrarlanan ritüeller, sembolik anlatılar ve mekânsal kurgu aracılığıyla sürekli yeniden üretilen bir sosyal düzen aracıdır. Tuzak yapılarının inşa edilmesi, taş dizilerinin korunması ve hayvan figürlerinin belirli yapılara tekrarla işlenmesi, av faaliyetinin geçici değil kalıcı bir kültürel düzen içinde değerlendirildiğini göstermektedir. Cakmaktepe, Karahan Tepe ve Sefer Tepe gibi yerleşimlerdeki taş dizilerinin, belirli av göç hatlarına paralel şekilde konumlandırılmış olması, çevresel bilginin kullanımı değil, aktarım ve sabitleme aracı olarak ele alındığını göstermektedir. Bu sabitleme, av stratejilerinin gelecek kuşaklara ritüel kodlarla devredilmesine olanak sağlamaktadır. Yapılar işlevsel olduğu kadar hafızayı taşıyan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik faaliyetlerin sürekli olarak aynı sembolik düzen içerisinde yürütülmesi, yerleşik kültürel kalıpların inşa edildiğini kanıtlamaktadır. Ritüel alanlardaki hayvan kemikleri, dikilitaş üzerindeki kabartmalar ve av sonrası sunu pratiklerinin mekâna kazınmış izleri, ekonomik sistemin zamanla bir kimlik inşa aracına dönüştürüldüğünü göstermektedir. Avlanmak, sadece hayatta kalmak için yapılmamış, belli davranış biçimlerinin, rollerin ve değerlerin toplumsal dolaşıma sokulması anlamına gelmiştir.

Av ile ilişkili sembollerin kült yapılarla olan bağlantısı, topluluğun kolektif belleğini inşa etme biçimini de şekillendirmiştir. Göbekli Tepe'deki 43 numaralı dikilitaşta yer alan akrep, yılan, akbaba ve tilki figürleri, yalnızca doğayı temsil etmekle kalmamış, belirli topluluk rollerinin, kozmik anlayışın ve av dönemlerinin hafızalaştırıldığı semboller hâline gelmiştir. Hayvan figürlerinin bu denli merkezi olması, hafızanın görsel olarak işlenmesini sağlamıştır. Her motif, belli bir anlatının taşıyıcısı olmuştur. Tilki bir tür olmanın dışında topluluk içindeki sessiz iz sürücünün temsili olmuştur. Yaban domuzu, fiziksel güçle

özdeşleştirilmiş avcı grubunu simgelemektedir. Akbaba, ölüyle ilişkilendirilen bir figür olarak ölüm ritüellerinde kolektif geçişi temsil etmektedir. Bu semboller, mimari ve ikonografik düzende yerleşik hâle geldikçe, topluluğun hafıza düzeni de taşlaşmıştır. Bu sembolik dizilim, sözlü aktarımla birlikte işleyen kolektif bellek sistemini desteklemiştir. Hayvan figürleriyle süslenmiş dikilitaşlar, anlatı üreten yüzeyler olarak işlenmiştir. Her figür, topluluğun geçmiş bir başarısını, kutsal bir av anını ya da önemli bir toplumsal ritüeli anımsatan sembolik notalara dönüşmüştür. Bu durum, sembolün bir görsel unsur olmadığı gibi sosyal bir bilgi taşıyıcısı işlevi gördüğünü de açıkça ortaya koymaktadır.

Av ekonomisinin mimari, ritüel ve sosyal düzene ilişkin şekilde örgütlenmiş olması, Şanlıurfa'daki Neolitik kültürün temel yapısal özelliği olmuştur. Tarıma geçiş evresinin öncesinde, doğayla kurulan ilişkinin dengeleyici gücü, av stratejileri aracılığıyla sağlanmıştır. Bu stratejiler, hayvanı yakalama biçimi olduğu kadar topluluğun mekânda nasıl var olduğunu, kimliğini nasıl inşa ettiğini ve sosyal bağlarını nasıl güçlendirdiğini belirleyen uygulamalar olmuştur. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve diğer kült merkezlerinde tespit edilen yapılar, üretim alanı olmaktan çok temsil mekânı olarak örgütlenmiştir. Temsil edilenin başında ise, hayvanla kurulan ilişkidir. Bu ilişki, ekonomik döngüyü aşan inanç, ritüel ve statü belirleyici bir sisteme evrilmiştir. Hayvan figürlerinin yapının merkezine yerleştirilmiş olması, bu sistemin toplulukta merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir. Av ekonomisinin bu biçimde yapılandırılmış olması, Neolitik dönemde yerleşik hayata geçişin sadece tarım odaklı olmadığını kanıtlamaktadır. Av ise, mekânsal stratejilerle örülmüş bir sosyal sistem kurmuştur. Bu sistem içinde bilgi aktarımı, simgesel üretim ve sosyal eşitsizlik düzenlenmiştir. Göbekli Tepe kültürü, avcılığın geçim kaynağı olmanın dışında toplumsal düzen kurucu bir faaliyet biçimi olarak nasıl işlediğini gösteren güçlü bir örnektir.

Neolitik dönem yerleşimleri, arkeolojik veri kaynağı olduğu kadar kültürel süreklilik ve kimlik üretimi açısından işlevsel birer yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu yapılar, geçmişle kurulan bağlantının maddi temelini oluşturmaktadır. Göbekli Tepe ve çevresindeki merkezler, bu bağlamda tarih öncesi kültürlerin güncel kimlik inşasında nasıl etkin bir unsur hâline geldiğini göstermektedir. Bu etkinlik, sadece bilimsel yorumlama süreciyle sınırlı kalmamıştır. Bununla birlikte toplumsal belleğin şekillendiği, simgesel değerlerin üretildiği ve güncel kültürel kodların beslendiği bir kaynak konumunda yer almıştır. Kültürel mirasın işlevi, geçmişin korunmasından çok, geçmişin bugünkü anlamlandırma biçimleri içinde yeniden yapılandırılmasıyla ilgilidir. Göbekli Tepe'nin, bir arkeolojik kazı alanı olmaktan

çıkarılarak bir kimlik alanı hâline getirilmesi bu dönüşümün somut bir göstergesi olmuştur. Burada ortaya çıkan kült yapılar, sembolik düzeyde geçmişi temsil ettiği kadar, bugünkü toplumun kendini tanımlama biçimini de etkilemektedir.

Göbekli Tepe, Neolitik dönemin en eski yapı kompleksi olarak görülmüş, güncel ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel hafızanın simge mekânlarından biri haline gelmiştir. Bu temsil, arkeolojik keşiflerle sınırlı kalmamaktadır. Medya, müzecilik, eğitim, yerel yönetim politikaları ve uluslararası tanıtım kampanyaları yoluyla yeniden üretilmektedir. Böylece Göbekli Tepe, çağdaş toplumun geçmişle kurduğu ilişkinin aktif bir aktörü hâline gelmektedir. Bu sürecin merkezinde yer alan semboller, ilk keşif anından itibaren tanıtım materyallerinde, müze dizaynlarında ve kültürel ürünlerde işlevselleştirilmiştir. T biçimli dikilitaşlar, hayvan kabartmaları ve geometrik figürler, bir arkeolojik estetik öğe olmanın yanında, tarihsel derinliğe sahip bir kimlik simgesi olarak işlev görmektedir. Bu simgeselleşme, yerel halkın mekâna yönelik aidiyet duygusunu güçlendirirken, uluslararası alanda da Anadolu'nun kültürel derinliğini vurgulayan bir araca dönüşmüştür.

Göbekli Tepe ve benzeri merkezlerde yer alan ikonografik öğeler, günümüz sanat üretimleri, mimari tasarımlar, grafik anlatılar ve kültürel ürünlerde yeniden anlam kazanmıştır. Dikilitaşların soyutlanmış biçimleri, yerel kent dokusunda heykel, anıt ve görsel tasarım ögelerine dönüşmektedir. Bu dönüşüm, kültürel mirasın estetik yorum yoluyla çağdaş kültüre dahil edildiği bir yeniden üretim modeline karşılık gelmektedir. Neolitik sembolizm estetik olduğu gibi ideolojik bir temsiliyet üretmektedir. Özellikle tilki, yılan, akbaba gibi figürlerin yeniden yorumlanarak yerel ürünlerde, hediyelik eşyalarda, kamusal mekân düzenlemelerinde yer bulması, mirasın güncel yaşamın içine taşındığını göstermektedir. Bu süreç, kültürel sürekliliğin salt akademik veya tarihsel bir kavram olmadığını, gündelik yaşamla iç içe geçmiş dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik alanların tanımlanma süreci, akademik çevrelerin çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, kamu kurumlarının politikalarıyla da desteklenerek ilerlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı başta olmak üzere yerel belediyeler, valilikler, üniversiteler ve uluslararası kuruluşlar, bu mirasın tanıtımı, korunması ve erişilebilirliğini sağlamak üzere çok katmanlı bir iş birliği modeli geliştirmiştir. Bu model, yalnızca koruma üzerine kurulu olmadığı gibi mirasın eğitsel ve temsili işlevlerini de bünyesinde barındırmaktadır. 2018 yılında Göbekli Tepe'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilmesi, bu sürecin uluslararası düzlemde tescillenmesini

sağlamıştır. Bu gelişme, kültürel miras statüsünün artırılması ile beraber bölgenin ekonomik, kültürel ve turistik açılardan yeniden yapılandırılmasına yönelik politikaların da önünü açmıştır. Alan yönetim planları, koruma uygulamaları, tematik müze kurulumları ve eğitim faaliyetleri, mirasın nesiller arası aktarımını kurumsal düzeye taşımıştır. Kurumsal miras aktarımı, kültürel değerlerin belgelenmesiyle sınırlı kalmamıştır. Bununla birlikte bu değerlerin, toplumsal hafızada kalıcı biçimde yer edinebilmesi için etkin anlatım tekniklerinin geliştirilmesini de zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda müze tasarımları, dijital anlatı platformları ve interaktif eğitim materyalleri gibi mirasın durağan değil, sürekli yeniden üretilen bir yapı olduğunun kanıtı olmuştur.

Neolitik mirasın sürekliliğinde belirleyici olan unsurlardan biri de, yerel toplumun bu mirası nasıl sahiplendiğidir. Arkeolojik buluntuların uzmanlar tarafından değil, bölge halkı tarafından da anlamlandırılması, kültürel sürekliliğin sosyolojik temelini oluşturmaktadır. Şanlıurfa özelinde bu sahiplenme süreci, hem ekonomik hem sembolik düzeyde etkili olmuştur. Yerel halkın kültür turizmi faaliyetlerine katılımı, tanıtım iş birliklerinde rol alması ve mirasa dayalı yeni üretim alanları kurması, bu etkiyi görünür kılmıştır. Göbekli Tepe'nin tanınırlığının artmasıyla birlikte, çevre köylerde açılan zanaat atölyeleri, hediyelik eşya üretimi, tematik konaklama ve rehberlik hizmetleri yerel düzeyde ekonomik dönüşümü desteklemiştir. Ancak bu dönüşüm ekonomik çıkar üzerinden değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda sembolik bir sahiplenme pratiği oluşmuş, yerel halk kültürel anlatıların bir parçası hâline gelmiştir. Mirasın toplumsal düzeyde içselleştirilmesi, sürdürülebilir koruma politikaları için zorunlu bir önkoşuldur. Yerel halkın kültürel temsilin taşıyıcısı olarak konumlandırılması, dışsal bir koruma anlayışından çok, içsel aidiyet duygusuna dayalı bir koruma bilincini mümkün kılmaktadır. Bu model, kültürel sürekliliğin yalnızca yukarıdan inen bir sistemle olmadığını, aşağıdan inşa edilen bir bilinçle de pekiştirilebileceğini göstermektedir.

Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik yerleşimlerin açığa çıkması, Şanlıurfa'nın kültürel kimliğini yeniden tanımlamıştır. Bu yerleşimler, bir arkeolojik zenginlik olarak değil, kentsel ve bölgesel hafızanın tarihsel katmanlarla derinleşmesini sağlayan referans noktalarıdır. Bu katmanlar, Neolitik dönemle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda Mezopotamya, Helenistik, İslamî ve Osmanlı dönemlerine uzanan tarihsel sürekliliğin de temel taşları olarak işlemektedir. Bölgesel kimlik, geçmişin statik bir temsilinden oluşmamaktadır. Geçmişin çağdaş anlamlandırmalar yoluyla yeniden üretildiği, dinamik ve

çoğulcu bir yapı içermektedir. Şanlıurfa'da bu yeniden üretim, arkeolojik mirasın kamusal mekânlara taşınması, sanat eserlerine konu edilmesi ve gündelik dile yerleşmesiyle sağlanmıştır. Böylece arkeolojik bilgi, akademik sınırları aşarak, toplumsal düzlemde ortak bir kimlik anlatısına dönüşmüştür. Kimlik üretiminde Göbekli Tepe'nin taşıdığı anlam, evrensel arkeoloji ile yerel aidiyet arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu köprü, hem uluslararası alanda bölgenin temsil gücünü artırmakta hem de yerel halk için mekânla kurulan ilişkiyi tarihsel süreklilik içerisinde konumlandırmaktadır. Bu konumlanma, geçmişe dönük bir nostalji olmanın dışında geleceğe yönelik bir aidiyet politikası olarak işlemektedir.

Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik yerleşimlerin kültürel değeri fiziksel kalıntılarla sınırlı kalmamaktadır. Bu alanlar, zaman içerisinde geliştirilen anlatılar, ritüel temsiller ve hafızaya dayalı kültürel üretimler yoluyla somut olmayan miras kategorisinde de değerlendirilmektedir. Arkeolojik sembollerle kurulan ilişkiler, geleneksel anlatılar, törenler ve toplumsal davranış biçimleri aracılığıyla günümüze taşınmıştır. Yörede şekillenen anlatı biçimleri, yerel halkın geçmişle kurduğu ilişkiyi simgesel düzeyde yaşattığını göstermektedir. Tilki figürünün kutsal koruyucuya, akbabanın geçiş sembolüne, dikilitaşların "ata izleri"ne dönüştürülmesi akademik bağlamdan farklı bir halk belleği oluşturmaktadır. Bu yorumlar, her ne kadar tarihsel doğruluk hedeflemese de, kültürel sürekliliğin yaşamsal ve gündelik boyutta sürdürüldüğünü gösteren önemli göstergelerdir. Somut olmayan kültürel miras, toplumun kültürel kimliğini sabitlememiş, dönüştüren bir yapıyı oluşturmuştur. Neolitik anlatıların geleneksel sözlü kültür, halk hikâyeleri, şenlikler ve mekân odaklı hafıza pratikleriyle yeniden biçimlendirilmesi, kültürel mirasın sadece korunan olmadığı kadar yaşayan bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaşamsallık, resmi anlatılarla bireysel deneyimlerin birleştiği bir üretim alanı yaratmaktadır.

Mekânların anlam dünyasında nasıl yer aldığı, bu yerin nesiller arasında nasıl aktarıldığı da korunması gereken bir değerdir. Göbekli Tepe örneğinde uygulanan üst örtü sistemleri, ziyaretçi rotaları, dijital rehber uygulamaları ve kontrollü erişim protokolleri yapının zarar görmeden sergilenmesini sağlamaktadır. Ancak aynı derecede önemli olan, bu mekânın tarihsel anlatılar içinde nasıl temsil edildiğidir. Koruma politikaları ile temsil stratejileri arasındaki ilişki, kültürel mirasın sürekliliğini belirleyen temel etkendir. Alanın yalnızca arkeolojik doğrulukla değil, toplumsal anlam katmanlarıyla birlikte ele alınması sürdürülebilir korumanın temelini oluşturmaktadır. Fiziksel yapı kadar, bu yapının taşıdığı

sembolik yükün de aktarılması gerekmektedir. Bu aktarım, yalnızca rehberlik hizmeti olmanın dışında eğitim, medya ve sanat yoluyla yapılmalıdır. Geleceğe dönük koruma politikaları, arkeolojik alanların geçmişin kalıntısı olmadığı, gelecek kuşakların kültürel formasyonunu şekillendirecek yapılar olduğuna dayanmalıdır. Bu bağlamda, dijital arşivleme sistemleri, sanal gerçeklik uygulamaları ve çok dilli anlatım araçları mirasın küresel erişilebilirliğini sağlayan yöntemler olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik, yapıların ayakta kalması kadar anlam dünyalarının da zamana direnecek biçimde yeniden kurulmasıyla ilgilidir.

Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik yerleşimler, kültürel sürekliliğin arkeolojik düzeyde olmadığını, sosyo-kültürel ve ideolojik katmanlarda da işleyen bir modelini sunmaktadır. Bu model, geçmişe dönük bir anlatı üretmenin ötesinde, geleceğe dair bir perspektif de içermektedir. Bölgesel kültürel kimliğin bu merkezler etrafında yeniden inşa edilmesi, geçmişin statik bir değer olmaktan çıkıp, çağdaş toplumların yönelimlerini biçimlendiren dinamik bir unsura dönüştüğünü göstermektedir. Kültürel süreklilik yalnızca veri birikimiyle sağlanmamaktadır. Aktif katılım, yorumlama ve temsil mekanizmalarının devreye girmesi gerekmektedir. Neolitik sembollerin bugünkü sanat üretiminde, mimaride, dijital medyada ve eğitim materyallerinde yeniden yer bulması kültürel belleğin canlı bir organizma gibi işlediğini kanıtlamaktadır. Bu işleyiş, mirası koruma anlayışını geçmişe kapalı bir muhafazakârlık olarak algılanmasının yanı sıra, yenilikle harmanlanan bir açıklık olarak tanımlamaktadır. Gelecek projeksiyonu, kültürel süreklilik ilkesini korumakla kalmayacak, üretim odaklı bir perspektifle ele almayı gerektirecektir. Arkeolojik bilgiyle güncel kültürel üretim arasındaki ilişki, sadece akademik kazanç sağlamayacak, toplumsal dönüşüme, kültürel çeşitliliğe ve yerel kalkınmaya da katkı sunacaktır. Göbekli Tepe örneğinde bu ilişki, dünya ölçeğinde arkeolojik temsilin yerel yaşamla nasıl buluşabileceğini gösteren özgün bir örneğe dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

Albayrak, Y. (2023). Göbekli Tepe'den Hayvan Tasvirleri. *Külliye*, *4*(2), 81-111.

Altun, M. (2023). Göbekli Tepe Kültür Bölgesi'ndeki Tarihöncesi Toplumların Kültürel Etkileşim ve İletişimine Dair Kuramların Arkeolojik Bağlamı. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, *2*(2), 55-85.

Ayaz, O. (2023). An alternative view on animal symbolism in the Göbekli Tepe neolithic cultural region in the light of new data (Göbekli Tepe, Sayburç). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 365-383.

Ayaz, O. (2023). An alternative view on animal symbolism in the Göbekli Tepe Neolithic cultural region in the light of new data (Göbekli Tepe, Sayburç). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(33), 365–383.

Ayaz, O., Çelik, B., & Çakmak, F. (2022). "Status society": Sociological thinking of Göbekli Tepe and Karahan Tepe in the context of social stratification. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *1*(56), 122-142.

Ayaz, O., Çelik, B., & Çakmak, F. (2022). "Status society": Sociological thinking of Göbekli Tepe and Karahan Tepe in the context of social stratification. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *1*(56), 122-142.

Aytek, Ö. (2008). *Mezraa-teleilat kazısı bulguları ışığında; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye ile çanak çömlekli neolitik dönem bitkisel katkılı çanak çömlek sorunu* (Doctoral dissertation, İstanbul Üniversitesi).

Aytek, Ö. (2010, May). Technology and Typology of the early local pottery of Mezraa Teleilat. In *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East* (Vol. 5, pp. 287-294).

Bar-Yosef, O. (1998). The Natufian culture in the Levant, threshold to the origins of agriculture. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews: Issues, News, and Reviews*, *6*(5), 159-177.

Beile-Bohn, M., Gerber, C., Morsch, M., & Schmidt, K. (1998). *Neolithische Forschungen in Obermesopotamien: Gürcütepe und Göbekli Tepe* (Tafel 1-3; Beilage 1-2).

Bingöl, E. (2018). *Güneydoğu Anadolu bölgesi çanak çömleksiz neolitik dönem dikilitaş geleneğinin gelişimi ve simgeciliği* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Bingöl, E. (2021). Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneği: Bağlamsal Yaklaşımla Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları*, (25), 27-59.

Bozbay, H. (2009). Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri. *İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Arkeoloji Anabilim Dalı.(Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi*.

Bozbay, H. (2009). *Neolitik dönem akarçay tepe yerleşmesinde küçük buluntular ışığında zanaat ürünleri* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Bozkurt, D. (2022). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Görülen İnsan Betimlemeleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *21*(1), 22-40.

Bozkuş, L. (2023). *Neolitik Dönem'de Şanlıurfa ve çevresi* (Yüksek lisans tezi). Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır, Türkiye.

Caletti, C. C. (2020). Göbekli Tepe and the sites around the Urfa Plain (SE Turkey): Recent discoveries and new interpretations. *Asia Anteriore Antica. Journal of Ancient Near Eastern Cultures*, *2*, 95-123.

Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge University Press.

Clare, L. (2024). Inspired individuals and charismatic leaders: hunter-gatherer crisis and the rise and fall of invisible decision-makers at Göbeklitepe. *Documenta Praehistorica*, *51*, 6-43.

Clare, L., Yüncü, Z. T., & Uludağ, C. (2018). *Göbekli Tepe*. UNESCO World Heritage in Turkey.

Collins, A. (2014). *Gobekli Tepe: Genesis of the Gods: The temple of the Watchers and the Discovery of Eden*. Simon and Schuster.

Çalğan, G. (2015). *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe* (Master's thesis, Dokuz Eylul Universitesi (Turkey)).

Çambel, H., & Braidwood, R. J. (1980). *Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları: Prehistoric research in Southeastern Anatolia I*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2589.

Çelik, B. (2005). Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem. *Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.

Çelik, B. (2010). Hamzan Tepe in the light of new finds. *Documenta praehistorica*, *37*, 257-268.

Çelik, B. (2014). Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşimlerin Farklılık ve Benzerlikleri. *TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 17, 9–30.

Çelik, B. (2014a). Şanlıurfa Bölgesinde" T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşimlerin Farklılık ve Benzerlikleri. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (17), 9-24.

Çelik, B. (2014b). Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü in the light of novel C14 analysis. *armizzi. Studies in Honor of Engin Özgen, Ankara, Asitan Kitap*, 101-107.

Çelik, B. (2016). A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi. *Documenta Praehistorica, 43,* 421-428.

Çelik, B. (2017a). Şanlıurfa İli Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2017. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (36), 52-66.

Çelik, B. (2017b). A new Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut). *Documenta Praehistorica, 44,* 360-367.

Çelik¸, B. (2018). Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması Sonucunda Ortaya Çıkan Yeni Bilgi ve Bulgular.

Çelik, B. (2018). ŞANLIURFA İLİ NEOLİTİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2018. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (40), 52-63.

Çelik, B. (2019). Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (43), 24-38.

Çelik, B., & Ayaz, O. (2022). Rise of Göbekli Tepe Culture:"Hunting Ground Economy" and the Role of Speculative "Knowledge". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *1*(56), 143-160.

Çelik, B., & Ayaz, O. (2022). Rise of Göbekli Tepe Culture:"Hunting Ground Economy" and the Role of Speculative "Knowledge". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *1*(56), 143-160.

Çelik, B., & Çelik, H. T. (2023). Kurt Tepesi Çevresindeki Yerleşimler ve Avlaklar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (59), 183-192.

Çelik, B., & Tolon, K. (2018). ŞANLIURFA'DAN NEOLİTİK DÖNEM TUZAK ALANLARI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *37*(37), 28-36.

Çelik, B., & Tosyagülü Çelik, H. (2020). Harbetsuvan tepesi 2019 yılı kazı çalışması, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, **48**: 303-326. https://doi.org/10.17498/kdeniz.826272.

Çelik, B., & Uludağ, C. (2018). Harbetsuvan Tepesi'nden Bir Erkek Heykelciği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *38*(38), 19-25.

Çelik, B., Çelik, H. T., Güler, G., & Güler, M. (2019). Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (43), 8-23.

Çelik, B., Güler, M., & Güler, G. (2011). Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşli Tepe. *Anadolu*, (37), 225-236.

Çelik, B., Güler, M., & Güler, G. (2023). Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (60), 94-107.

Çiftçi, Y. (2023). Erken Neolitik Çağ'da Yapı Kültü. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 517-544.

Derin, Ö. (2023). GÖBEKLİTEPE'YE DAİR FELSEFİ BİR OKUMA: EVRENİN GÖZÜ VE KADIN OLARAK KHÔRA. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 237-259.

Dietrich, O., (2016). Boars in Göbekli Tepe´s Enclosure C: just a story of hunters and prey? https://tepetelegrams.wordpress.com/2016/07/15/boars-in-gobekli-tepes-enclosure-c-just-a-story-of-hunters-and-prey/ Erişim Tarihi: 29.05.2025.

Dietrich, O., Heun, M., Notroff, J., Schmidt, K., & Zarnkow, M. (2012). The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, south-eastern Turkey. *Antiquity*, *86*(333), 674-695.

Dietrich, O., Notroff, J., & Schmidt, K. (2017). Feasting, social complexity, and the emergence of the early Neolithic of Upper Mesopotamia: A view from Göbekli Tepe. In *Feast, famine or fighting? Multiple pathways to social complexity* (pp. 91-132). Cham: Springer International Publishing.

Duru, G. (2024). Orta/Geç PPNB Akarçay Tepe'de Değişen Mekân Kullanımı ve Hane Halkı Organizasyonu. *Anatolia*, (50), 1-28.

Ekinbaş, Ö. (2018). *MÖ 3. bin de orta Fırat havzasında ölü gömme uygulamaları ışığında kültür bölgeleri, toplum yapısı ve inanç analizi* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Gresky, J., Haelm, J., & Clare, L. (2017). Modified human crania from Göbekli Tepe provide evidence for a new form of Neolithic skull cult. *Science advances*, *3*(6), e1700564.

Güler, M., & Çelik, B. (2015). Şanlıurfa bölgesi neolitik dönem araştırmaları. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*, (1), 75-102.

Güler, M., Çelik, B., & Güler, G. (2012). Viranşehir İlçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Anadolu/Anatolia, 38*.

Gürkan, A. (2016). *Neolitik Dönemde Kentlerin Oluşum Sürecinde Simgesel Düşüncenin Etkisinin Göbekli Tepe ve Çatalhöyük Örnekleri Üzerinden İncelenmesi.*

Güzel, A., (2009). Tarih Öncesi Bir Yerleşme Olan Şanlıurfa'nın Kuruluşuna Etki Eden Coğrafi Faktörler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (19), 108-129.

Haklay, G., & Gopher, A. (2020). Geometry and architectural planning at Göbekli Tepe, Turkey. *Cambridge Archaeological Journal*, *30*(2), 343-357.

Hauptmann, H. (1999). The Urfa region. *Neolithic in Turkey*, *1*, 65-86.

Hauptmann, H. (2007). Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem. *Neolithic in Turkey: The cradle of civilization. New discoveries*, 131-164.

Hayden, B. (2014). *The power of feasts: From prehistory to the present*. Cambridge University Press.

Helmer, D., Gourichon, L., & Vila, E. (2007). The development of the exploitation of products from Capra and Ovis (meat, milk and fleece) from the PPNB to the Early Bronze in the northern Near East (8700 to 2000 BC cal.). *Anthropozoologica*, *42*(2), 41-69.

Henley, T. B., & Lyman-Henley, L. P. (2019). The snakes of Göbekli Tepe: an ethological consideration. *Neo-Lithics*, *19*, 16-19.

Hodder, I. (2010). Cultural heritage rights: From ownership and descent to justice and well-being. *Anthropological Quarterly*, *83*(4), 861-882.

Hodder, I. (2018). *Where are we heading?: The evolution of humans and things*. Yale University Press.

İlgezdi, G. (2008). *The domestication process in southeastern Turkey: The evidence of Mezraa-Teleilat* (Doctoral dissertation, Universität Tübingen).

Karul, N. (2022). Şanlıurfa neolitik çağ araştırmaları projesi: Taş tepeler. *Arkeoloji ve Sanat*, *169*, 8-15.

Kurt, A. O., & Göler, M. E. (2017). Anadolu'da ilk tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, *21*(2), 1107-1138.

Magli, G. (2016). Sirius and the project of the megalithic enclosures at Gobekli Tepe. *Nexus Network Journal*, *18*(2), 337-346.

Milligan, M. (2024). *Carvings at Göbekli Tepe might be world's oldest calendar*. HeritageDaily. https://www.heritagedaily.com/2024/08/carvings-at-gobekli-tepe-might-be-worlds-oldest-calendar/152873 Erişim Tarihi: 29.05.2025.

Nergiz, H. G., Toker, F., & Kozak, M. A. (2023). Kültürel Mirasın Uzamsal Boyutunda Göbeklitepe'nin Ruhu. *Turizm Akademik Dergisi*, *10*(2), 179-195.

Nikolova, N. (2024). The Şanlıurfa Stone Mounds (tenth–seventh millennium BC) Review of the 2024 World Neolithic Congress in Türkiye. *Studia Praehistorica*, *18*, 103-124.

Notroff, J., & Dietrich, O. (2015). A sanctuary, or so fair a house?: In defense of an archaeology of cult at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe. *Defining the sacred*, 75-89.

Notroff, J., Dietrich, O., & Schmidt, K. (2014). Building Monuments, Creating Communities: Early Monumental Architecture at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe. *Approaching monumentality in archaeology*, *3*, 83-105.

Özbaşaran, M., & Molist Montaña, M. (2006). Akarçay Tepe 2005. *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, *14*(1), 245-249.

Özdoğan, E., & Uludağ, C., (2022). Sayburç: A New Pre-Pottery Neolithic Site In Şanlurfa. *Arkeoloji ve Sanat*, vol.169, no.169, 9-24.

Özdoğan, M. (2014). A new look at the introduction of the Neolithic way of life in Southeastern Europe. Changing paradigms of the expansion of the Neolithic way of life. *Documenta Praehistorica*, *41*, 33-49.

Özdöl Kutlu, S. (2020). *Karahan Tepe – Doğal ve Kültürel Miras Tepe/Tümülüs*. [Online]. Available at: https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/karahan-tepe. (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

Peters, J., & Schmidt, K. (2004). Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica*, *39*(1), 179-218.

Rosenberg, M., & Redding, R. W. (2000). Hallan Çemi and early village organization in eastern Anatolia. In *Life in Neolithic farming communities: social organization, identity, and differentiation* (pp. 39-62). Boston, MA: Springer US.

Schmidt, K. (2000). »Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt«Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999. *Istanbuler Mitteilungen*, *50*, 5-41.

Schmidt, K. (2000). Göbekli Tepe, southeastern Turkey: A preliminary report on the 1995-1999 excavations. *Paléorient*, 45-54.

Schmidt, K. (2006). *Sie bauten die ersten Tempel: das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger; die archäologische Entdeckung am Göbekli Tepe*. Beck.

Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe–the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta praehistorica*, *37*, 239-256.

Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe–the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta praehistorica*, *37*, 239-256.

Sezer, D. S. (2023). Göbekli Tepe Üzerine Bir Değerlendirme:“Kutsal Alan”, “Hiyeroglif”, “Şölen”, “İşbirliği” ve Diğerleri. *OANNES-International Journal of Ancient History*, *5*(2), 413-450.

Sweatman, M. B., & Tsikritsis, D. (2017). Decoding Gobekli Tepe with archaeoastronomy: What does the fox say?. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, *17*(1), 233-250.

Şahin, F., & Miyake, Y. (2025). Çakmaktepe’den Avcı-Toplayıcı Yerleşiklere Dair Yeni Veriler. *Arkeoloji Dergisi*, *1*(34), 1-28.

Şahin, F., Miyake, Y., Uludağ, C., & Polat, N. (2023). Çakmaktepe 2022 yılı kazı çalışmaları. *43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu: Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 1, ss. 453-470). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Şahinalp, M. S. (2006). Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, *4*(1), 105-127.

Şen, Z. (2022). *Harbetsuvan Tepesi Obsidiyen Aletlerin Tipolojik ve Teknolojik Analizleri* (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Iğdır).

URL-1. Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. https://sanliurfa.ktb.gov.tr/TR-233968/gobeklitepe-fotograflari.html?utm_source=chatgpt.com Erişim Tarihi: 03.02.2025.

URL-2. Kenan Yelken. Göbekli Tepe-4 Gizemli Tapınağın Şifreleri. https://www.kenanyelken.com/gobekli-tepe-figurler-semboller?utm_source=chatgpt.com Erişim Tarihi: 03.02.2025.

URL-3. From Wikipedia, the free encyclopedia. Karahan Tepe. https://en.wikipedia.org/wiki/Karahan_Tepe?utm_source=chatgpt.com Erişim Tarihi: 04.02.2025.

URL-4. Arkeofili. Göbeklitepe'nin Kardeşi Karahan Tepe Üzerine Doç. Dr. Bahattin Çelik Röportajı. https://arkeofili.com/gobeklitepenin-kardesi-karahan-tepe-uzerine-doc-dr-bahattin-celik-roportaji/?utm_source=chatgpt.com Erişim Tarihi: 04.02.2025.

URL-5. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Taş Tepeler'in 10.000 yıllık Neolitik Akropolü "Harbetsuvan Tepe". https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/tas-tepelerin-10000-yillik-neolitik-akropolu-harbetsuvan-tepe_3_1358994.html?utm_source=chatgpt.com Erişim Tarihi: 05.02.2025.

URL-6. T-Shaped Pillar Sites in the Landscape around Urfa. - Scientific Figure on ResearchGate. Available from: https://www.researchgate.net/figure/T-shaped-pillar-at-Sefer-Tepe-Photo-Moetz_fig8_289819398 Erişim Tarihi: 05.02.2025.

URL-7. Daily Sabah. Oldest scene in world: 11,000-year-old wall relief near Göbeklitepe. https://www.dailysabah.com/life/history/oldest-scene-in-world-11000-year-old-wall-relief-near-gobeklitepe Erişim Tarihi: 10.02.2025.

URL-8. Reddit. Göbekli Tepe'deki D Bölümü'nde bulunan T şeklindeki sütun. https://www.reddit.com/r/ArtefactPorn/comments/10nqoiw/one_of_the_central_pair_of_tshaped_pillars_55_m/ Erişim Tarihi: 14.05.2025.

URL-9. Göbekli Tepe, Pillar with Sculpture of a Fox. *World History Encyclopedia*. https://www.worldhistory.org/image/12475/gobekli-tepe-pillar-with-sculpture-of-a-fox/ Erişim Tarihi: 29.05.2025.

URL-10. https://tr.pinterest.com/pin/513480795023334232/ Erişim Tarihi: 29.05.2025.

URL-11. Göbekli Tepe Sütunlarındaki Sembollerin Anlamı. *Koşulsuz Sevgi.* https://www.kosulsuz-sevgi.com/genel/gobekli-tepe-sutunlarindaki-sembollerin-anlami/ Erişim Tarihi: 29.05.2025.

Uzunel, Ö. (2022). Göbeklitepe'deki C ve H Sembolizmi Üzerine Bir Kurgu Denemesi. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 1-33.

Verhoeven, M. (2025). Relationality, Immanence, Hierarchy: The Nature and Culture of Being (s) at Göbekli Tepe. *Cambridge Archaeological Journal*, 1-18.

von den Driesch, A., & Peters, J. (1999). Vorläufiger Bericht über die archäozoologischen Untersuchungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe bei Urfa, Türkei. *Istanbuler Mitteilungen, 49,* 23-39.

Willcox, G., Buxo, R., & Herveux, L. (2009). Late Pleistocene and early Holocene climate and the beginnings of cultivation in northern Syria. *The Holocene, 19*(1), 151-158.

Yetmen, Ö. Ü. H., & Ateş, D. D. (2021). Göbekli Tepe ile Karahan Tepe'nin Jeomorfolojisi ve Doğal Ortam Koşullarının Erken Neolitik Dönem Yaşamı Üzerindeki Etkileri. Öz. *The Journal of Academic Social Science*, *123*(123), 121-141.